

พระพิมพ์: ๓๓๓๓๓

พระประวัติ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

กับเทศนา

เทวธรรมกถา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ

แต่

อัปมาทกถา ของพระศาสนโสภณ วัดเทพศิรินทราวาส

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์

ในจารพระราชทานเพลิงพระศพ

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

ณพระเมรุท้องสนามหลวง

เมื่อขุณฺ พ.ศ. ๒๔๖๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

มีพระบรมราชโองการดำรัสเห็นเกล้าฯ สั่งว่า ในงานพระราชทาน
เพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
ที่พระเมรุท้องสนามหลวงในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ มีพระราช
ประสงค์จะทรงสร้างหนังสือพระราชทานแจกเป็นพระลัทธิ เพิ่มเติมใน
งานพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ซึ่งทรงบำเพ็ญสนองพระคุณการ
แห่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ พระองค์นั้น อีกสักอย่างหนึ่ง แต่ได้
ทราบมาตลอดของอธิบดีพระบาทว่าเมื่อในยี่สิบสองมาแล้ว สมเด็จพระ
เทวะวงศ์วโรปการทรงปรารภจะฉลองพระชันษา ซึ่งเสด็จด้วยพระชนมายุ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถ แล
พระชนมายุสมเด็จพระปิยมหาราช พระชนนี เมือปลายปี ได้ทรงสร้าง
หนังสือเตรียมไว้สำหรับจะแจกในงานฉลองพระชันษานั้น ๒ เรื่อง แต่
ทรงเลือนกำหนดการมายังมีได้ทำ แลมาสิ้นพระชนม์เสีย หนังสืออนั้น
ยังมีค้างอยู่ ทรงพระราชดำริเห็นว่าถ้าใช้หนังสือ ๒ เรื่องนั้นเป็น
หนังสือแจกให้สมพระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
จะดีกว่าหาหนังสือเรื่องอื่นพิมพ์ขึ้นใหม่ จึงดำรัสสั่งให้กรรมการหอพระ
สมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร รัยหนังสืออนนั้นมาพิมพ์เพิ่มจำนวนขึ้นให้
พอพระราชทานในงานพระเมรุท้องสนามหลวง แลทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าผู้มั่งคั่งอยู่ข้างท้ายคานานี้ แต่งเรื่องพระประวัติสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พิมพ์ไว้ด้วย.

พระประวัติ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ชัตติย
 พิศาลสรยติ ขรรณราชินีศรีพิชรีนทรภวากร สโมสรวอนเนกนิตยปริชา มหา
 สมันตยานวิตรวิยลย ไพรัชราชกิจรากุสุยสุนทรปฏิภาณ นริภคตีญาณ
 วิทญาคณาทีศาสตร โหรงกลานวาทนนานายกรณ เกียรติกำจรจิรกาล
 ขรรณรณศณสารสมยัต สุนทริตสมถาวรวิกรมทอเมตตาชวอาชยาศรัย ศรี
 รัตนตรัยสรณธาดา กัลยาณธรรมมิกนาลยพิตร ทรงพระนามเต็มว่า
 พระองค์เจ้าทวัญอุไทยวงศ์ ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันเสาร์
 ที่ ๒๗ พฤศจิกายน ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๓ มีดวงพระชะตา ดังนี้

แปลเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระ
 นามนั้น พระราชทานพระพรทวยคางจาพระราชันพนธ กิ่งต่อไป

พระองค์เจ้าชายอนุกรมพรณนัตนรัชย์ ประสูติเมื่อข้มะโรง พ.ศ. ๒๓๘๘
 พระองค์ที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าชายโงสวโรยการ ประสูติเมื่อ
 ข้มะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๓ พระองค์ที่ ๓ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์
 ประสูติเมื่อข้มะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๓ พระองค์ที่ ๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า
 พระบรมราชเทวี ประสูติเมื่อข้มะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๕ พระองค์ที่ ๕ สมเด็จพระ
 พระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อข้มะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๖ พระองค์
 ที่ ๖ กรมพระสวัสดิโกวตนิวิษณุ ประสูติเมื่อข้มะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๘

พระราชโอรสธิดาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
 ประสูติในรัชกาลที่ ๕ ถ้าว่าโดยรุ่นพระชนมายุเป็น ๓ ชั้น คือที่ประสูติ
 แต่ข้มะเม็ย พ.ศ. ๒๓๘๕ มาจนข้มะโรง พ.ศ. ๒๓๘๘ นับว่าเป็นชั้นใหญ่ได้
 ไสกนัต แลถ้าเป็นพระราชกุมาร ได้ทรงผนวชเป็นสามเณรในรัชกาล
 ที่ ๕ แทบทั้งสิ้น พระราชโอรสธิดาซึ่งประสูติแต่ข้มะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๐
 มาจนข้มะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๕ นับว่าเป็นชั้นกลาง พอทรงพระเจริญวัย แต่
 ไม่ทันได้ ไสกนัตในรัชกาลที่ ๕ พระราชโอรสธิดาซึ่งประสูติแต่ข้มะเม็ย
 พ.ศ. ๒๔๐๕ มา นับว่าเป็นชั้นเล็ก ในรัชกาลที่ ๕ ยิ่งทรงพระเยาว์อยู่
 ทั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าชายโงสวโรยการอยู่ในพระเจ้าลูกเธอชั้น
 กลาง เมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๕ กำลังทรงเล่าเรียน พอประจวบการเปลี่ยนแปลง
 แปลงวิชาของพระราชกุมาร อันเป็นเหตุสำคัญในเรื่องพระประวัติ
 เนิงตลอดถึงที่ทรงรับราชการบ้านเมืองในสมัยต่อมา เพราะฉะนั้นควรระ
 ก้าวถึงเรื่องการศึกษาของเจ้านายในสมัยนั้นให้พิสดารสักหน่อย

อันการศึกษาของเจ้านายแลลูกผู้คมีสกุลแต่ก่อนมา โรงเรียน
หรือวิทยาลัยอย่างเช่นเราเข้าใจกันทกวันนี้ยังมีไม่ แต่ส่วนวิธศึกษ
นั้น ด้ว่า ก็มีเป็นชั้นประถมมัธยมมูลอกมศึกษา ท่านองเคียวกย
ระเบียขในขงยุบนน กลบควเริ่มเรียนวิชาเบองดินแต่อ่านเขียนแลจรรยา
มารยาท มลวเรียนวิชาสามัญชั้นสูงขึ้นไป ที่สคเรียนวิชาเฉพาะอย่าง
เป็นอาชีพ แต่สถานทีเลาเรียนนนั้นต้องไปศึกษาในสำนักชคคณาจารย์
แลผู้ชำนาญวิชาขงประสงค์จะเรียน ให้ฝึกหัดสั่งสอนโดยเฉพาะตัว
ไปจนกว่าจะรอบรู้ขานิชำนาญทำการเป็นอิสระได้ โดยลำถัง เป็นประวีพณ
มีมากงนแต่โยธาณ ส่วนพระราชกุมารนนั้น การศึกษาชั้นประถมทวง
เลาเรียนภายในพระบรมมหาราชวัง ในสำนักเจ้านายหรือกลนวุธทรอบรู้
เป็นอาวณฝึกสอนแต่ขงทรงพระเขาวทภาพระองค์ ครนเรีญพระชฌษา
ถึง ๗ ปี ๘ ขกเริ่มทรงเลาเรียนชั้นมอขมศึกษา คือเรียนภาษามคธ
เป็นคณ แลฝึกหัดขคคยวิชาต่าง ๆ เช่นทรงม้าแลยิงขนเป็นคณ ถึง
ชันนทรงศึกษาต่ออาจารย์ผู้ชาย ขงสมเด็จพะเจ้าอยู่หัวโยรท ๑ ให้
ฝึกสอนท ในพระบรมมหาราชวังข่างฝายหน้า ทรงรำเรียนไปจนโสกันต์
แลวทรงผนวชเงนตามเดวไปประทับขยู่วัดพรรษาหนึ่งข่าง นานกว่านั้น
ข่าง ทรงศึกษาอักษรธมขยชั้นสูง แลพระธรรมวินยในพระพุทศศาสนา
เป็นที่สุดของชั้นมัธยมศึกษา ครนลาผนวชจะทรงปฏิบัติวาชการทางโค
กทรงศึกษาเฉพาะราชการทางนั้นต่อท่านผู้ใหญ่ขงขานิชำนาญ หรือได้
ขญชาการนนั้น ๆ ไปจนทรงสามารถรับราชการได้ โดยลำถังพระองค์
เป็นแบบแผนสขมากงน

การเปลี่ยนแปลงประเพณีศึกษาของเจ้านาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มริ่ก่อน เหตุด้วยทรงพระราชดำริเห็น
 โดยพระปรีชาญาณมาแต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ จุฬาลงกรณ์
 ประเทศนั้นคงจะมีกิจการเกี่ยวกับอักษรฝรั่งขึ้นทุกที่ ความรู้ภาษา
 แลขนบธรรมเนียมฝรั่ง จะเป็นความต้องการของบ้านเมืองในวันหน้า
 จึงทรงพาดพิงเรียนภาษาอังกฤษต่อพวกมิชชันนารีอเมริกัน จนทรง
 จินตนาการถึงยังทรงผนวช แต่ผู้อื่นที่ระโต ก็คิดเห็นถึงพระราชดำริ หรือ
 ที่ใฝ่สำหรับพยายามตามเสด็จในการเรียนเช่นนั้นน้อย ครั้นสิ้นรัชกาล
 ที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราช
 สมบัติ ค่อยมาในไม่ช้าก็เกิดการเกี่ยวข้องกับฝรั่งถึงทรงคาดไว้ เหตุด้วย
 รัฐบาลฝรั่งต่างประเทศมาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี แลมี
 กงสุลต่างประเทศกับตั้งพวกพ่อค้าฝรั่ง เข้ามาอยู่ในเมืองไทยมากขึ้น
 ทุกที่ จนกิจการที่เกี่ยวกับฝรั่งเป็นข้อสำคัญขึ้นในราชการแผ่นดิน
 เพราะเหตุนี้จึงกล่าวมา เมื่อพระราชโอรสธิดาทรงพระเจริญขึ้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดครูให้เรียนภาษา
 อังกฤษในชั้นมัธยมศึกษาทุกพระองค์ โปรดฯ ให้หาผู้ฝึกสอน ได้
 ครูผู้หนึ่งมาจากเมืองสิงคโปร์คนหนึ่งชื่อนางลิโอโนเวน โปรดฯ ให้
 ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นเป็นที่แรกที่ภายในพระบรมมหาราชวัง
 พระราชโอรสธิดาที่เป็นชั้นใหญ่ได้ทันเข้าเล่าเรียนในโรงเรียนนั้น แต่
 นางลิโอโนเวนสอนอยู่ไม่เต็ม ๓ ปีก็กลับไปเสีย หากตัวแทนไม่ได้

จึงต้องเลิกโรงเรียนเสียคราวหนึ่ง แต่ในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเล่าเรียนรู้อยู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้จ้างหมอนั้นคนเสมาสอนภาษาอังกฤษถวาย ในเวลาเมื่อเสด็จออกไปประทับอยู่ณพระตำหนักสวนกุหลาบ ที่ทรงเล่าเรียนต่อมานั้นตลอดรัชกาลที่ ๕ ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติจึงทรงพยายามจัดการศึกษาของพระเจ้าน้องยาเธอทั้งปวง ตามพระราชดำริของสมเด็จพระบรมชนกนาถฯ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕

แต่การศึกษาซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดนั้น ขยายกว้างขวางออกไปกว่าที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มริเริ่มในรัชกาลที่ ๔ เหตุเพราะได้เสด็จไปทอดพระเนตรวิธีการของต่างประเทศที่เมืองสิงคโปร์แล้วเมืองชวาครั้งหนึ่ง ต่อมาได้เสด็จไปทอดพระเนตรที่ในประเทศอื่นเคยอีกครั้งหนึ่ง จึงโปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับผู้คัมภีระกุลชนในกรมทหารมหาดเล็กซึ่งทรงจัดขึ้นใหม่ เพราะเจ้านายแลบุตรหลานข้าราชการสมัครสมัครกันเป็นทหารอยู่มากด้วยกัน โรงเรียนที่ตั้งขึ้นครั้งนั้น เมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๔๑๔ ตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยแห่ง ๑ โปรดฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เมื่อยังเป็นที่หลวงสารประเสริฐ เป็นอาจารย์ใหญ่ ต่อมาถึงบวช พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อเสด็จกลับจากอินเดียโปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นอีกแห่ง ๑ ได้ครูอังกฤษชื่อนายฟรานซิส ยอช แปะเคอร์สัน มาเป็นอาจารย์ โปรดฯ ให้ส่งบรรดาพระเจ้าน้อง

ยาเธอ ๆ ชั้นใหญ่ที่ยังไม่พ้นตำแหน่งราชการ ก็ขังพระเจ้าอนงยาเธอ ๆ
 ชั้นกลางชั้นเล็กซึ่งมีพระชันษาถึงเวลาเล่าเรียนชั้นมัธยม เข้าโรงเรียน
 ภาษาอังกฤษแทบทั้งนั้น นอกจากพระเจ้าอนงยาเธอ ยังมีหม่อมเจ้า
 แลพวกผู้ดีที่เป็นนายทหารมหาดเล็ก ที่โปรด ๆ ให้เข้าเล่าเรียนใน
 โรงเรียนภาษาอังกฤษก็ออกมา ความที่กล่าวมานั้นเป็นเรื่องเบื้องต้น
 ของการเปลี่ยนแปลงวิถีศึกษาในประเทศนี้ ซึ่งดำเนินสืบมาโดยลำดับ
 จนเกิดกรมเลขาธิการวงศศึกษาธิการ จัดการศึกษาสำหรับประเทศใน
 ขงยุบนั่น แต่จนกระทั่งถึงส่วนที่เกี่ยวเนื่องกับพระประวัติสมเด็จพระ
 กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการต่อไป

สมเด็จพระกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเมื่อยังทรงพระเยาว์ ได้
 ทรงเล่าเรียนอักษรสมัยชั้นประถมใน สำนักพระ องค์เจ้าหญิง กฤษณา
 พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วเริ่มทรง
 เล่าเรียนภาษามคธชั้นมัธยมศึกษา ในสำนักพระยาปริยัติธรรมธาดา
 (เข้ม) แต่ทรงพระเจริญวัยไม่ทันจะได้เรียนภาษาอังกฤษเมื่อใน
 รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงเล่าเรียนวิชาความรู้ชั้นมัธยมศึกษา
 ต่อมา จนเสกนิตเมอบัณฑิต พ.ศ. ๒๔๓๓ แล้วทรงผนวชเป็นสามเณร
 เมอบัณฑิต พ.ศ. ๒๔๓๔ ประทับอยู่ณวัดกัลยาณมิตร ทรงศึกษาพระธรรม
 วินัยในสำนักสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แลเรียนอักษรสมัย
 ชั้นสูงต่อมาในเวลาเมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่นั้นจนตลอดพรรษา ได้
 ถวายเทศน์มหาชาติกัณฑ์ฉกัณฑ์พระยาศรีสุทนต์แล้วลาผนวช มาประทับอยู่

ณกำหนักข้างหน้าพระที่นั่งกุศลัตมหาปราสาท ๑ กับพระองค์เจ้าอนุภากรรณ
 อนันตวรชัย ด้วยวังซึ่งพระองค์เจ้าอนุภากรรณ ๑ ได้พระราชทานทีใกล้
 สพานถุ่มยังสร้างไม่แล้ว แต่ต่อมาไม่เข้าสมเด็จ ๑ กรมพระยาเทวะวงศ์
 ๑ ไร่การโตพระราชทานวังกรมหมื่นนฤมิตรราชหฤทัย ทริมแม่น้ำเหนือ
 ข้อมมหาตุลย์ (อยู่ในบริเวณโรงเรียนราชชนบท) ทั้ง ๒ พระองค์
 ทรงหาแพออกเป็นที่ประทับอยู่หน้าวังนั้น แต่พระองค์เจ้าอนุภากรรณ
 อนันตวรชัยสิ้นพระชนม์เสียเมื่อขระกา พ.ศ. ๒๔๓๖

ขณะเมื่อสมเด็จ ๑ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการลาผนวชสามเณร
 นั้น พระองค์เจ้าอนุภากรรณอนันตวรชัยได้ทรงตำแหน่งเป็นนายร้อย
 ตรีอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก สมเด็จ ๑ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
 จึงทรงสมัคเข้าเป็นนักเรียนนายร้อย ได้ฝึกหัดอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก
 ด้วยในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จ ๑ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสังเกต
 เห็นว่ามีพระปรีชาเฉลียวฉลาด แลทรงเล่าเรียนรอบรู้เกินกว่าพระชั้นษา
 ที่ยังทรงพระเยาว์อยู่เพียงนั้น ก็ทรงพระเมตตา โปรด ๑ ให้ตามเสด็จ
 ประพาสอินเดียในขมระแม พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นรุ่นเล็ก ๒ พระองค์ด้วยกัน
 กับสมเด็จพระเจ้าอนงยาเออ เจ้าฟ้า ๑ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
 เช่นเหตุให้ทรงชอบชดสนิทสนหาตามแต่ครั้งนั้น ครั้นเสด็จกลับจาก
 อินเดีย เมื่อโปรด ๑ ให้ตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้นที่ในพระบรมมหา
 ราชวัง (ณตักข้างประตูพิมานไชยศรี ที่ตั้งสำนักจากรกรมพระคลัง
 ข้างตบกน) สมเด็จ ๑ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการก็ได้เข้าเป็น

นักเรียนในชั้นแรก แต่ในชั้นนั้นนักเรียนมีมากด้วยกัน มีครูแต่คนเดียว
จึงต้องแบ่งนักเรียนออกเป็น ๒ แพนก ๆ เจ้านายเรียนคอนเซ้า แพนก
นายทหารเรียนคอนข่าย เจ้านายไม่คิดเล่าเรียนได้ โอกาสได้เข้าเฝ้า
แม่ขุนในคอนข่ายเป็นนิจ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงได้ทรงใช้สอยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในเวลาที่ทรงศึกษาภาษาอังกฤษอยู่นั้น แต่ส่วนโรงเรียน
ภาษาอังกฤษตั้งอยู่อย่างเช่นแรกตั้งเพียงสัก ๒ ปีเศษนักเรียนว่างวัยไป เพราะ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนครสวรรค์ศักดีพินทุ์มีตำแหน่งรักษา
ราชการต่าง ๆ เสียเป็นลำดับมา พวกนายทหารมหาดเล็กเมื่อการทหารมีมากขึ้น เวลา
ที่จะเรียนภาษาอังกฤษก็มันน้อยลง แลที่เสด็จพวกนักเรียนที่เล็กเรียนไป
โดยสิ้นความอุสาหะก็ยังมีอีกพวกหนึ่ง นักเรียนลดน้อยลงจนครูก็
จะลาออกไป แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช กับ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ แลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่น
นครสวรรค์ศักดีพินทุ์ซึ่งทรงรักการศึกษาออกไปให้ตลอด จึงชักชวนครูแล้วกราบบังคม
ทูล ขอร้องให้ตั้งการฝึกสอนคนกำหนัดสอนแพทยศาสตร์ วิชาประทีปธรรม
(ทรงหึงเกรงมหาศกเล็กที่สร้างใหม่ขึ้น) อันเป็นที่ประทีปของสมเด็จพระ
เจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชในสมัยนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ได้ทรงเล่าเรียนภาษาอังกฤษต่อมาในชั้น
อีกชั้นหนึ่งจึงเลิกเรียน เพราะต่างพระองค์ต่างไปมีตำแหน่งรักษา
ตามกันโดยลำดับ

พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการตอนเสด็จเข้ารับราชการแผ่นดิน จะแสดงให้ทราบเรื่องซึ่งเงินจ่าจะต้องกล่าวถึงลักษณะราชการที่เป็นอยู่ในเวลานั้นพอเป็นเค้าความเสียก่อน เพราะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเสด็จเข้ารับราชการแผ่นดินในสมัยอันเป็นหัวต่อข้อสำคัญของพงศาวดารบ้านเมืองตอนหนึ่ง แลได้ทรงมีหน้าที่กระทำการสำคัญที่บ้านเมืองตั้งแต่แรกเสด็จเข้ารับราชการ ก็ลักษณะราชการตอนต้นรัชกาลที่ ๕ นั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระชนมายุได้เพียง ๑๖ ปี ยังน้อยอายุในเขตรทรงพระเยาว์วัย จึงต้องมีผู้สำเร็จราชการว่าราชการแผ่นดินแทนพระองค์มา ๕ ปี เพราะฉะนั้นในระหว่างเวลา ๕ ปีนั้นยังไม่ต้องทรงบริหารราชการแผ่นดินทั่วทุกอย่าง จึงเสด็จไปประพาสทอดพระเนตรลักษณะการงานในนานาประเทศ แลทรงจัดการแต่อย่างอย่างซึ่งไม่เกี่ยวข้องเป็นข้อสำคัญถึงราชการบ้านเมือง ทั้งเช่นตั้งกรมทหารมหาดเล็ก แลเริ่มจัดบำรุงการเล่าเรียนตั้งใดกล่าวมาแล้วนั้น จนถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเยาว์วัย เมื่อทรงผนวชปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๖ พระชนมายุ ๑๖ พรรษา ทรงพระเยาว์วัย จึงทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่ง แต่นั่นก็ทรงว่าราชการแผ่นดินรับผิดชอบเองต่อมา ราชการที่เป็นความลำบากอยู่ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบริหารราชการแผ่นดินนั้น มีการพระคลังเป็นสำคัญ เหตุด้วยแต่ก่อนมาการเก็บภาษีอากรผลประโยชน์แผ่นดินแยกย้ายกันอยู่ในกระทรวงต่าง ๆ แล้วแต่เจ้า

กระทรวงจะจัดการเก็บ พระคลังมหาสมบัติเป็นแม่พนักงานรับเงินหลวง
 ความแต่ต่างกระทรวงจะส่งมา ผลประโยชน์ซึ่งควรได้สำหรับแผ่นดินรั่ว
 ไหลไปเสียทางอื่นเป็นอันมาก แต่ส่วนการใช้จ่ายนั้นพระคลังมหาสมบัติ
 ต้องจ่ายเพิ่มรายการขึ้นทุกที ที่สุดเงินรายได้ก็ไม่พอจ่ายต้องค้างชำระ
 รัฐบาลเป็นหนี้สินอยู่เป็นอันมาก พระยาทสมเด็ฯ พระสุริยวงศา
 เจ้าอยู่หัวเสด็จเข้าว่าราชการแผ่นดิน จึงครองทรงพระราชดำริห์แก้ไข
 ความชุกชองเรื่องการพระคลังก่อนอย่างอื่น ทรงหาวิธีออกัสมเด็ฯเจ้าพา
 กรมพระยาข้าราชการปรัญญ์ ซึ่งเป็นตำแหน่งอภัยพระคลังมหาสมบัติ
 จักตั้งหอรบฎากรพิพจนขึ้นในชวกรา พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น ให้มีพนักงาน
 บัญชีกลางสำหรับรวบรวมบัญชีผลประโยชน์แผ่นดิน แลตรวจตรา
 การเก็บภาษีอากรในกระทรวงต่างๆ ขึ้นเป็นครั้งแรก ขึ้นเป็นต้นของ
 กระทรวงพระคลังทุกวันนี้ แต่ในชั้นเมื่แรกตั้ง ทวพนักงานซึ่งสามารถ
 ทำการให้ล่องได้ตั้งพระราชประสงค์ของมนตรีไม่พอนักการ พระยาท
 สมเด็ฯ พระสุริยวงศาเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าภาระที่จักจะไม่สำเร็จ จึงรับ
 หน้าที่ส่วนการตรวจบัญชีต่างกระทรวงมาทรงทำเองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗
 ไปรค ฯ ไท้จักตั้งสำนักงานเรียกในครั้งนั้นว่า "ออกศึก ออฟฟิศ" ขึ้น
 ในพระราชมณเฑียรสถานใกล้ที่เสด็จประทับ แล้วทรงเลือกสรรผู้ช่วย
 พระราชอรรชังทรงรับไปนั้น ได้กรมพระนเรศวรฤทธิซึ่งทรงสถาปนา
 เป็นกรมหมื่นชั้นพระองค์หนึ่ง สมเด็ฯ ฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
 ซึ่งทรงเสวยเรียนสำเร็จพระองค์หนึ่ง ไปรค ฯ ให้เป็นหัวหน้าพนักงาน

ออกถือออฟฟิศมาแต่แรกตั้ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จลงมาทรงทำการที่ออฟฟิศนั้นทุก ๆ วัน การก็สรวกแก่พระราชธุระ
 ตลอดไปจนถึงราชการอย่างอื่น ๆ จึงโปรดฯ ให้เจ้านายซึ่งเป็นหัวหน้า
 พนักงานในออฟฟิศสนองพระเดชพระคุณช่วยพระราชธุระอย่างเช่น
 ราชเลขาธิการในราชการอย่างอื่นเพิ่มเติมขึ้นจากการตรวจบัญชีคลัง แล
 ต่อมาไม่ช้าก็ทรงทำออฟฟิศนั้นตั้งเป็นพนักงานราชเลขาธิการ เป็ดต้น
 เดิมของกรมราชเลขาธิการทุกวันนี้ การตรวจบัญชีคลังคงเป็นแต่ส่วน
 หนึ่งของพนักงานราชเลขาธิการ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเสด็จเข้ารับราชการมี
 ตำแหน่งในออฟฟิศนั้น แม่พระชนมายุได้เพียง ๓๗ ปี พระคุณวุฒิ
 ยปรากฏแก่คนทั้งหล้าว่าทรงพระปรีชาฉลาดเฉลียวแลรอบรู้ทั้งภาษา
 ไทยภาษาอังกฤษแลวิชาเลข ในกระบวนที่ไต่เต้าเรียนไม่มีผู้ใดจะเทียม
 ยิ่งกว่าในสมัยนั้น ผู้ที่รับราชการอยู่ใกล้ซีกตึกพระองค์พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวมาแต่ก่อน มีรู้ภาษาอังกฤษคนเดียวแต่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 ซึ่งได้ไปเรียนต่อประเทศอังกฤษเมื่อในรัชกาลที่ ๔ เมื่อกลับมาพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งเป็นนายราชานัดยานहार หุ้ม
 แพรพิเศษในกรมพระฮาลักษณ รัชการเป็นทำนองราชเลขาธิการ
 ฝ่ายภาษาต่างประเทศมาจนตลอดรัชกาล ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เป็น
 ตำแหน่งราชเลขาธิการ แลเลื่อนขึ้นเป็นพระยาจางวางมหาคลัง แล

เป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กด้วย เมื่อสมเด็จพระยา
 เทเวรังศว ใ้ไปราชการเสด็จเข้าไปรับราชการ จึงมีผู้ท่ได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษ
 อยู่ใกล้ซีกตึกพระองค์ สำหรับทวงไซ้สอยในการค้าต่างประเทศเช่นสองชั้น
 คุยกันกับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็แลราชการที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศ
 เกิดเป็นการสำคัญมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ก็กล่าวมาแล้ว แต่ลักษณะการที่
 เกียวข้องนั้น เมื่อในรัชกาลที่ ๔ มีแต่เนืองด้วยเหตุที่ฝรั่งต่างประเทศ
 เข้ามาค้าขายในเมืองไทย ก็ย้เรื่องเขตรแดนเช่นข้อสำคัญ มาถึง
 รัชกาลที่ ๕ การที่เกยวกับฝรั่งเกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือกรมพระราช
 ประสงค์จะ ครวจกันสำหรับตำราของต่างประเทศ เลือกพนดขยแผนมาใช้
 ในการค้า ๆ ที่จะทรงจุดชนในประเทคนั้น สมเด็จพระยาเทเวรังศ
 ว ใ้ไปราชการจึงได้ทรงมีหน้าที่รับราชการเกี่ยวเนื่องในการค้าประเทศ เพราะ
 เหตุทรงคุณวุฒิเหมาะแก่การนั้น มาแต่แรกมีตำแหน่งรับราชการ
 แผ่นดิน

แม่ไม้อมีตำแหน่งรับราชการแล้ว สมเด็จพระยาเทเวรังศ
 ว ใ้ไปราชการยังทรงพยายามเล่าเรียนต่อมาในเวลาว่างราชการ ทั้งวิชา
 ภาษาไทยภาษาอังกฤษแล้ววิชาเลข วิชาเลขนั้นในตอนนั้นทรงศึกษาวิชา
 เลขตามวิธีไทยในสำนักขุนไซ้ศิริพรหมา (เสียม) ในกรมโหรต่อมา จน
 ทรงทราบวิชาโหราศาสตร์ อาจจะทำประคิตินแลคำนวณสุริยปราคา
 วันทรปราคาได้ ภายหลังมาจึงได้ทรงคิตวิธีประคิตินไทย ใช้ตามสุริย
 คคิกาลขึ้นทุกเกล้า ๆ ถวาย แลไปรคให้ไซ้เป็นประเพณีของบ้านเมือง

แต่ พ.ศ. ๒๔๓๒ สืบมาจนบัดนี้ ในส่วนทางความรู้ฝ่ายต่างประเทศนั้น ในตอนนั้น นายเซนรี อาลยาสเตอร์ เข้ามารับราชการมีตำแหน่งอยู่ในกรม ทหารมหาดเล็ก ได้เป็นที่ทรงปลูกษาหาโรคด้วยตนเองนี้ ผลของการ ที่ทรงพระอุสาหะศึกษาหาวิชาความรู้ต่อมา โดยล้าถึงพระองค์ตอนนั้น เป็น เหตุเพิ่มพูนพระปรีชาสามารถรับราชการสนองพระเดชพระคุณพอพระราช ธุฎที่ยิ่งขึ้น โดยล้าตี้ยมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัวทรงเห็นคุณวุฒิ แลทรงพระเมตตาสมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระยาเทวะวงศ์ วัโรปการเพียงใด มีแจ้งอยู่ในประกาศครั้งทรงตั้งเป็นกรมหมื่น ๑ ทั้ง จะปรากฏต่อไปข้างหน้า ไม่จำต้องพรรณนาในที่นี้

ถึง พ.ศ. ๒๔๒๓ มีเหตุอวิเวกขึ้นในระหว่างรัฐบาลไทยกับนักวิทยาคม ส ยอช นอกส์ ผู้เป็นเอเยนต์แลกงสุลเยเนรอลผู้แทนรัฐบาลอังกฤษอยู่ ในกรุงเทพ ๑ แลในสมัยนั้นตั้งแต่ไทยได้ทำหนังสือสัญญาทางพระ ราชไมตรีกับนานาประเทศเมื่อในรัชกาลที่ ๔ รัฐบาลต่างประเทศเป็น แแต่ตั้งกงสุลเป็นผู้แทนเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ๑ มียศเพียงไปนแต่กงสุล เยเนรอลเป็นอยู่สูง ฝ่ายไทยก็ยังมีทูตไปอยู่ในต่างประเทศที่มี ทางไมตรีไม การที่จะเจรจาว่ากล่าวกับรัฐบาลต่างประเทศใด ได้ แแต่พุดจากขังกงสุลของประเทศนั้นที่อยู่ในกรุงเทพ ๑ ถ้าเกิดอวิเวก ขนกับกงสุล ก็ไม่มีทางที่จะทำอย่างไรให้รัฐบาลของกงสุลนั้นทราบ ความจริงได้ นอกจากแต่ตั้งราชทูตพิเศษออกไปยุโรป เมื่อในรัชกาล ที่ ๔ มองลีเออร์ อูยาเล็ค กงสุลฝรั่งเศส เคยมาประพฤติเกาะกระชั้น

คราว ๓ พระยาทสมเทีจ ๗ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องไปรบ ๗ ให้
 เจ้าพระยาสุรสงครามวิชัยวัฒน์ เป็นราชทูตพิเศษออกไปยังเมืองฝรั่งเศส
 มาถึงในรัชกาลที่ ๕ เมื่อนายเอกส กงสุลเยเนรอลอังกฤษประพาศ
 เกะกะชน เสนายกียฤกษากันให้ทำตามแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๔ จึง
 ไปรบ ๗ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นราชทูตพิเศษออกไปยังเมืองอังกฤษ
 รัฐบาลที่เมืองอังกฤษ เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ไปราชการครั้งนั้น
 ตำแหน่งราชเลขาธิการว่างลง จึงทรงพระกรุณาไปรบ ๗ ให้สมเด็จ
 กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เป็นราชเลขาธิการ ต้องรอการทรงผนวช
 เป็นพระภิกษุมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๒๒ ได้ทรงผนวชพร้อมกษัตริย์เจ้าฟ้า ๗
 กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามตามประเพณี
 พระเจ้าน้องยาเธอ ๗ ทรงผนวช สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
 เป็นพระอัยชฌาย์ สมเด็จพระสังฆราช ปุสสเทว วัคฺชราชประคิยฐเป็น
 พระกรรมวาจาจารย์ ทรงผนวชแล้วไปประทับอยู่ ณ วัดราชประดิษฐ แต่
 ในเวลานั้นราชการในหน้าที่ราชเลขาธิการมีมาก ทรงเกรงว่าพระยา
 ทสมเทีจ ๗ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ความล้าชวัก จึงได้กราบบอ
 ยังคมลาทรงผนวชแต่เพียง ๓๕ วัน พอให้ผลชคคคยประเพณีที่เคยมีมา
 เมื่อลาผนวชแล้วได้พระราชทานวังเดิมของพระองค์เจ้าอนุกรมมณีนันต
 นรชยทโกศลสพานด่าน แด่พระยาทสมเทีจ ๗ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระกรุณาไปรบเกล้า ๗ ให้สร้างตำหนักพระราชทาน ได้เสด็จย้าย
 ไปประทับอยู่วังใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ แลต่อมาถึงขมระแสง พ.ศ. ๒๔๒๔
 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่น ๗ มีคำประกาศทรงยกย่องความชอบความดี
 ในครั้งนั้นดังนี้

คำประกาศ

ภูมิศักดิ์ พระพุทธศาสนกาล เขมรศักดิ์ภาคล่วงแล้ว ๒๔๒๕ พรรษา
 ปัตถุบันกกลีสปีปัสสิวิจจุรัสสาขมาต กาทพิชกษเอกาทสี่คณ ศควารุ
 ปริเลทกาลิกกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ๑๘๖๑
 พระบุตรอมเจลาเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ
 พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ ได้ทรงอุปการาเรียนวิชาทั้งภาษาไทยภาษา
 อังกฤษชำนาญชำนาญ จึงได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณตราภักดิ์ว่า
 มาแต่ทรงพระเยาว์จนเวลายี่สิบ มีพระหฤทัยจงรักภักดีต่อราชการ
 ประกอบด้วยความดีสามัคคีเพียรมิได้ย่อหย่อน ทรงบังคับการงาน
 สิ่งใดโดยชอบตรงเที่ยงธรรมเรียบร้อย เช่นที่ไว้วางพระราชหฤทัยมา
 ชำนาญ ยี่สิบทรงเจริญวิริยอุตสาหะในราชการทั้งปวงทั่วถึง สม
 ควระได้รับราชการอัครวิชัยเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้ จึง
 มีพระบรมราชโองการมาว่าพระยัญญูศรีสังฆนาทศาสดาตั้งให้สถาปนาเลื่อน
 ตำแหน่งยศพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ เป็นพระ
 องค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้า
 น้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ นาคนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐
 ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จึง
 เจริญพระชนมายุพรรณสุขพลปัญญา คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ
 พิพัฒน์มงคล วิบุลยคุณผลอนสารสัมบูรณ์ อุดมเกียรติยศเกชา
 นุภาพทุกประการเทอญ

ให้ทรงตั้งเจ้ากรม เป็นหมื่นเทเวระวงศ์โรปลการ ถือกศิกตนา ๖๐๐

ให้ทรงตั้งปลัดกรม เป็นหมื่นภยาลสวามีภักดี ถือกศิกตนา ๕๐๐

ให้ทรงตั้งสมุหยาญชี่ เป็นหมื่นวิภยพยุหผล ถือกศิกตนา ๓๐๐

ให้ผูซึ่งได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นี้ทำราชการในหลองแลในกรมตาม
อย่างตามธรรมเนียม เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหยาญชี่ ในพระองค์เจ้า
ต่างกรมทั้งปวงสืบไป ให้มีความสขสวัสดิ์เจริญเทอญ

ตั้งแต่วันที่ ๒๑ ๖ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก ศักราช ๑๒๕๓ เป็น
วันที่ ๕๕๗๗ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ถึงสมัยนี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรสวรรคต
สองตำแหน่ง คือในตำแหน่งราชเลขาธิการ เป็นที่ทรงปลุกษาในราช
การต่างประเทศด้วยตำแหน่งหนึ่ง มีตำแหน่งในกรมพระคลังมหา
สมบัติเป็นผู้บัญชาการกรมยาญชี่กลางด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง ต้องทรง
แบ่งเวลาไปรับราชการที่หอรัษฎากรพิพัฒน์ แล้วเข้าไปประจำราชการใน
สำนักการกรมราชเลขาธิการเสมอทุกวัน เมื่อทรงรับราชการในตำแหน่ง
ที่กล่าวมานี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงศึกษาน
การสำคัญให้สำเร็จทั้งพระราชประสงค์สองอย่าง คือในเรื่องทั้งราชทูต
ไทยไปประจำอยู่ในราชสำนักต่างประเทศเป็นที่แรก ได้เริ่มตั้งในประเทศ
อังกฤษเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ แล้วตั้งในประเทศฝรั่งเศสแลประเทศ
อื่น ๆ ต่อมา ได้ผลคึกความลำบากซึ่งต้องเจรจาว่าท่านแต่กับกงสุลใน
กรุงเทพ ฯ นี้ แล้วเลยเป็นเหตุให้นานาประเทศยกย่องเกียรติยศสยาม

ประเทศอังกฤษทูตมาประจำในราชสำนักนเรศวร ๑ ค่ำมาถงขมะแม
 พ.ศ. ๒๔๒๖ ได้ทรงศึกษาร่องทำสัญญาอักษรรัฐบาลอังกฤษให้มีวิธีการ
 ศาลต่างประเทศขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ เป็นเริ่มแรกที่จะเอาคนในบังคับ
 ต่างประเทศเข้ามาไว้ในอำนาจศาลไทยได้อีกเรื่อง ๑ การทั้งสองเรื่องนี้
 มีได้ปรากฏพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการในจดหมาย
 เหตุราชการ เพราะในเวลานั้นเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดียังเป็น
 เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เป็นผู้จัดการแต่ทำหนังสือสัญญา
 ตามรัชสั่ง แต่ที่เวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ก็ยังสมเด็จ ฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ได้ทรงชวนชวายเป็นต้นจน
 สำเร็จทั้งสองเรื่อง

ค่ำมาถงขมะแม พ.ศ. ๒๔๒๗ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี

ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบบังคมลาออกจากตำแหน่ง
 เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เกิดปัญหาขึ้นเรื่องผู้ที่จะเป็นแทน
 คนทั้งหลายก็เห็นกันโดยมาก ว่าไม่มีผู้ใดจะเหมาะกว่าสมเด็จ ฯ
 กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นเช่นนั้น แต่หากยังทรงเกรงอยู่ว่า
 จะเกิดความครหา เพราะเห็นที่เสนาบดีในสมัยนั้นล้วนเป็นผู้ใหญ่สูง
 อายุ สมเด็จ ฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการพระชันษาได้เพียง ๒๗ ปี
 คนทั้งหลายจะเข้าใจกันว่า ทรงตั้งแต่งเพราะความลำเอียงโดยทรง
 พระเมตตาในส่วนพระองค์ ค่ำสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราศนราดูร

ถวายบังคมทูลรื้อรอง ^{สิ่ง}ใดทรงตั้ง ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงการต่าง
ประเทศ

เมื่อสมเด็จพระเจ้า ^{กรม}พระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงรับตำแหน่ง
เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศนั้น ประเพณีที่เป็นอยู่ในกระทรวงต่างๆ
เสนาบดีเจ้ากระทรวงย่อมมี ^{ข้าราชการ}ที่ชานเรือนของตน ^{เจ้าหน้า}ที่
มีราชการอื่นใดก็นำไปเสนอแลรับคำสั่งที่ชานเสนาบดี ยิงมี ^{ตั้ง}สำนัก
การซึ่งข้าราชการในกระทรวงตั้งแต่ผู้ ^{ใหญ่}จนผู้น้อยจะต้องไปพร้อมกันทำ
ราชการตามเวลาอย่างทุกวันนี้ สมเด็จพระเจ้า ^{กรม}พระยาเทวะวงศ์วโรปการ
ไม่ทรงเห็นชอบในประเพณีที่เป็นอยู่เช่นนั้น ^{ใด}ก็ถวายบังคมทูล ^{เมื่อ}
จะทรงตั้ง ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ขอให้ ^{มี}ที่ ^{ตั้ง}สำนักการ
กระทรวงการต่างประเทศเหมือนดั่งประเทศอื่น ^{จึง}พระราชทาน ^{วง}สังฆาณ
มัย ให้ ^{มี}ใช้เป็นศาลว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เช่นแรกที่จะมี
ศาลว่าการกระทรวง ^{ซึ่ง}เสนาบดีต้องไปประจำทำการเหมือนดั่งข้า
ราชการผู้น้อย เช่นเขียนอย่างชนก่อน แล้วกระทรวงอื่นจึงได้ ^{รับ}ตาม
ต่อมา ไม่แต่ตั้ง ^{สำนัก}การอย่างเดียว ^{ซึ่ง}สมเด็จพระเจ้า ^{กรม}พระยาเทวะวงศ์
วโรปการทรงพระดำริห์ ^{จัด}ขึ้นเป็นที่แรก ^{ถึง}ระเขียกการใน ^{สำนัก}การ
กระทรวง เช่นแบ่ง ^{ขึ้น}หน้า ^{ที่}ข้าราชการผู้ ^{ใหญ่}ผู้น้อย ตลอดจน ^{วิธี}ร่าง
เขียนแลเก็บจดหมายในราชการ ^{ซึ่ง}ใช้กันเป็น ^{แบบ}อยู่ทุกกระทรวงใน
ทุกวันนี้ ก็เป็นของสมเด็จพระเจ้า ^{กรม}พระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงพระดำริห์
จัดขึ้นในครั้งนั้น กระทรวงอื่นรับ ^{แบบ}อย่างทำตามต่อมา แลที่ ^{สุด} ^{มี}ข้อ

ภายหลังได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งที่เสนาบดีว่าการ
 ท้องประเทศ จักการในตำแหน่งให้ไปโดยเรียบร้อย สสมควรแก่
 แขนงอย่างราชการในกรุงสยามในกาลก่อน แลอนุโลมตามระเบียบอย่าง
 ประเทศทั้งปวงในการซึ่งสมควรนั้น ราชการในกรมผู้ว่าการท้องประเทศ
 ก็สงบเรียบร้อยเป็นอันเขาพระราชหฤทัย แลเป็นคุณต่อราชการขึ้นเป็น
 อันแรก การซึ่งทรงพระดำริห์การอื่น โดยยอมดำรงอยู่ในความสุจริต
 ชุติธรรมเป็นประธานที่ตั้ง ทั้งความซื่อสัตย์กตัญญูต่อไต่ญาติของอุล
 พระข้าททั้งสองประการเจือกัน เพราะฉนั้นการอื่น ไต่ซึ่งทรงพระดำริห์ที่
 ย่อมเป็นคุณแก่ชนทั้งปวงทั่วหน้า แลเป็นการเชิดชูพระเกียรติยศ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิไต่เป็นการไต่อย่างหนึ่งเสียอย่างหนึ่ง
 ควรจะ เช่น แขนงต้นที่ฐาน ของ ข้าราชการซึ่งจะรับราชการฉลองพระเดช
 พระคุณสืบไปภายหน้า การซึ่งทรงพระพุทธิพระองค์อยู่พระอิสริยยศแล
 ความประพฤติพระองค์ทั้งปวงย่อมเห็นทางรากอกคตทั้ง ๔ ประการ แล
 ขางรากความกรุณาแลความกำเวียพึงชาน โฮยอันฮารีแลอันน้อม
 ทั่วไปในพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการทั้งปวง ประสอยไปถวายพระ
 สักขัญญาทวงขวางทุกขง สามารถในราชกิจใหญ่ยิ่งทั้งปวงทุกประการ
 ถึงว่ามีพระชนมายุน้อย ก็ได้รับราชการในตำแหน่งอันใหญ่เป็นที่ไว้วาง
 พระราชหฤทัย ทั้งราชการแผ่นดินแลราชการในพระองค์ สสมควร
 ที่ระไต่ดำรงพระเกียรติยศในตำแหน่งพระองค์เจ้าท่ากรมผู้ใหญ่ รับ
 ราชการฉลองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระกรรณพระองค์หนึ่งไต่

จึงมีพระบรมราชโองการนำพระขนิษฐาสุริยงสิงหนาทคำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระเจ้าน้อยงาเออ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้อยงาเออ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ นาคนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง ทรงเจริญพระชนมายุ พรรณสุขพลปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคล ธิเบศย์ศกตธนสารสมบุรณ์ อภิลขเกียรติยศ เกษานภาพทุกประการเทอญ

ให้ทรงเลื่อน เจ้ากรม เป็นหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ๑๕๐๐

ให้ทรงเลื่อน ปลัดกรม เป็นชนกขาลสวามิภักดิ์ ๕๐๐

ให้ทรงเลื่อน สมุหยาญชี เป็นหมื่นรักษพยพผล ๓๐๐

ให้ผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นี้ ทำราชการในหลวงแลในกรม

ตามอย่างธรรมเนียม เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหยาญชี ในพระองค์เจ้า

ต่างกรมทั้งปวงสืบไปให้มีความสุขสวัสดิ์เจริญเทอญ

ตั้งแต่วันที่ ๖ ๖๖ คำ บังอรสูตศ ศักราช ๑๒๔๘ เป็นวันที่ ๖ ๕๐๘

ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ถึงขัญ พ.ศ. ๒๔๓๐ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียประเทศอังกฤษ ทรงฉลองรัชกาลครบ ๕๐ ปี ในงานใหญ่เช่นนั้นเป็นประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินแลประธานาธิบดีต่างประเทศที่เป็นสัมพันธมิตรไมตรี ถ้ามิได้ไปช่วยงานเอง ก็ยอมแต่งตั้งเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่เป็นผู้แทน

ไปช่วยงาร แลในครั้งนั้นเมื่อรัฐบาลอังกฤษออกกำหนดงารมาให้
 กรายบังคับมทูต ๆ พระยาทสมเค็ง ๆ พระรุดงอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
 ไปรท ๆ ให้สมเค็ง ๆ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเสด็จไปช่วยงาร
 องราชสมบัตินัดประเทคอังกฤษแทนพระองค์ แลไปรท ๆ ให้เสด็จ
 ไปยังประเทศฝรั่งเศส ประเทศสวีเดน แลไปถวายเครื่องราชอิศริยาภรณ์
 แก่สมเค็งพระเจ้าวิลเฮมที่ ๑ เอ็มเปเรอเยอรมันณประเทศเยอรมันด้วย
 สมเค็ง ๆ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเสด็จไปยุโรปครั้งนั้น นอก
 จากที่เป็นผู้แทนพระองค์แลไปเจริญทางพระราชไมตรีตั้งกล่าวมา ได้ริย
 ภาวะแลรับสั่งไปให้ทรงตรวจตราลักษณการปกครองของนอานาประเทศเป็น
 ช้อสำคัญด้วยอีกอย่างหนึ่ง ด้วยในเวลานั้นกระทรวงเสนาบดีที่ ได้
 ักการเป็นระเบียบเรียบร้อยตามสมควรแก่สมัยแลแล้ว มีแต่กระทรวง
 การต่างประเทศกระทรวงเกษว กระทรวงอื่น ๆ ยังคงทำอยู่ตามแบบ
 โบราณข้าง ใดแก ไซเปลี่ยนแปลงระเบียบการแต่ได้กันอยียง กระทรวง
 แลกกรมซึ่งได้ทรงจัดตั้งขึ้นใหม่ นอกจากกระทรวงเสนาบดีก็มี พระยาท
 สมเค็ง ๆ พระรุดงอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริหว่าลงเวลาสมควร
 จะจัดกระทรวงเสนาบดีทั้งปวง ให้ทำการตามหน้าที่ที่ติดต่อเป็นรัฐบาล
 อันเดียวกันตามแบบแผนประเทศที่รุ่งเรือง จึงไปรท ๆ ให้สมเค็ง ๆ
 กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงตรวจตราลักษณการปกครองของนอานา
 ประเทศ มาประกอยกัยการที่ทรงพระราชดำริห์ เพราะเหตุนี้ เมื่อ
 เสร็จราชการในยุโรปแล้ว สมเค็ง ๆ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

จึงเสด็จกลับมาจากอเมริกาแลประเทศชยันทวย แลเมื่อเสด็จมาถึง
 ประเทศชยันทวย รัฐบาลชยันทวยแสดงความประสงค์ที่จะให้ทางพระราช
 ไมตรี ในระหว่างประเทศชยันทวยกับประเทศสยามกลับมีชนเหมือนแต่โบราณ
 จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาเทวะวงศวโรปการทรงทำหนังสือ
 แสกกงทางไมตรีมีกษัตริย์ชยันทวยในเวลาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ กรุงโตเกียว
 ครั้นสมเด็จพระยาเทวะวงศวโรปการเสด็จกลับมาถึง
 กรุงเทพฯ ปรากฏขัตติยราชกุมารที่โปรดฯ ให้ตรวจตราวิธีปกครองใน
 นานาประเทศ จึงโปรดฯ ให้เริ่มตั้งเสนาบดีสภาขึ้นในรัชกาล พ.ศ. ๒๔๓๓
 แต่มีพระราชประสงค์จะทรงทดลองการที่ทรงพระราชดำริเห็นใหม่
 ให้เห็นประโยชน์แน่นอนก่อน จึงยังมีให้ประกาศแก่ ข้าราชการเสนาบดี
 เปนแต่โปรดฯ ให้เสนาบดีตามตำแหน่งเดิม คือ อรรถมหาเสนาบดี
 กระทรวงมหาดไทย ๑ อรรถมหาเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ๑ เสนา
 บัณฑิตกระทรวงการต่างประเทศ ๓ นายกกรมการซึ่งบัญชาการใน
 ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนครบาล ๓ เสนาบดีกระทรวงวัง ๓ เสนาบดี
 กระทรวงเกษตราธิการ ๓ กษัตริย์บดีกรมช่าง ๓ ซึ่งทรงกระว่า จะยกขึ้นเป็น
 กระทรวงเสนาบดีอีก ๖ ตำแหน่ง คือ กรมยมนาธิการ ๑ กรมพระคลัง
 มหาสมบัติ ๑ กระทรวงศาลยุติธรรม ๑ กรมธรรมการ ๑ กรมโยธา
 ธิการ ๑ กรมราชเลขาธิการ ๑ รวม ๓๒ ตำแหน่งนี้ประชุมเป็นเสนา
 บัณฑิตสภา เสด็จประทับเป็นประธานเอง มีการประชุมปรึกษาหารือ
 ราชการต่าง ๆ เป็นเนื่องนี้มา ๓ ปี จนทรงพระราชดำริเห็นว่า ควร

ใช้เป็นแบบแผนในการปกครองพระราชอาณาจักรได้ จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งเสนาบดี ๑๒ ตำแหน่ง เมื่อวันที่ ๑ เมษายน
ขั้มระโรง พ.ศ. ๒๔๓๕ มีความในประกาศดังนี้

ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี

มีพระบรมราชโองการมาพระบัณฑูรสรสังฆนาท ในพระบาท
สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บรมข
รัตนราชวรวงศ์ วรุตมพงศบริพัตร วรชคตยราชินิกโรคม จาตุรันตบรม
มหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมาภิรมหาราชาธิบดี บรมนาถบพิตร
พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามทรงฉายเหนือฉายใต้ แลดินแดนทั้งหลาย
ที่ไกลเคียง คือลาว มลายู กะเหรี่ยง ฯลฯ ดำรัสเหนือเกล้าฯ
สั่งให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า มีพระราชหฤทัยหวังจะทำนุบำรุงแผ่นดิน
ให้เจริญยิ่งขึ้นไปทุกเวลา แลจะรักษาขนบธรรมเนียมมรดก ให้คงมอยู่
แลจะผ่อนผันแก้ไขการที่เสียให้หมดสิ้นไป เพื่อประโยชน์ที่อาณาประช
าราษฎรจะได้อยู่เย็นเป็นสุขทำมาหากินโดยชอบ ย้านเมืองจะได้ รุ่งเรือง
เจริญทันกับกาลสมัยที่เป็นทั่วไปในโลกนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า
ราชการบ้านเมืองย่อมจะเป็นที่เรียบร้อยได้ ด้วยจัดการแย่งกระทรวง
หน้าที่พนักงานให้ทำการเป็นหมวดเป็นหมู่ ให้สมควรแก่กำลังสติปัญญา
สามารถของผู้ที่ จะรับราชการ ตลอด พระ เกษพระ คุณ ในตำแหน่ง นั้น ๆ

ประกาศนี้เข้าใจว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เป็นหนังสือแจกจ่ายแก่ข้าราชการและประชาชนทั่วราชอาณาจักร

แลต้องแบ่งหน้าที่ราชการ ให้เป็นส่วนเป็นแผนกตามกระทรวง ราชการ
 ทั้งปวงจึงจะสำเร็จไปได้ทันกาลสมัยที่ควรจะเป็น เพื่อว่าถ้าทรงพระราช
 ดำริหะ ให้ผู้ทำการสิ่งใด ก็จะได้ มีหน้าที่ทำการสิ่งนั้นทันที ไม่มี
 ที่ติดขัดซึ่งด้วย การที่การเจริญทั้งปวงอันเป็นพระบรมราชประสงค์
 ให้มีเพื่อประโยชน์แก่ความสุขแก่ประชาชนนั้นจึงจะเป็นผลสำเร็จบริบูรณ์
 ไปได้ เพราะเหตุฉนั้นจึงได้ทรงพระราชดำริห์แก้ไขธรรมเนียมกระทรวงของ
 การที่เสียอยู่ให้ดีขึ้นใหม่มาเป็นชั้น ๆ ตามกาลสมัยที่มีราชการหน้าที่
 นั้นเกิดขึ้นใหม่ เพื่อการเจริญแก่บ้านเมืองดังกล่าวมาแล้ว แลเจ้า
 กระทรวงใหญ่ในพระราชกำหนดกฎหมายเดิมมีอย่างไรไม่ต้องกล่าว ด้วย
 ย่อมทราบอยู่ทั่วกันแล้ว แต่ตำแหน่งนั้นๆ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ตั้งเต็มข้างข้างคราว แลวงเวณเสียข้างตามเวลาที่ควรจะมีจะเป็น จะกล่าว
 ตั้งแต่เสนาบดี ๖ ตำแหน่งที่มอัยแต่แรกได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
 มา มีอรรคมหาเสนาบดี ๒ คือ (๑) เสนาบดีกรมมหาดไทย ที่สมุห
 นายก ได้ขังคชขัญชาการหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง (๒) เสนาบดี
 กรมพระกลาโหม ที่สมุหพระกลาโหม ได้ขังคชขัญชาการหัวเมือง
 ๔ ข้างได้ทั้งปวง แลการทหารบกทหารเรือ จักศกมรทั้ง ๕ คือ
 (๑) เสนาบดีที่พระคลัง ได้ขังคชขัญชาการต่างประเทศแลกรมพระคลัง
 (๒) เสนาบดีกรมเมือง ได้ขังคชขัญชาการรักษาพระนคร แลความ
 นครบาล (๓) เสนาบดีกรมวัง ได้ขังคชขัญชาการในพระบรมมหาราชวัง
 แล (๔) เสนาบดีกรมนาที่เกษตราธิบดี ได้ขังคชขัญชาการไธนา

รวมเป็น ๖ ตำแหน่ง นับว่าเช่นตำแหน่งประจำในที่ประชุมเสนาบดี
 ฤๅลูกขุนอนคาลา แลในที่ประชุม^๕นบ^๕บางทมิพระบรมวงศานุวงศ์^๕ของพระองค์
 แลขุนนางผู้ใหญ่^๕ของท่าน อย่างเช่นสมเด็จพระยามหาศรีศรียวงศ
 แลเจ้าพระยาทิพากรวงศ์^๕นั้นเป็นต้น อยู่ในที่ประชุม^๕นี้ด้วย ครั้นต่อมาใน
 บัญญัติ^๕ปกศก จุลศักราช ๑๒๓๗ (ว.ศ. ๘๕) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้แยกกระทรวงพระคลังออกจากกระทรวงการต่างประเทศ ทั้งหอรัษฎา
 กรพัต^๕ฉนวนขึ้น^๕ แลในสมัย^๕เบญจศก จุลศักราช ๑๒๕๕ (ว.ศ. ๑๐๒)
 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มกระทรวงโทรเลขแลไปรษณีย์
 ขึ้นใหม่ แลในสมัย^๕กุนนพศก จุลศักราช ๑๒๕๘ (ว.ศ. ๑๐๖) ได้ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกกรมทหารบกทหารเรือออกจากกรม
 พระกลาโหม ทั้งกรมยุทธานธิการขึ้น แลในวันโกสินทรศก ๑๐๘ ได้ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมสารโยธาต่าง ๆ ที่อยู่ในกระทรวงต่าง ๆ
 มาตั้งเป็นกระทรวงโยธาธิการ^๕ แลรวมกรมโทรเลขไปรษณีย์เข้าใน
 กระทรวงโยธาธิการ แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมธรรมการ
 แลสังฆการียกขึ้นอยู่ในกรมมหาดไทย^๕รวมกับกรมศึกษาธิการ เป็น
 กระทรวง ๓ ต่างหากแล้ว ยักทรงพระราชดำริเห็นว่า กระทรวงเมือง
 ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ
 เป็นกอมมิตตี^๕ ยังค้ำ^๕การมาแต่ขัง^๕ออก^๕ผู้^๕ศก^๕จุลศักราช ๑๒๕๘ (ว.ศ. ๑๐๕)
 นั้น ได้^๕การ^๕แก้^๕ไข^๕เป็น^๕แบบ^๕แผน^๕ขึ้น^๕ใหม่^๕ควร^๕ให้^๕เลิก^๕กอม^๕มิตตี^๕นั้น^๕เสีย
 ให้^๕คง^๕เป็น^๕เสนาบดี^๕ไป^๕ตาม^๕เดิม^๕ แล^๕กระทรวง^๕เกษ^๕ตรา^๕ธิการ^๕ที่^๕ได้^๕ยัง^๕ค้ำ^๕การ^๕

๑. บัระกาทังหอรัษฎากรพัตฉนวน บัญญัติประกาศแยกกระทรวง

โรงภายในสักเข้าออกนั้น ให้ยกไปขึ้นกระถางพระคลัง ให้ตั้งแต่
 เกษตรพานิชการ แลการเกษตรการที่จะเกิดขึ้นใหม่ต่อไป แลกระถาง
 ยุติธรรมที่จะได้รวบรวมผู้พิพากษาแลครุฑการพิจารณาคดีความนั้น ก็
 ให้ตั้งการขึ้นต้นพอจะให้ราชการเป็นไปได้ในแห่งเดียวกัน จึงทรงพระ
 กรณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นกระถางใหญ่ขึ้น แลกรมพระอาทิตย์
 มีราชการหน้าตมามากยิ่งชนกว่าแต่ก่อนหลายเท่า จึงทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นกระถางใหญ่เรียกว่ากระถางมูรธาธร แล
 กระถางยุดธนาธิการนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าราชการจัดตั้งเป็น
 แขนงแผน แลควรให้แก่กระถางเป็นกรมยุดธนาธิการบังคับบัญชา
 กรมทหารบกทั้งปวง มีผู้บัญชาการให้มียศเสมอเสนาบดี ในสให้เข้า
 ในที่ประชุมเสนาบดีด้วย แต่การขัตร์หมายราชการทั้งปวงนั้น ให้กรม
 พระกลาโหมเป็นเจ้าหน้าตไปตามธรรมเนียมเดิม แลกรมทหารเรือ
 กรมช้าง กรมแสง ซึ่งยกไปกระถางยุดธนาธิการนั้น ให้ยกมาขึ้น
 กรมพระกลาโหม เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมีกระถาง
 ใหญ่ให้ประชุมกันปรึกษาราชการตามหน้าตซึ่งเกี่ยวข้องกัน เป็นที่
 ประชุมเสนาบดี ๓๒ ตำแหน่ง เรียกว่าเสนาบดีสภา ฤๅลูกขุนณศาลา
 อันจะมีหน้าตรวมกันแลต่างกันโดยแผนก ซึ่งมีพระราชบัญญัติต่างหาก
 จะประกาศต่อไปภายหลังแล้วดังนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า
 ให้บรรดาเสนาบดีทั้งปวงนี้ให้มียศเสมอเหมือนกันทั้งสิ้น ไม่ให้ถือว่า
 เป็นอรรคมหาเสนาบดี ฤๅเป็นจตุสดมภ์ ฤๅเป็นเสนาบดีตำแหน่งใหม่

แต่พนักงานหน้าทชของกระทรวงต่าง ๆ ทั้งปวงนั้นจะได้มีพระราชบัญญัติ
ออกต่อไปในภายหลังด้วย

เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งตำแหน่งชนใหม่ขึ้นแล้ว ทรง
พระราชดำริเห็นว่าราชการกรมมหาดไทยทุกวันนี้มีมากจน แล
ต้องการเร็วจะทอดทิ้ง ให้เป็นไปเหมือนแต่ก่อนไม่ได้ เจ้าพระยาวิเศษ
ยศินทรทศสมุหนายกนั้นก็ชราว่างกายทุพพลภาพมาก จะเข้ามอรับราชการ
ประจำตามหน้าที่ซึ่งต้องเป็นไปในประจวบนั้นก็มิไหว แต่เจ้าพระยาวิเศษ
ยศินทรได้รับราชการมีความชอบมา ทาได้มีความผิดร้ายในราชการ
อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ยกขึ้นเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่
ไม่ประจำการกระทรวงตามอย่างเช่นเคยมีมาแต่ก่อน แลให้เข้าในที่
ประชุมเสนาบดีสภาได้เป็นครั้งเป็นคราว ตามเวลาที่สามารททำได้ ทรง
ให้มีบรรดาศักดิ์นามสมุหนายกอยู่ตามเดิม แลโปรดเกล้า ฯ ให้พระ
เจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพรับตำแหน่งที่เสนาบดี บังคช
บัญชาการ ในกระทรวงนั้นทั่วไป อนึ่งกระทรวงเมืองนั้น ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ ซึ่ง
ได้เป็นกอมมิกคิผู้หนึ่งแต่ก่อนนั้น เป็นเสนาบดีว่าการกรมพระนครบาล
อนึ่งกระทรวงโยธาธิการที่โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นอธิบดีอยู่แต่ก่อนแล้วนั้น ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ ให้ยกเป็นเสนาบดีขึ้น อนึ่งกระทรวงธรรมการแลศึกษา
ธิการที่ว่างอยู่ ด้วยโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรง

ราชานุกาฬ ไปเป็นเสนาบดีกรมมหาดไทยแล้วนั้น ทรงพระกรุณา
 ไปรุดเกล้าฯ ให้ย้ายเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ
 มาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรมการแลศึกษาธิการ อนึ่งกระทรวงเกษตรา
 ธิการที่ว่างอยู่ ด้วยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ไปเป็นเสนาบดีกระทรวง
 ธรรมการแลศึกษาธิการนั้น ทรงพระกรุณาไปรุดเกล้าฯ ให้พระยา
 สุรศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ อนึ่งกระทรวง
 ยุติธรรมแลกระทรวงมรธาธรที่ไปรุดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นใหม่นั้น ทรง
 พระกรุณาไปรุดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเออ พระองค์เจ้าสวัสดิ
 โสภณ เป็นเสนาบดีว่าการยุติธรรม แดพระเจ้าอนงยาเออ กรมหมื่น
 พัทธลาภพฤทธิธาดา เป็นเสนาบดีกระทรวงมรธาธร อนึ่งกรมยมนา
 ธิการนั้น ทรงพระกรุณาไปรุดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าอนงยาเออ
 เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชเป็นผู้บัญชาการ
 อนึ่งตำแหน่งเสนาบดีออก & กระทรวงที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงมานั้น ทรง
 พระกรุณาไปรุดเกล้าฯ ให้คงอยู่ตามเดิม ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งแล
 ยศเสนาบดีทั้งปวงนี้ ขู่สำหรับทำการตามหน้าที่ให้สำเร็จโดยพระบรมราช
 ประสงค์ ความงามความดีจะได้มีแก่ราชการแลบ้านเมืองจะได้เจริญ
 ยิ่งขึ้นสืบไป

๑ เจ้าพระยารัตนาธิเบศร เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ๒ กรมหลวงเทเวศ
 วโรปถารเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ๓ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์
 เสนาบดีกระทรวงคลัง ๔ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เสนาบดีกระทรวงวัง

ประกาศมาแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท วันที่ ๓ เมษายน
รัตนโกสินทรศก ๑๓๓๓ เป็นวันที่ ๘๕๔๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ

ในการจัดตั้งเสนาบดีสถาน เป็นการสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่ง
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อุปราช
คณาธิบดีราชธานีสกลนคร ๓๓๓๓ เสด็จมาตั้งเสนาบดีสถานแล้ว ได้
ทรงอุปหน้าเสนาบดีในที่ประชุมเสนาบดีสถานมาตั้ง ๒ รัชกาลจนตลอด
พระชนมายุ ถ้าจะประมวลเวลาได้ถึง ๓๓ ปี เรื่องพระประวัติของ
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดเกล้าฯ ให้อุปราชคณาธิบดีราชธานีสกลนคร
๓๓๓๓ เสด็จมาตั้งเสนาบดีสถานแล้ว ยากที่จะนำมาเรียบเรียงในที่นี้ เพราะราชการบ้านเมืองในรัชกาลที่ ๕ ที่ได้จัด
ให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในระยะเวลา ๓๘ ขันนมากมาหลายอย่างนัก อย่าง
ใดที่จะไม่ได้อธิบายถึงพระประวัติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ๓๓๓๓
โปรดเกล้าฯ ให้อุปราชคณาธิบดีราชธานีสกลนคร ๓๓๓๓ เสด็จมาตั้งเสนาบดีสถานแล้ว
เรื่องพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ตลอดในตอนนั้น เห็นจะยืดยาวเกิน
ประมาณ แต่ถนัดที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดเกล้าฯ ให้อุปราชคณาธิบดีราชธานีสกลนคร
๓๓๓๓ เสด็จมาตั้งเสนาบดีสถานแล้ว มีกระแสพระราชดำริห์ของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขา
ซึ่งพระราชทานพระพรแก่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ๓๓๓๓ โปรดเกล้าฯ ให้อุปราชคณาธิบดีราชธานีสกลนคร
๓๓๓๓ เสด็จมาตั้งเสนาบดีสถานแล้ว

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ถึง กรมหลวงเทเวศร์วงศวิโรภการ

ฉันได้ทราบว่าฉันเป็นขที่เธอทำบุญวันเกิดอายุครบ ๕๐ ปี จะกล่าว
ว่ามีความยินดีที่เธอมีอายุมาดังเพียงนั้นก็มีใช่ ความยินดีซึ่งเกิดจาก

แลถอยหลังขึ้นไป ว่าเธอกับฉันได้ทำราชการ แลมีความรักใคร่อาศรัย
กันแลกันส่วนพี่น้อง ทั้งแต่เรายังเป็นเด็กด้วยกันมาล่วงเวลาช้านาน

จนถึงนับว่าเป็นคนแก่ด้วยกัน การที่ได้ทำมาแลแล้ว ส่วนเป็นการสำคัญ ๆ
ที่ได้ก้าวล่วงข้ามมาเป็นชั้น ๆ จนถึงเวลาชกั้น เป็นข้อที่ควรยินดีต่อ

ความสำเร็จ อันเรามุ่งหมายได้กระทำให้เป็นไปได้ดังเพียงนี้ เมื่อระฤก
ถึงกาลล่วงมาแล้วเช่นนี้ ให้ยังเกิดความยินดีขสมเปรมในใจ จึงอาจ

จะนำมาชักชวนเธอให้ระฤกถึง แลแลยังเกิดความยินดีในใจเช่นได้เกิด
ขึ้นแก่ตัวฉัน เมื่อความยินดีเกิดเช่นนั้น ก็นับว่าเป็นมงคลอันอุดม

ส่วนการในอนาคตุ เมื่อพิจารณาตฉันกับเธอกับยังทำการมาด้วยกัน
อยู่ในเวลานี้ มีท่าทางที่จะไค้อาศรัยกันแลกัน ทั้งราชการแผ่นดิน

แลการในส่วนทวิสัยไปภายหน้าอีกช้านาน ไม่มีเหตุอันใดที่จะให้สอคนแคล้ว
สงสัย ว่าเราจะไม่ได้ทำการไปด้วยกันจนสุดความสามารถ เมื่อแลค

การเช่นนี้ให้เกิดความยินดีปริตาในใจ ว่ายังจะได้ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน
ไปอีกนาน นับว่าเป็นมงคลประการที่สอง

อนึ่งด้วยเกชะความสตัยที่ฉันตั้งใจประพฤติตัวอยู่ในธรรม ทำเนิร
ราชการด้วยความมุ่งหมายให้ดำรงอิศรภาพของแผ่นดิน แลให้มี

ความสมัคตโมสร ในพระราชวงศานวงศ์ แลให้อาณาประชาราษฎร์มี
ความสุขสำราญเจริญด้วย โภคทรัพย์ นี้เป็นความสัคตซึ่งตั้งอยู่ในใจ
ฉัน อันสัคตยาธิษฐานนี้ย่อมดีต่อมาแต่ ไชยราณ ว่าเมื่อน้ำใจแสดงเป็น
สัคตยาธิษฐานแล้วทั้งความปรารถนาอย่างหนึ่งอย่างใด ก็อาจจะสำเร็จ
ได้ โดยมากดังนี้

อาศรัยเหตุที่ตั้งแห่งความสัคต ที่ไต่ยกมากกล่าวแล้ว ๓ ประการ
เป็นที่ตั้ง ขออำนาจพรให้เรามีชนมายุยืนนาน ประกอบด้วยกำลัง
กายแลปัญญาขยันมั่นคงสยไป ในภายหน้า ความมั่นคงอันนี้จึงเป็น
เครื่องนำมาแห่งความสุข โสมนัสสัคติมงคลแก่ตัวเธอ ในอภิลักขิต
สมยอนันต์แลซึ่งจะนำไปในรหะษณ์

ฉันได้ส่งเงิน ๕๐ ซึ่งมาทำขวัญเท่าบ้ชอายุของเธอยี่สิบสี่ ซึ่งเป็นส่วน
พระราชทานของพระราชาก็ยกมมือสักรับหนึ่งส่งมาเป็นส่วนซึ่งมิตร
ตรรกให้ต่อเธอ ขอให้รยไว้ ไซ้เป็นตระฤกกถกนสยไป

(พระบรมนามาภิธิย) ฟูฟ้าสงกรณ ปร,

ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ ทั้งตำแหน่งแลหน้าที่ของสมเด็จฯ กรมพระยา
เทวะวงศ์วโรปการ ยิ่งสำคัญขึ้นกว่าในรัชกาลก่อน เพราะเป็นเวลา
เปลี่ยนรัชกาลแลพระองค์ทรงเป็นหัวหน้าเสนาบดีทั้งปวงจึงกล่าวมาแล้ว
ประการ ๓ เพราะพระองค์ทรงเป็นพระมาตุลาผู้ใหญ่ในพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอีกประการ ๓ ประกอบด้วยทรงพระเกียรติคุณ

สุนทรจรรยา เป็นที่สรรเสริญของบุคคลทุกชาติทุกชนชั้นบรรดาศักดิ์ จึง
 ได้ทรงรับความนับถือของคนทั้งหลายทั่วไป ว่าเป็นหลักในราชการ
 แผ่นดิน . . . รongแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงมาด้วยประการฉะ
 ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นกรมพระในคราวทรง
 ตั้งกรมเจ้าอาบเป็นฤกษ์ ในรัชกาลปัจจุบันเมื่อขกัญญ พ.ศ. ๒๔๕๔ มีคำ
 ประกาศทรงยกย่องพระเกียรติคุณแลความชอบความกตงน

คำประกาศ

อนึ่งทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทวะวงศ
 วโรปกการ เป็นพระเจ้าบรมวงศ์ผู้ใหญ่ อันพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงยกย่องแลทรงพระเมตตาเป็นอันมาก ทั้งเป็นที่
 ทรงไว้วางพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง ได้ทรงรับราชการผลของพระเดช
 พระคุณเป็นเสนาบดีมานานยิ่งกว่าเสนาบดีทั้งปวงในกาลบัดนี้ อัน
 หน้าทราชการ ในพเนกกว่าการต่างประเทศนั้นแล้ว ก็นับว่าเป็นราชการ
 อันสำคัญแลยากยิ่งนัก เพราะต้องทรงพระดำริห์คอบยหาอชบายที่จะรักษา
 ทางพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยาม กับนานาประเทศ ให้คงดีเป็นที่ ประอง
 ดองกันอยู่เสมอ ต้องคอบยทรงระวังรักษาพระเกียรติยศแห่งพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แลเกียรติยศแห่งชาติบ้านเมือง มิให้มีสิ่งใด
 มากกระทั่งกระเทือน อันจะทำให้พระบรมเดชานุภาพมีหนทางที่จะเสื่อม
 ถอย หรือเป็นที่สยประมาทได้แม้แต่นิดเดียว คอบยทรงระวังพิจารณา
 ฤความเจริญแห่งชาติอื่น ๆ ว่าจะดำเนินไปทางใด แล้วแลคอบยจัดการ

ทางฝ่ายกรุงสยามให้ไปไปตามสมควรเทียบที่นั่นนานาประเทศ มีให้
เลียเปรียบเขาได้ ในการเหล่านี้ก็ย่อมจะต้องมีเวลาที่ทรงศึกษาได้เพียง
ข้าราชการก็ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศอยู่เนือง ๆ การที่ทรงกระทำ
มาแล้วในทางนั้นว่าเป็นที่เรียบร้อยทุกคราวมา ทั้งชนชาวต่างประเทศ
ก็พากันสรรเสริญ พระปรีชาสามารถ แลเป็นที่นิยมในพระอิศยาศรียอัน

สุภาพ ฝ่ายชาวไทยทั่วไปก็นิยมอยู่ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ฯ กอปล
ด้วยพระสติปัญญาสามารถ ทรงรอบรู้ในวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งหน
ทางแห่งพระดำริก็เป็นอย่างสุขุมรอบคอบ ปราศจากอคติทั้ง ๔ ประการ
พระวาทะไพเราะอ่อนหวานเป็นที่ฟังใจ มีพระอิศยาศรียกอปลด้วยเมตตา
กรุณาภาพ จึงเป็นที่ควรนียติได้

อนึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ฯ ก็เป็นพระราชโอรสเสวยฐานันดรอัน
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ได้ทรง
สำแดงความจงรักภักดีในส่วนพระองค์มาโดยอเนกประการ นับว่าเป็น
มนตรีที่ปลูกษาในส่วนพระองค์อันประเสริฐ สมควรที่จะเลื่อนพระอิศรียยศ
ขึ้นเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่เป็นที่ควรเคารพได้

จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงเทเวศวงศวโรปการ ขึ้นเป็นกรมพระ มีพระนามตามจารึกใน
พระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศวงศวโรปการ
ขัตติยพิกุลสรยศักดิ์ ศรีพัชรินทรภราทร สโมสรอเนกศาสตร์วิบูลย์
เกียรติจรรุญไพรัชการ สุภัสมาจารสารสมบัติ มีท้าวเมตตาธยาศรีย

ศิริรัตนตรีคุณานันท์ สันทรธรรมิกขพิตร นาคนาม ให้ทรงศักดินา ๓๕๐๐๐
ตามพระมาชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรม ในพระบรมมหาราชวัง
จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณสุขพลปัญญา คุณสารสมบัติ สรรพสิริ
สวัสดิศุภพัฒน์มงคล วิบุลยศุภผลสกลเกียรติยศ เกษานภาพมโหฬาร
ทุกประการ

ให้ทรงเลื่อม	{	เจ้ากรม	เช่นพระเทวะวงศวโรปกการ	ถ้อยศักดินา ๘๐๐
		ปลัดกรม	เช่นหลวงภบาลสวามีภักดี	ถ้อยศักดินา ๖๐๐
		สมุหยาจก	เช่นขุนรักษอพยพผล	ถ้อยศักดินา ๕๐๐

ต่อมาทรงพระราชดำริเห็นว่า ทศโคตรงเลือนเป็นกรมพระนั้น ยังไม่
พอแก่ความชอบความดีที่ได้มีมาแต่หนหลัง แลยังไม่สมแก่ที่ทรง
เคารพนับถือ จึงโปรดฯ ให้เลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยา ฯ เมื่อยมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๘ อีกครั้ง ๓
มีคำประกาศดังนี้.

คำประกาศ

อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ
วโรปกการ ได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งเสนาบดี
กระทรวงการต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรงกระทำความดีความชอบ
ทั้งในราชการแผ่นดิน แลในส่วนพระองค์แต่ในรัชกาลที่ ๕ มาจนรัชกาล
ปัจจุบัน ราชการในหน้าที่จะมีสำคัญประการใด แลได้ทรงจงรักภักดี
นั้น ๆ ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยประการใด มีปรากฏในประกาศเลือน

กรมครั้งก่อนนั้นแล้ว ต่อมาราชการในหน้าที่ยิ่งสำคัญหนักขึ้น กล่าวคือ
 ก้าวรักษาความเป็นกลางในระหว่างมหาประเทศ ที่มีทางพระราชไมตรี
 กับกรุงสยามทำสงครามแก่กัน อาศัยที่ทรงพระปรีชาสามารถรอบรู้
 กิจการในหน้าที่ โดยทั่วถึง จึงได้ทรงผ่อนผันกิจการงานนั้น ๆ ให้เป็น
 ไปตามกระแสพระบรมราโชบายมิได้คลาคลุ้งอน จึงมิได้มีเหตุกระทบ
 กระทบกันให้เป็นที่มีหมองแก่ทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศแม้แต่
 เล็กน้อย เป็นเหตุประณอยให้เจริญพระราชอิสริยยศปรากฏพระเกียรติคุณ
 แผ่พ้านไป กระทำให้มหาประเทศทั้งปวงมีความนิยมนับถือพระราช
 กฤดาภินิหารยิ่งขึ้น จนสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษทรงถวายพระราช
 อิสริยยศว่าหนั่งนายพลเอกพิเศษกองทัพอังกฤษ แลทรงรับตำแหน่ง
 นายพลเอกพิเศษกองทัพสยาม อันพระราชอิสริยยศในสมมุติยศยัง
 มีเคยทรงรับเคยเป็นกันในส่วนพระองค์ ทรงนับว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ เป็นเอกบรมมนตรี ผู้ที่ใด ทรงยกย่อง
 สรรพราชกิจน้อยใหญ่ ได้สัมพระราชหฤทัยทุกเมื่อ เพราะพระเจ้าบรม
 วงศ์เธอ ๆ พระองค์นั้น ทรงมีความชำนาญในเชิงรัฐประศาสน์ในภาย
 หาผู้ใดเปรียบปานได้ โดยยาก ทั้งทรงเป็นผู้ที่ถวายบังคมทูลความเห็น
 โดยตรงทุกเมื่อ โดยความจงรักภักดี แลประกอบด้วยสัตย์ธรรมสุจริต
 ธรรม ปราศจากอคติทั้งสี่ประการ จึงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย
 แลทรงเคารพอยู่พระองค์หนึ่ง

อนึ่งก็ทรงพระเจริญวัยอยู่ในชั้นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่แล้ว สมควร
 จะเพิ่มพระราชอิสริยยศให้ใหญ่ยิ่งขึ้น

จึง มี พระ บรมราชโองการ คำรัสสั่ง ให้ เลื่อน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ เป็นสมเด็จกรมพระยา มีพระนามตามจารึก
 ในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์
 วโรปการ ชาติตัญญูพิศาลศรัยที่ บรมราชชนนีศรีบรมนารถธรรมากร สโมสรร
 อเนกนิตยปรัชญา มหาสมันตยานวัครวิบูลย์ ไพโรชราชกิจจาตุลย์สุนทร
 ปรฎิภาณ มุรูกติญาณเวทชยาคณนาทีกาศาสตร์ ไหวยกลาณวาทนานาปกรณ
 เกียรติกาจรจักรกาล ยวิบูรณคณสารสมบัติ สวรริตส์มาจารวิกรมทวิ
 เมตทาชวาราชยาศรัย ศิริรัตนตรัยสรณธาดา กัลยาณธรรมิกนาถยพิตร
 นาคนาม ให้ทรงศักดินา ๓๕๐๐๐ เป็นพิเศษ ในตำแหน่งพระองค์เจ้า
 ท่างกรมผู้ใหญ่ในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ
 สุขพลปรฎิภาณ ศุภผลเกียรติยศ สวรรุพลีรสวรริตพิพัฒน์มงคล วิบูลย
 ศุภผลเกียรติยศ อิศรัยศักดิ์เคษานภาพมไพหารทุกประการ

ให้ทรงเลื่อน	{	เจ้ากรม	เป็นพระยาเทวะวงศ์วโรปการ	ถือศักดินา ๓๐๐๐
		ปลัดกรม	เป็นพระภูบาลสวามิภักดิ์	ถือศักดินา ๘๐๐
		สมุหบัญช	เป็นหลวงรักษัพยุหพล	ถือศักดินา ๕๐๐

นอกจากพระราชทานพระเกียรติยศดังที่กล่าวมาแล้ว ยังทรงพระ
 กรุณาโปรดฯ ให้สร้างวังเทวะเวสม์พระราชทาน ที่ริมแม่น้ำตบขล
 บางขุนพรหม ซึ่งพระยาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระ
 ราชทานที่ดินไว้แต่ก่อนนั้น ให้เป็นที่ประทับให้ทรงพระสำราญในเวลา
 เมื่อมีพระชันษามาก เมื่อสร้างวังนั้นสำเร็จได้เสด็จขนวงพร้อมกษัตริย์

ข้าพเจ้ายพรกุศลของพระชนมายุ แด่ชายหนุ่มใหญ่ เทเวศกุล
ณกรุงเทพฯ ครบ ๖๐ ปีบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๓ สมเด็จพระ
เทพวงศ์ ไร่ปลูกทรงระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ ได้ทรงพระนิพนธ์
คำประกาศไว้ข้างต้นหนังสือ แด่คุณคุณคุณซึ่งทรงพิมพ์แจกในงานนั้น
มีความดังนี้

คำประกาศแจ้งความ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทพวงศ์ไร่ปลูก ขัตติย
พิศาลสุรยศักดิ์ ขบรมราชินีศรีพัชรินทรธรรมาคร สโมสรวอนเนกนิตีปริชา มหา
สมันตยานวัตรวิบูลย์ ไพร่ชราชกิจจากราศย์สุนทรย์ภูภาค นริภคตินญาณ
วิทยาคุณนาทีกาศศร์ ไทรรกถาพวาทนานาปกรณ เกียรติกัจจรรจิกกาล
บริบูรณ์คุณสารสมยัติ สุรวิตสมถาวรวัตรมีทอเมตคำชวาธยาจารย์ ศรี
รัตนตรัยสรณธาดา กติยานธรรมิกนาคยพิตร ขอประกาศแก่พระสงฆ์
เถรานุเถระเป็นอาทิ แลแก่ท่านทั้งหลายทั้งปวง ผู้ซึ่งพบปะคำ
ประกาศนี้โดยความเคารพว่า

ข้าพระพุทธเจ้ามาระกุดถึงอายุซึ่งล่วงมาครบ ๖๐ ปี อันเป็นกาล
กำหนดที่นิยมกันในทวีปตะวันออก ว่าเป็นเขตรของความชรา แลถ้าว่า
ตามจำนวนในสถิติพยากรณ์ของประเทศ ซึ่งรอบรู้วิชารักษาโรคอย่างค
ที่สุดแล้ว ก็ปรากฏว่าบรรดามนุษยชนที่เกิดขึ้นมาในโลกนั้นประมาณว่า
๕ คนแล้ว เมื่อมีอายุถึง ๖๐ ปีก็จะมีชีวิตเหลืออยู่สัก ๒ คนเป็นอย่าง
มากที่สุด มีแต่จะน้อยลงไปกว่านั้นตามความไม่เที่ยงของสิ่งชาวทั้งปวง

ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีความขยันทันที ที่เป็นบุญของข้าพระพุทธเจ้า
 ได้มาประสบพบปะพระบรมพุทธศาสนา ได้มีขงพการทั้งหลายซึ่งประกอบ
 พรหมด้วยบุญญาบารมีแลกรณาขารมอย่างยิ่งแล้ว แลได้มีเจ้านายอัน
 ประเสริฐของคนที่งอปกครองบ้านข้างแลชบเกล้า ๆ เลียงไว้ ให้บริวาร
 ด้วยยศศักดิ์ยศสมยศทั้งยวง อันควรทวญญูชนจะพึงปราถนาได้ โดย
 อเนกประการ เหลือที่จะพรรณนาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้ามีความระฤกถึง
 พระเดชพระคุณแห่งขรพการแลคุณานุคุณูปการทั้งหลาย มีพระบาท
 สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นต้น เป็นต้นเกล้าตนกระหม่อมหาที่สุดมิได้
 ข้าพระพุทธเจ้าได้ตั้งใจ แลประกอบการที่ผลของพระเดชพระคุณอยู่เสมอ
 ได้ชาติ แต่กระนั้นแลก็ยังหาคุ้มทั่วหรือเทียบเท่าพระคุณทั้งหลายที่
 ได้ทรงมีอยู่แก่ข้าพระพุทธเจ้านี้ไม่

อีกประการหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้ามาคำนึงถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมา
 สงครามขึ้นแพร่หลายทั่วไปในโลกนี้ยิ่งกว่า ๕ ปีเศษ พึ่งสงบลงได้ใน
 เร็ว ๆ นี้ด้วยความเป็นธรรมมิใช่ชัยชนะความไม่เป็นธรรม แลข้าพระ
 พุทธเจ้าได้แลเห็นผลของลักษณะการปกครองของประเทศทั้งหลายในโลกนี้
 ที่มีวิธีต่าง ๆ กันตามความนิยมของประเทศต่าง ๆ ทั้งหลายนั้นโดย
 ชัดเจนแล้ว ว่าประเทศใด ๆ ซึ่งผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่สถิตย์อยู่ในธรรม
 ประเทศนั้น ๆ ก็ย่อมอยู่เย็นเป็นสุขทั่วไปทั้งประเทศ แลคุณความดี
 ของผู้ปกครองประเทศที่เป็นธรรมนั้น ย่อมมีไชยชนะความไม่เป็นธรรม
 ในประเทศอื่นได้ เพราะเหตุอันมหาประเทศทั้งหลายจึงได้ตกลงกัน

ความความซึ่งประธานาธิบดีอเมริกัน ได้ ราชันให้จตุการเพื่อให้ประเทศทั้งปวง
เข้าร่วมกันเป็นสามัคคีพวกเดียวกัน ที่จะให้มีความสงบเรียบร้อยในโลก
โดยรักษาดูธรรม ในระหว่างประเทศทั้งหลาย ให้มันคงอยู่ อยู่นกว่าก่อน ๆ มา

เมื่อว่าถึงทศพิธราชธรรมแล้ว แม้จะนับเพียงแก่น้อยองค์แห่ง
ธรรมนั้น วิญญูชนผู้ใหญ่ในประเทศที่เป็นอธิษฐานธรรมทั้งหลาย ก็ยัง
ได้แนสคงไว้ว่าเป็นเครื่องนำมาแห่งความสงบระบายนกายเรียบร้อยได้ทั่วไป
มีตัวอย่างซึ่งจะยกขึ้นกล่าวได้ดังต่อไปนี้ คือ

ท่านอรรถมหาเสนาบดีอังกฤษคนก่อนผู้มีนามว่า แอสควิต ได้
กล่าวอ้างถึงคำประธานาธิบดีอเมริกันคนก่อน ผู้มีนามว่า ลินคอล์น ว่าได้
กล่าวถ้อยคำอันควรจดจำไว้ดังนี้ว่า ด้วยความไม่ปองร้ายเกรี้ยวกราด
แก่ใคร ๑ ด้วยการฆ่าเพี้ยทานทั่วไป ๑ ด้วยความมั่นคงอยู่ในธรรม ๑
ควรที่เราทั้งหลายจะพยายามให้เป็นผลสำเร็จได้ เพื่อให้มีความสงบ
ระบายนกายเรียบร้อยอยู่ โดยตรงแลโดยซำนานที่สุดแก่ประเทศของเราเอง
ก็ทั้งประเทศทั้งหลายด้วยแล้ว แดงกล่าวเต็มว่าประธานาธิบดีอเมริกัน
ผู้มีนามว่า วิลสัน ในปัจจุบันนี้ ก็ได้กล่าวความตามทำนองเดียวกันนอก
ด้วยเหมือนกัน

อนึ่งอรรถมหาเสนาบดีฝรั่งเศสในปัจจุบันนี้ ผู้มีนามว่า คลามังโซ
ได้กล่าวไว้ในที่ชุมนุมผู้แทนราษฎรเมื่อสงขศึกกลาง แลได้พิมพ์ประกาศ
ไว้ทุก ๆ หัวเมืองในประเทศฝรั่งเศสแล้วนั้น ว่าประเทศฝรั่งเศสเป็นผู้ตั้ง
อยู่ในความที่ควรระคึกเห็นแลรู้ ได้ ก็อย่างยิ่ง แห่งความที่ไม่มีเยือกเย็น

หรือความกรุณาต่อมนุษย์ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในโลกแล้ว และประเทศฝรั่งเศส
ปรารถนาที่จะรักษาแลพยายามให้คนดีธรรมอันนี้ไว้

• • • อนึ่งบรรพบุรุษท่านเสนาบดีอยู่ในประชุมกัน ผู้มีนามว่า ซารา นั้น
ได้กล่าววาทะถึงแต่สงครามครั้งนั้นสงขแล้ว ประเทศทั้งหลายทั้งปวงคง
ต้องเปลี่ยนธรรมเนียมระหว่างนานาประเทศ โดยใช้ความเที่ยงตรงแล
ความไม่เขี้ยวเข็ญ หรือความกรุณาต่อมนุษย์ ทั้งสองนี้เป็นหลักสำหรับ
การทศยหากันในระหว่างนานาประเทศทั้งปวง

ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราทั้ง หลายนครสถิตย์อยู่ใน
ราชธรรม ๓๐ ประการ มีทานเป็นองค์ธรรมเบื้องต้น จนอิโรธน์เป็น
อวสาน อย่างน้อยมากกว่าแลดีกว่าที่กล่าวมาแล้ว แลโดยเดชพระ
บารมีนั้น กรุงสยามจึงมีความอยู่เย็นเป็นสุข และมีสงขบรายกาย
เรียบร้อยทั้งภายในแลภายนอกประเทศ เป็นที่พึ่งที่พานักของคนไทย
ทั้งปวง พระเดชพระคุณอันยิ่งใหญ่หลวงหาที่สุกมิได้

ข้าพระพุทธเจ้ามีความ ระฤก แลรู้สึกในใจอยู่ถึงกล่าวมาข้างต้นนี้
แล้ว จึงขอเอา โอกาศนี้ทูลกระยาเพื่อถวายเป็นกุศล ทำบุญอุทิศพร้อมกับการ
ขนานเรือนใหม่ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานแก่
ข้าพระพุทธเจ้าแลบุตรทั้งหลายของข้าพระพุทธเจ้าด้วย

แลในราชการอย่างนี้ มีธรรมเนียมที่อย่างหนึ่งซึ่งพิมพ์หนังสือ
แรกกัน ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าหนังสือพระราชบัญญัติแสดงคุณานุคุณ
อันเป็นพระบรมราชานุญาตสนับนุน เป็นหนังสือที่ดีสุด ใช้ได้ทั้งสมณแล

บุรพาวาส จึงได้ยกช้อหนงลอน ๖๖๐ เฒม เพื่อถวายแก่พระภิกษุซึ่งได้
 นิมนต์มาในงารนี้ แลเหลือจากนั้นจะแจกไปสำหรับที่วากักร, มณฑล
 จังหวัด, แลอำเภอทั่วไปทุกแห่งที่มีในพระราชอาณาจักกร, สิชย์ไค้พิมพ์
 หนังสือเป็นกลอนคดีโลกสำหรับแจกนรชาวาสผู้ที่มีในทวีจิศริ มาช่วยใน
 งารของข้าพระพุทธเจ้าจนทวอย

ในครั้งนั้นข้าพระพุทธเจ้าได้ตั้งความตามประสงค์แล้ว แลกราบทูล
 ขอสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ฯ สมเด็จพระ
 พระมหาสมณ ทรงนิพนธ์ เป็นคาถาแลตั้งพระคุณ แห่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว แลได้อาราธนาพระธรรมไตรโลกาจารย์ ช่วยเกี่ยความตาม
 ข้าพระพุทธเจ้าตั้งการจากพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕ ย่างแห่งมาประพันธ์
 เป็นคาถาถวายพระพรไชยรวมกัน ๑๓ คาถา จึงมีอยู่พร้อมทั้งคำแปล
 ภาษาสยามต่อไปนี้

๑. สุขามินโท ฅฎุจโม ราโม	พระบาทสมเด็จพระสมมติเทพ
เทโว เทวาทิวกุชิต	จอมสยามพระรามลำดับ ๖
วชิราวุธหตุเถน	อันอุปยัตเทพอภิบาลรักษา
ธมฺมิโก ธมฺมตาณโก	เป็นพระเจ้าทรงธรรม
	ทรงวชิราวุธบ้องกันธรรม
	พระองค์ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรม
	เหล่าน คอ

---

๑. คือพระศาสนโสภณวัดเทพศิรินทราวาสบัตินี้

๒ ทาน สีสั ประจุคัม
 อาชว มททว คป
 อุกโกสิ อวิหสัง
 ขนุติ จ อวิโรจน
 ๓

ทรงทานทรงศีลทรงบริจาค
 ทรงเที่ยงตรง ทรงอ่อนโยน ทรงเพียร
 ไม่ทรงกรวดราคาปองร้าย ไม่ทรง
 เขียดเขียน ทรงกรุณาต่อมนุษย์
 ทรงอดทน ไม่ทรงยินดียินร้าย

๓ อิงเจเต ราชอมเม โส
 ปุเรติ ทสธา จิต
 เยหิ สวิหิตารกข
 ปช นาดิ ปสาสตี

ด้วยราชธรรมไฉไล
 ทรงเป็นที่พึ่งที่พานัก ปกครองช่วย
 ประชา ให้ได้รับอารักขา
 อันทรงจัดไว้ดีแล้ว

๔ ทายนโต โส สทา ธมม
 ธมฺมราโม อธมฺมโต
 อปี อคฺคฺเขน ฮาเนตี
 สนุติ สนุตรพาหิ

พระองค์มีธรรมเป็นที่ทรงยินดี
 ทรงข้อยกนธรรมไว้จากธรรมทุกเมื่อ
 แม้ต้องเสียราคากางวตเท่าไรๆ ก็ยัง
 ทรงนำมาซึ่งความสงบเรียบร้อย ทั้ง
 ภายในทั้งภายนอก

๕ สพุพทา พุกาโร
 มมานุกมฺปมานสา
 อหิตานี อปเนตี
 หิตานี อปเนตี จ

ทรงพระมหากุณาอุปการะ
 ข้าพระพุทธเจ้าเป็นอันมากเสมอมา
 ทรงนำไปเสียซึ่งสิ่งอื่นไม่เป็นประโยชน์
 แลทรงนำมาซึ่งสิ่งอื่นเป็นประโยชน์

๖ ปฏิการมยสุสนโต
มุเชน เยนเกนจิ
วามสุสาหิ นินยาเทมิ
สรวณชิวตณฺโห

ข้าพระพุทธเจ้าไม่แลเห็นว่าระฆอง
พระเคซพระคุณให้คุ้มได้ด้วยทางใด
ทางหนึ่ง ขอพระราชทานมอยกลย
ถวายชีวิตไว้ในพระบาทสมเด็จพระ
รามพระองค์นี้

๗ สฎฺฉิวสุสาธุกาเสย
สมุमानนํ กโรติ โส
วรมสุส ชวกุขามิ
มนสา เม ยถิตฺติ

แม้ในการที่ข้าพระพุทธเจ้ามีอายุ
ครบหกสิบแล้วยังทรงพระกรุณา
ไปรทเกล้ายกย่องอีก ข้าพระพุทธเจ้า
ขอถวายพระพรไชย อันใจของข้า
พระพุทธเจ้าปราดนาไว้นั้น

๘ รตนกุตยานภาเวน
มยฺหณฺวํ ปรุณฺวเตชสา
ชุปรุทวณฺตรายา ํ
อุปลศฺฐา ํ สพฺพโส

ด้วยอานภาพแห่งพระรัตนตรัย
แลเกษะผลบุญซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้
กระทำมา ขออย่าให้มีเหตุอันตราย
อันเสียหาย แลความขัดข้องทั้ง
หลายทั้งปวง

๙ มา กทาจิ สมุสฺสึ
ภฺฉิ สฺยามานเมวิท
ทิมายุโก อยํ ราชา
อนินฺน มม สามโก

มาถูกต้องพ้องพาน
สยามรัฐนี้ในกาลทุกเมื่อ
ขอพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน อัน
เป็นพระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้า

๓๐ อโรโก สขิตโต โทท
กิตฺติมา จ มหตฺตโน
อสุตฺตมฺมํ ปุทฺธิจฺจาคู
รชฺชํ กาวเรศฺว โส จิรํ

พระองค์จึงมีพระชนม์มัยนยาวนาน
ทรงพระเกษมสุขสำราญ ไร้พระโรค
พาดนโรลทุกขวันทก มีพระเกียรติยศ
แผ่ไปในโลก ทรงบริบูรณ์ด้วย
โภคสมบัติพระราชทรัพย์ ทรงดำรง
ในพระราชอิศริยยศ แลเสวยสิริราช
สมบัติอยู่ตลอดกาลนาน

๓๑ ชยทํ ปถวี สพฺพิ
ชยทํ อรโย สทา
สุยามินุโท โส มหาราชา
โยภิวณฺทียเต มยา

ขอพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราช
เจ้าจอมสยาม จงทรงมีไชยชนะ
ปถพีทั้งปวง จงมีไชยชนะอิริราช
ศักรทุกเมื่อ พระองค์ไรเล่า อัน
ข้าพระพุทธเจ้าถวายอภิवाทยังคมอยู่
ยคน

ด้วยเดชะผลแห่งจทรทขาพระพุทธเจ้ามีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย
ขอความสำเร็จจงมีแก่พระมหากษัตริย์ อันเป็นพระเจ้าอยู่หัวของเรา
ขอความสำเร็จจงมีแก่ชาติแลประเทศไทยสยาม
แลข้าพระพุทธเจ้าขอที่ศส่วนนกกล ท ไคยาเพญฺกรงน แก่
ท่านทั้งหลายทั้งปวง ผู้ซึ่งมีความยินดีตามในการบุญอันนด้วยเทอญ

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เทพวิมลวิมล

เรียกไปทำในเวลาทองประชวรอยู่นั้นตามเคย ถ้าแพทย์และผู้รักษาพยาบาล
 ทูลทักท้วงก็ทรงโทมนัสขี้คเคือง ต้องผ่อนผันถวายให้ทรงทำราชการ
 ตามอ้อยาศรัย จึงพระอาการเพียบหนักไม่สามารถจะทรงทำได้ จึงต้อง
 ทรงละราชการไป ๓ วันก็สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๒๘ เดือนมิถุนายน
 พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชันษาได้ ๖๖ ปี ได้เสด็จดำรงอยู่ในตำแหน่งเสนาบดี
 กระทรวงการต่างประเทศสืบเนื่องมา ๓๘ ปี ได้ทรงรับราชการในตำแหน่ง
 อื่นมาก่อนนั้น ๓๓ ปี ประมวลเวลาที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาเทวะวงศ์
 วิจารณ์ได้ทรงรับราชการประจำตำแหน่งสนอง พระเดชพระคุณสืบเนื่อง
 มาใน ๒ รัชกาล ถึง ๕๘ ปี

ในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่ที่พระราชวัง
 สยามจันทร์ ณ พระนครปฐม ทรงพระอาลัยในสมเด็จพระมาตุลาชียก
 ยิงนัก จึงเสด็จกลับเข้ามาทรงนำจัดการพระศพตามราชประเพณี ทรง
 พระกรุณาโปรด ฯ พระราชทานพระโกษฐทองน้อยทรงพระศพเป็นพระ
 เกียรติยศพิเศษ ประดิษฐานไว้ณตำหนักวงแหวนเวสม์ แลทรงบำเพ็ญ
 พระราชกุศลพระราชทานเป็นนิมา จนวันที่ ๓๕ ธันวาคม จึงโปรด ฯ
 ให้เชิญโกษฐพระศพซึ่งโปรด ฯ ให้ประกอบพระโกษฐทองใหญ่ตั้งเหนือ
 เวชยันตราจรดแห่พร้อมด้วยกระบวรทหารแลพลเรือนไปพระราชทานเพลิง
 ณพระเมรุทองสนามหลวง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วิจารณ์ ได้
 เสด็จดำรงฐานันดรยศ เป็นมหาอำมาตย์เอก รัฐมนตรี องคมนตรี

แล้วเป็นนายทหารพิเศษยศชั้นนายพันเอก มาในรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาล
ปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นสมุหมนตรี แล้วทรง
เลื่อนยศจากมหาอำมาตย์เอกชั้นเป็นมหาอำมาตย์นายก แล้วพระราชทาน
ยศพิเศษเป็นตำแหน่งนายกองตรีในคณะเสนาบดีอีกอย่าง ๑

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอโปรดการ ได้รับพระราชทานตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๕ มาจนในรัชกาลปัจจุบัน
ได้รับพระราชทานเป็นลำดับมาดังนี้ คือ

ในรัชกาลที่ ๕

เมื่อพระกา พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ

เมื่อยกฉัตร พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
มงกุฎสยามชั้นที่ ๒

เมื่อพระโองส พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ช้างเผือกชั้นที่ ๓

เมื่อยมระแสง พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
มงกุฎสยามชั้นที่ ๓

เมื่อพระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ปฐมจุลจอมเกล้า

เมื่อพระอ พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ช้างเผือกชั้นที่ ๓

(๕๓)

เมือบชาต พ.ศ. ๒๔๓๓

ได้รับพระราชทานเหรียญกษัตริย์มาลา

เข็มศิลปวิทยา

เมือมรสุม พ.ศ. ๒๔๓๖

ได้รับพระราชทานเพิ่มเข็มราชการ

แผ่นดิน แลเข็มราชการในพระองค์ในเหรียญกษัตริย์มาลา

เมือขระกา พ.ศ. ๒๔๔๐

ได้รับพระราชทานเหรียญราชินี

เมือขชวก พ.ศ. ๒๔๔๓

ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ปฐมจุลจอมเกล้าพิเศษ

เมือขลต พ.ศ. ๒๔๔๔

ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๒

เมือขมะโรง พ.ศ. ๒๔๔๗

ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์

รัชกาลที่ ๕ ชั้นที่ ๒

เมือขชอ พ.ศ. ๒๔๕๓

ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์

เลื่อนเป็นชั้นที่ ๓

รัชกาลปัจจุบัน

เมือขชอ พ.ศ. ๒๔๕๓

ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓

เมือขกญ พ.ศ. ๒๔๕๔

ได้รับพระราชทานเหรียญจักรมาลา

เมือขกญ พ.ศ. ๒๔๕๔

ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก

เมือขกญ พ.ศ. ๒๔๕๔

ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

รัตนวราภรณ์

เมือขมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๘

ได้รับพระราชทานตั้งवालลงยาราชาวาทิ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

เมื่อยมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๓

ได้รับพระราชทานกาษาประคัยเพชร

เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

เมื่อยมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๓

ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

มหาวชิราภรณ์มงกุฎสยาม

นอกจากนี้ได้รับพระราชทานเหรียญ แลเข็มทรวงอก ต่าง ๆ อย่างชั้น
สูงสุดตามพระเกียรติยศอีกหลายอย่าง รวมทั้งพระชัยวัฒน์วราภรณ์
ซึ่งพระราชทานในรัชกาลที่ ๕ ด้วย

ส่วนเครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างประเทศ ซึ่งสมเด็จ ฯ กรมพระยา
เทวะวงศ์วโรปการทรงได้รับนั้นล้วนชั้นที่ ๓ ทั้งนี้ จะกล่าวแต่นามประเทศ
แลนามเครื่องราชอิสริยาภรณ์มคงต่อไปนี้

ประเทศรัสเซีย	เชนค้อาเล็กซานเคอเรนเฟสกีประคัยเพชร ๓
”	เชนค้อแอน ๓
ประเทศฝรั่งเศส	เลยองคอนเนอร ๓
ประเทศชียัน	ตอกไปโลเนีย ๓
”	อาทิกยอทีย ๓
ประเทศปรัสเซีย	นกอินทรียกง ๓
”	มงกุฎปรัสเซีย ๓
ประเทศอิตาลี	เชนค้อมอริสลาซารุส ๓
”	มงกุฎอิตาลี ๓
ประเทศอังกฤษ	ปรีติชเอมไปอาร์ ๓

(๕๓)

ประเทศเอสเธเรีย ลีโอ โปสท์ ๓

ประเทศเคนมาร์ก เกนบรอก ๓

ประเทศสวีเดน วาซา ๓

ประเทศโปรตุเกส เยซุคริสต ๓

ประเทศราชบริติช เซนวิ อีไลออน ๓

สมเด็จพระยาเทวะวงศวโรปการ มีพระโอรสธิดาด้วย.

หม่อมใหญ่ เทวะกุล ฅนกรุงเทพ ท จ ว, เป็นต้น และมีหม่อมเจ้า

หม่อมราชวงศ์เป็นพระนิกดา ยนิกตามากหลาย จะกล่าวพระนามใน

๕๕ ทนแต่พระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้าที่เป็นพระโอรสธิดา ทั้งที่ ได้มีตำแหน่ง

รัชการ แลยังมี ได้มีตำแหน่งรัชการ แลที่สิ้นชีพก็ขยไป

แล้ว มีรายพระนามดังนี้

พระโอรสธิดา

ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศวโรปการ

หม่อมเจ้าหญิงอัยสรสมาน ท จ ว, เป็นพระชายาในพระเจ้า

๕๕ พยาเออ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

หม่อมเจ้าหญิงบรรสารสนิต

หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา ท จ, เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี

หม่อมเจ้าชายสุชาติไนทัย ท จ ว, ตช, ตม, เป็นมหาอำมาตย์ตรี

รัชการในกระทรวงพระคลัง ๕

พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ ป จ, ป ช, ป ม, เป็นมหาอำมาตย์โท

ผู้ทำการแทนเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

หม่อมเจ้าหญิงจันทรีภา เป็นอาจารย์โรงเรียนประชาชาติ

หม่อมเจ้าชายทีศากร ^{ชั้น} สนิชพิทักษ์

หม่อมเจ้าหญิงบังอรรัตน ^{ชั้น} สนิชพิทักษ์

หม่อมเจ้าชายคำวีสถาวร ทช, ตม, เป็นอำมาตย์เอก ขุขันธ์

สยาม นครราชสีมา

หม่อมเจ้าชายพงศ์ทินเทพ จ ช, จ ม, เป็นนายพันโท เสนาธิการ

กองพลทหารบกที่ ๒

หม่อมเจ้าชายเสพสมันต์ ^{ชั้น} สนิชพิทักษ์

หม่อมเจ้าหญิงทิพย์รัตนประภา

หม่อมเจ้าหญิงนารวดี

หม่อมเจ้าชายตรีพิเศพงศ์ จ ช, จ ม, นายพันตรี หัวหน้า

แผนกที่ ๓ กรมช่างแสงทหารบก

หม่อมเจ้าชายวงศ์นิรชร จ ม, บ ช, นายพันตรี หัวหน้าแผนก

สำรวจกรมแผนที่ทหารบก

หม่อมเจ้าชายมรุพรพันธุ์ ^{ชั้น} สนิชพิทักษ์

หม่อมเจ้าหญิงกนกธาดา

หม่อมเจ้าหญิงคาราจรังษิรี

หม่อมเจ้าชายปรีดิเทพยพงศ์ จ ม, บ ช, นายพันโท ประจำ

กรมเสนาธิการทหารบก

หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุดา

หม่อมเจ้าหญิงอัมฤชาฉวี

หม่อมเจ้าหญิงศรিতศาลัย

หม่อมเจ้าชายไตรทิพเทพสุดา จ ม, นายร้อยโท ตำรวจราชนาวี

กรมช่างแสงทหารบก

หม่อมเจ้าชายสรวิชัยประวัฑ์ นายร้อยโท ประจำกรมตำรวจทหารบก

หม่อมเจ้าหญิงทัศนศิลา สนิชพตภยชัย

หม่อมเจ้าชายนิกรเทวัญ เป็นรองอำมาตย์เอก ผู้ช่วยที่ ๓

กระทรวงการต่างประเทศ

หม่อมเจ้าชายอนันตนครชัย นายร้อยตรี นายทหารฝ่ายเสนาธิการ

กองพลทหารบกที่ ๑ รักษาพระองค์

หม่อมเจ้าหญิงวลัยกัญญา ท จ, เป็นชายาพระเจ้าวรวงศ์เธอ

กรมหมื่นภาณุพงศ์พิริยเดช

หม่อมเจ้าหญิงสุชาคามณี

หม่อมเจ้าหญิงสมรศรี โสภากา

หม่อมเจ้าชายอาทิตย์อุทัย ศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษ

หม่อมเจ้าชายเจริญวิวัฒนา สนิชพตภยชัย

หม่อมเจ้าชายวงศานุวัฑ์ ศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษ

หม่อมเจ้าหญิงพวงรัตนประไพ

หม่อมเจ้าหญิงแซไขสวัสดิ์

หม่อมเจ้าชายอัสสัมพงษ์ เป็นมหาดเล็กรัชชี่

หม่อมเจ้าหญิงประภาภรณ์ สนิชพิทักษ์

หม่อมเจ้าชายโชติศรีกฤติกา เป็นมหาดเล็กรัชชี่

หม่อมเจ้าหญิงจรรยาโรหิต สนิชพิทักษ์

พระประวักสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์

วโรปกรณ์ ที่ ได้เก็บเนอความมาเรียบเรียงไว้ สำนวนผู้ ได้ได้อ่านทราบ

คงจะมีความเห็นเป็นนัยตอ้งกันว่า พระองค์ทรงสมบูรณกัวยุคนี้ทั้ง

พระชาติ พระชนม์ แลพระคุณ ทรงนัยว่าเป็นบรมพิเศษ ซึ่งพระนาม

แลความก็จะปรากฏอยู่ในพงศาวดารของสยามประเทศสืบไป เพราะเหตุที่

ได้ทรงทำคุณไว้แก่ชาติแก่บ้านเมืองเป็นอนเนกสถาน ทั้งที่ได้ทรงปฏิบัติ

ราชการสนองพระเดชพระคุณพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยความ

สัตย์สุจริตซอตรงจงรักภักดี เพิ่มพลพระเกียรติยศมาทั้ง ๒ รัชกาล

สมทวยกาตาพระพุทธฉายาทรงบริหารว่า

“ทุกโลก ปรีชาชาญไว น โส สัพพคุณ ชายติ
ยคุณ โส ชายติ อีโร ทิ กุล สุขเมธติ

บรมราชาในยศของท่านผู้องอาจ ย่อมหาไค้ยาก ย่อมไม่เกิดใน

ที่ทั้งปวง ผู้มีบุญญาอาชาในชนั้น เกิดขึ้นในตระกูลใด ตระกูลนั้น

ย่อมไค้ความสุข” ดังนี้

พระประวักของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์

วโรปกรณ์ ล้วนซอความสำคัญแต่่งยาก แลเวลาที่แต่่งก็มีน้อย เหตุด้วย

(๕๗)

พียงถ้การที่ค้องทำล้สำหรับงารอื่น ๆ อึกหลายงาร ข้ापเจ้าไค้เรืขเรืง.
โดยเค้มสข้ญญาสามารถ แลค้วยความเคารพรัคไคร้ในสมเค้จ
พระเจ้าบรมวงศ้เออ ๑ พระองค้นนเป้นกำล้ง ค้ใจแแต่่งแแต่้ลวนข้ือความ
ซ้งเห้นว่าเห้นความจริงข้ือสำค้ญ ในเรืงพระประวัค้ ข้ापเจ้ายงม้ก
กร้งเกรงว่าค้ความที่ข้ापเจ้าเรืขเรืงขางท้ระยงบคพร้องหรือว้ปลาคค้ลาค
เค้ลออนไค้ข้บ ถ้าเป้นเซ้นนนข้ออภ้แค้ท้านท้งหลายค้วย

ดํ ๒๖ ๒๕๖๒ สภานายก

ทอพระสมุควชิรญาถ

วันที่ ๒๓ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๕๖๒

อธิบายเรื่องหนังสือ

หนังสือ ๒ เรื่องซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์
วโรปการ ได้ทรงเตรียมไว้ว่าจะแจกในวารผลของพระชันษานั้น คือ
ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เรื่อง ๓ เทศนาเทวธรรมกถา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส กับเทศนาอัปปมาตกถา ของพระศาสนโสภณวัด
เทพศิรินทราวาสรวมกันเป็นอีกเรื่อง ๓

หนังสือประชุมพระราชหัตถเลขานั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระยาเทวะวงศ์
วโรปการ ได้ทรงแต่งคำนำ ทำสารบัญช และทรงเลือกพระบรมรูปกับ
พระรูปสำหรับพิมพ์ในหนังสือเล่มนั้นเอง เช่นแต่โปรดให้หอพระสมุดฯ
จัดการพิมพ์ถวาย ได้พิมพ์หนังสือนั้นเสร็จก่อนสิ้นพระชนม์หลายเดือน
ครึ่งนี้เป็นแต่พิมพ์หนังสือนั้นเพิ่มจำนวนขึ้นอีก มิได้เปลี่ยนแปลงแก้ไข
ของเดิมแต่อย่างหนึ่งอย่างใด

ส่วนเรื่องหนังสือเทศนานั้น กถาเทวธรรมกถา สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาวิจิตรวาทการ ได้ประทานเทศนาที่วังเทวะเวสม์
ในวารชนวังแลผลของพระชันษาครบ ๖๐ ปีบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓
กถาอัปปมาตกถา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ได้ทรง
อาราธนาพระศาสนโสภณให้แต่งไว้ สำหรับถวายเทศนาในวารผลของ

พระชันษาเสมอด้วยพระชันษาสมเด็จพระบรมชนกนาถ แลพระชันษา
 สมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร
 ให้ขอพระสมุหราชเลขาฯ พิมพ์ ใต้ พิมพ์เสร็จส่งตัวอย่างไปถวาย สมเด็จพระ
 กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ได้ทรงเริ่มแต่งคำนำขึ้นไว้ ไม่ถึง ๒
 ปีก็บังเอิญเวลาประสูติราชโอรสพระชนม์มิ่งสอจึงค้างอยู่เพียง
 นั้น แต่พระรูปก็รูปหม่อมใหญ่ เทวะกุล ณ กรุงเทพ ที่พิมพ์เล่ม
 สมกหนังสือเทศน์ นาน สมเด็จพระกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ได้โปรด
 ให้พิมพ์เตรียมไว้แล้ว เป็นพระรูปฉายใหม่สำหรับกับหนังสือนี้ เสียกาย
 ที่ฉายไม่สู้ดี แต่ครั้งจะเปลี่ยนเสียใหม่ ได้ทราบว่าพระรูปนี้เป็น
 พระรูปสมเด็จพระกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงฉายเป็นครั้งที่สุด
 ก็เห็นควรจะคงไว้ จึงเป็นแต่พิมพ์พระประวัติสมเด็จพระกรมพระยา
 เทวะวงศ์วโรปการ ซึ่งได้แต่งขึ้นตามกระแสพระบรมราชโองการ
 บวกเข้าในหนังสือเล่มเทศน์ นาน ก็ให้พิมพ์เพิ่มจำนวนหนังสือขึ้นให้พอ
 กับงานพระเมรุทองสนามหลวง

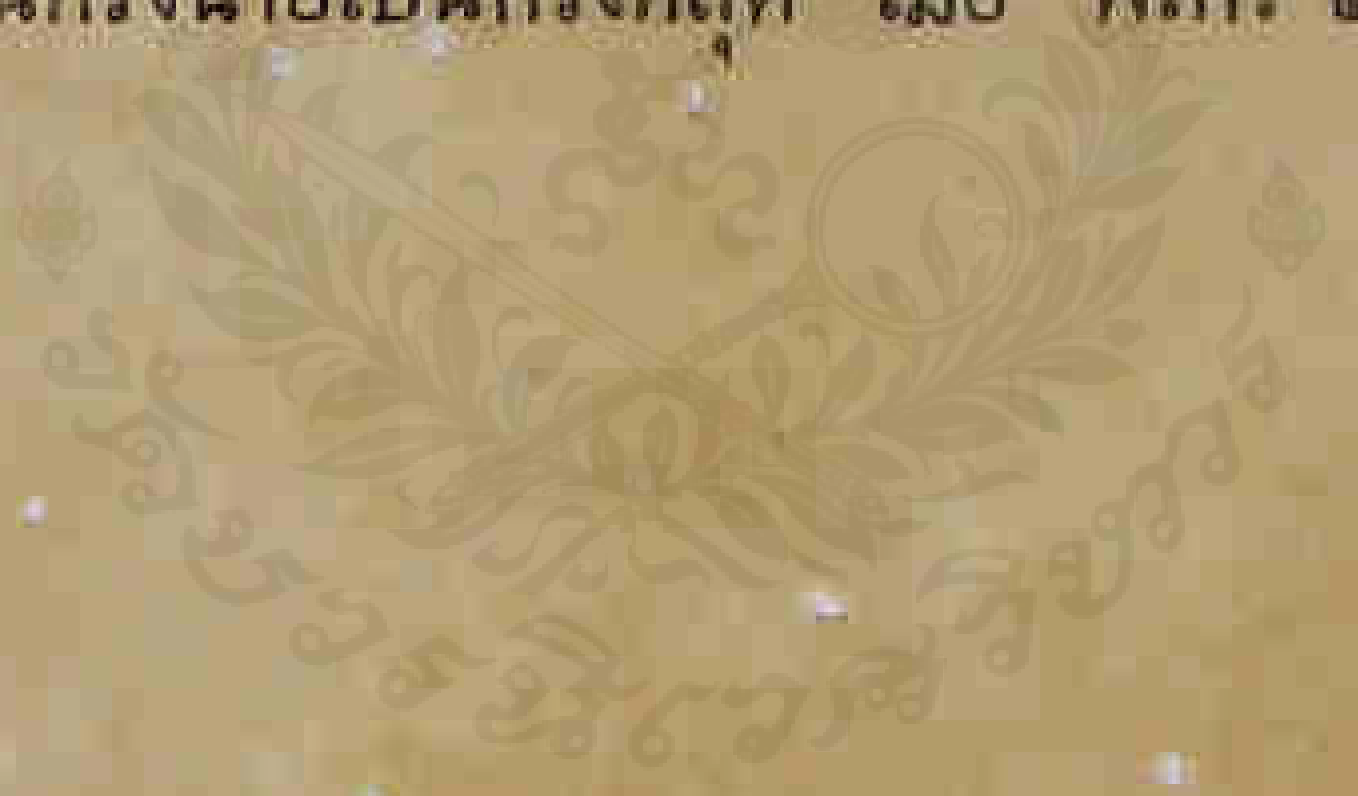
๑๗.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

กับ หม่อมใหญ่ เทวกุล ณกรุงเทพ

พระรูปนี้ทรงฉายเป็นครั้งสุดท้าย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

เทวธรรมกถา

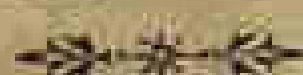
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ประธานธรรมเทศนา

ที่วัง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

พ.ศ. ๒๔๖๑

นมตถุ สุกตสฺส

หิริโอตตปฺปสมฺปนฺนา สุกกธมฺมสํมาหิตา

สนฺโต สปฺปฺริสา โลก เทวธมฺมฉฺชิตฺติ วุจฺจเร ฯ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา พรรณนาเทวธรรมกถาเพิ่มพูน
พระศรัทธาแลพระธรรมบัตติ ในอภิลักขิตมงคลสมัยที่ทรงเจริญ
พระชนมายุบรรจบครบ ๖๐ ทัศเข้าบัดนี้ ฯ สมเด็จพระบรมวงศบพิตร
ทรงเจริญพระชนมายุมาได้โดยสวัสดิ์ พร้อมด้วยทรงเปนสุขสำราญ
เข้ากำหนดกาลเป็นวุฑฒบุทคลที่เคารพนับถือของผู้คน โดยฐานรู้จัก
รักษาชีวิตมาดี แลน้อมชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่คนอื่นตั้งแต่คน
ในสกุลเป็นต้นไป ควรเป็นแบบอย่างของคนผู้อยู่ในปูนเยาว์

ลงมา พระญาติวงศ์แลพระบุตรบุตรจึงทรงยินดีชื่นบาน ต่าง
ช่วยอุปการเพื่อทรงบำเพ็ญ ธุระกุศลฉลองพระชนมายุ จะได้เป็น
บ้จชัยอุปถัมภ์พระชนม์ให้ยืนยาว จะได้ทรงอำนาจประ โยชนยึด
ยาวไป ๆ พอประจวบกับสมัยที่ดำเนินกวางใหม่สร้างเสระควรเสด็จ
ขึ้นประทับได้ จึงทรงทำคฤหประเวศนมงคลขึ้นดำเนินใหม่เนื่อง
ในารเดียวกัน ๆ

แลในอภิถักจิตสมัยนี้ หม่อมใหญ่ในกรมคมีชนมายุบรรจบ
ครบ ๖๐ ทศเหมือนกัน เพิ่มพูนความยินดีแห่งหม่อมเจ้าผู้เป็นบุตร
บุตรแลญาติวงศ์ของท่าน ต่างช่วยชวนขวายเป็นท่าน ได้บำเพ็ญ
กุศลฉลองพระชนมายุด้วยอีกส่วนหนึ่ง สมเด็จพระบรมวงศบพิตร โปรด
ให้ ท่านได้บำเพ็ญกุศลในมงคลสมัยนี้ร่วมกัน ทรงยกย่องท่าน
ให้ ได้รับเกียรติยศปรากฏแก่คนทั้งหลาย ควรแก่ฐานะของท่าน
ที่เป็นหม่อมผู้ใหญ่ในกรม สมด้วยพระพุทธภาษิตในสังคาโลวาท
สูตรตรัสสอนสามเณรจักประพฤติกัณฑ์กรรยา ด้วยอาการยกย่อง
นับถือเป็นฉันทกรรยา เป็นสถานที่ตั้งแห่งสถานอื่น ๆ ๆ

สมเด็จพระบรมวงศบพิตรกับหม่อมใหญ่ มีประสูติสมัยในวัน
เดียวกัน เกือบเวลาเดียวกัน จักว่าเป็นอัศจรรย์ ชากที่จะมีประจวบ
เข้าในคู่สามักรรยา ๆ ตั้งแต่ทรงได้ท่านมาเป็นหม่อมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕
แล้ว ได้ทรงสามัคคีกลมเกลียวกันตลอดมาจำเดิมแต่ตรุณวัยจน
บัดนี้ นับได้ ๔๒ ปีเต็มแล้ว นับจักเป็นอัศจรรย์ประการที่ ๒ ชากที่
สามักรรยาจะประพฤติกัณฑ์ให้ไปตลอด เพราะอันจะปรองดองเป็น

ว่าเป็นอย่างใด ๆ สมเด็จพระมวงศบพิตรได้เสด็จอยู่ร่วมกันกับ
 หม่อมใหญ่พร้อมด้วยอัครวิบูลย์วงศ์กล่าวมาแล้วนั้น จัดเข้าใน
 สังวาสประการที่ ๔ คือ เทพบุตรสังวาสด้วยเทพธิดา สมควรที่จะ
 แวดูกุลของพระองค์ ควรเป็นแบบอย่างของผู้สืบสายในเทวกุลนี้ ๆ
 อัครวิบูลย์ใด ๆ ของท่านผู้เป็นเทือกเถาที่ควรจะได้เอาอย่างได้ ชน
 ผู้เป็นเชื้อสายสืบลงมาปรากฏมาแล้ว จะได้อบรมให้เหมือนกัน จัก
 บัลลुकความเจริญสืบต่อมา จึงยกขึ้นกล่าวไว้ในอาร์มภักฐานด้วย ๆ
 สมเด็จพระผู้มพระภาคเจ้าทรงเห็นอำนาจประโยชน์อันจะพึงมีแก่คน
 ผู้นุวัตตาม จึงได้ตรัสอัครวิบูลย์ธรรมของสาวกทั้งที่เป็นสมณะทั้งที่
 เป็นคฤหัสถ์ โดยควรแก่พระพุทธรูประสงกในอันจะทรงยังประโยชน์
 ให้เกิดแก่ผู้อื่น ๆ

เฉพาะสมเด็จพระมวงศบพิตร พระองค์ได้ทรงน้อมพระชนม์
 ในทางยังประโยชน์ให้เกิดแก่ผู้อื่น ๆ ในทางพระสกุลของพระองค์
 ได้ทรงบำเพ็ญมาตุบิฏฐาน ทรงปฏิบัติพระชนม์มาตลอดเวลา
 ของท่าน ทรงขบเลี้ยงหม่อมห้าม ทรงทำนุบำรุงพระบุตรบุตร ใน
 เมื่อยังเยาว์ให้ได้รับศึกษา ในเมื่อเจริญวัยแล้วให้ตั้งตนได้ เป็นอัน
 ได้ทรงทำประโยชน์ให้แก่อัน โศชนของพระองค์ทั่วหน้า เหล่าอัน
 โศชนผู้ได้รับอุปการอย่างนั้นน่าได้ความอิมใจ สมด้วยคำประพันธ์
 อันนางกิสา โศคมิศักดิ์ยานี้ กล่าวชมพระมหาบุรุษเมื่อเสด็จกลับจาก
 พระราชอุทยานว่า

“นิพพุตา นุน สา มาตา   นิพพุโต นุน โส บิตา

นิพพุตา นุน สา นารี   ยสฺสายํ อิทฺโธ ปติ”

แปลความว่า “ท่านผู้เช่นนั้น เป็นโอรสของสตรีใด ของบุรุษใด
เป็นสามีของนารีใด ผู้หนึ่งที่เปนมารดา ที่เปนนบิดา ที่เปนนภรรยา
นำดับเขยญ คือได้ความเย็นใจเป็นแน่ ๆ”

- ในทูลราชการ ได้ทรงรับราชการมาแต่ครั้งยังทรงพระคุณวัย
ในสำนักการหลวง ที่สำรวจบาญชี อันเรียกในครั้งนั้นว่าอดีต
ออฟฟิศ แลในกรมราชเลขาณูการ เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบตระหนักพระปรีชาสามารถ
แลความจงรักภักดี สมควรเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ได้
โปรดเกล้าฯ ให้ทรงรับราชการในหน้าที่ใหญ่ขึ้นโดยลำดับ มาเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๒๘ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงตำแหน่งเสนา
บดีกระทรวงต่างประเทศ ที่เรียกในครั้งนั้นว่า กรมท่า ทรงดำรง
ตำแหน่งนั้นตลอดมา ตั้งแต่ครั้งนั้นจนบัดนี้ถึง ๓๓ ปีเต็ม หาได้
ทรงย้ายตำแหน่งเหมือนเจ้ากระทรวงอื่นไม่ เสด็จอยู่ในตำแหน่งนี้
ยิ่งกว่าเสนาบดีทั้งหลายในกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ปรากฏมาแล้วในหน
หลัง ๆ ในเวลาที่ทรงตำแหน่งนี้ กรุงสยามได้มีเกียรติยศ ปรากฏ
ไปในนานาประเทศ ได้รับความยกย่องนับถืออย่างฉฉนั้นเป็นเอกราช
เต็มที่มี การขับขานขึ้นในคราวใด ก็ทรงดำเนินประศาสน์นโยบาย
ผ่อนปรนให้เป็นที่ไปโดยลุ่มน ๆ การที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี

กระทรวงการต่างประเทศ โดยอาการที่ยังยื่นแปลจากเสนาบดีผู้
นั้นนับว่าเป็นอัสจรรยเฉพาะพระองค์ เพิ่มเป็นประการที่ ๕ ๑

สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ ทรงดำรงพระชนมายุ ยังปรกติ
ประยูรชนให้สำเร็จอย่างนี้ ต้องตามจรรยาวิถีของสัดบุรุษ มีพระ
พุทธนิพนธ์สรรเสริญผู้เข่นนี้ไว้ว่า

“หิโต พหุณฺณํ ปฏิปชฺช โภเค
ตํ เทวตา รกฺขติ ชมฺมกฺคตํ
พหุสฺสุตํ สิวตฺตปฺปนฺนํ
ชมฺเม จิตฺตํ น วิชหาติ กิตฺติ”

แปลความว่า “นระใดครองโภคทรัพย์ เกือกกุลแก่คนเป็นอันมาก
เทวดาย่อมรักษานระนั้น ผู้อันธรรมคุ้มครองแล้ว เกียรติคุณย่อม
ไม่ละเสียชงนระนั้น ผู้เป็นพหุสสุต ถึงพร้อมด้วยศีลแล้วตัด
ตั้งอยู่ในธรรม” ๑

สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ ทรงอบรมเทวธรรมมาเนืองนิตย์ ทรง
มั่นอยู่ในพระบรมราโชวาท ของสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในข้อว่า “อุปฺปมตฺตา โหนตุ”
“จงเป็นผู้ไม่ประมาท” อันเทวธรรมเลออุปฺปมาทคุ้มครองไว้ ทรง
พระองค์อยู่ได้ โดยสวัสดิ์ สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ พระราชสมภารเจ้าทั้งใน
รัชกาลที่ ๕ ทั้งในรัชกาลปรัดยุบัน ทรงอุปถัมภสืบกันมา หรือแม่
อันอารักขเทวดาช่วยรักษาด้วย จัดเข้าในนิพนธ์พุทธภาษิตนั้น ๑
เทวธรรมย่อมเป็นหลักขณะเครื่องกำหนดหมายแห่งสัดบุรุษคือผู้ดี ๑

บรรดาชนผู้เป็นสัตบุรุษทั้งผู้ใด มีแล้วในอดีต ทั้งผู้มิในปรตยบัน
เป็นผู้ตรงเทวธรรมไว้ทั้งนั้น แม้ ในโอกาสก็จักเป็นเช่นกัน มี
พระพุทธรูปที่บรรยายความข้อนั้นแลเทวธรรมไว้ ในเทวธรรมชาดก
ในทุกนิบาตว่า

“ หิริ โอตตปฺปสมฺปนฺนา สุกกชฺมมสมฺมาหิตา
สนฺโต สปฺปฺริสา โลก เทวชฺมมาตี วุจฺจเร ”

แปลความว่า “ สัตบุรุษผู้เรียบร้อยในโลก ผู้ถึงพร้อมด้วยหิริ
โอตตปฺปะ ต้งหมั่นแล้วในสุกกชฺมม ท่านกล่าวว่า ผู้ตรงเทวธรรม
ดังนี้ ฯ ”

ในกาลนั้น สมเด็จพระผู้มพระภาคเจ้าทรงแสดงหิริ ๑ โอต
ตปฺปะ ๑ สุกกชฺมม ๑ ว่าเป็นเทวธรรม ฯ หิริ นั้น แปลว่าความ
ลอาย โดยอรรถได้แก่ความลอายแก่ใจของตนเองแต่การประพฤติ
ทุจริต ฯ คนไม่กล้าทำการบาปเพราะกระดากแต่คนทั้งหลาย อย่าง
นี้ไม่จัดเป็นหิริ ฯ ต่อเกิดความอดสูขในใจของตนเอง เช่นใน
เวลาอาจจะสอนทำ ไม่ให้ มีผู้ใดผู้หนึ่งรู้แล้วไม่กล้าทำ อย่างนี้
จัดว่าเป็นหิริ ฯ การคำนึงถึงชาติ สกฺกุล วย ทรัพย์ ยศ ศิลปวิทยา
โดยที่สุคความรู้จักผิดรู้จักชอบของตนเอง เป็นสมุฐานคือเหตุ
เครื่องตงขึ้นแห่งหิริ ฯ คนมาคำนึงถึงสมบัติเหล่านี้โดยอย่างหนึ่ง
หิริย่อมเกิดขึ้น ฯ ความสอิดสเอียนแต่การบาปเป็นลักษณะแห่ง
หิริ ฯ มีอุปมาว่า ชายหนุ่มหญิงสาวผู้กำลังรักสวयरักงาม อาบน้ำ
ชำระกายแล้วแต่งตัวด้วยเครื่องนุ่งห่มอันสะอาดเอี่ยม จะพึงสยะ

แสงแต่ของโสโครกอันจะมา เบอน กาย หรือเครื่องนุ่งห่มฉันใด
 อุปไมยก็ว่า คนผู้หมิ่น ย่อมแห่งหน้ายแต่การบาปสงกาย
 วาจา ใจ ฉะนั้น ๆ โอดตปปะ แปลว่าความเกรงผิด โดยอรรถ
 ได้แก่ความไม่กล้าทำผิดผนความรู้สึกรู้สอกของคน พอใจจะทำแต่การ
 ที่ตนรู้สึกว่ายกว่าชอบ ๆ คนจะทำการบาปกลัวมารดาบิดา อาจารย์
 เจ้านาย จักลงโทษ กลัวอาชญาแผ่นดิน ไม่จัดเป็นโอดตปปะ ๆ
 ต่อเกรงว่า การที่ตนจะทำนั้น จักผิดทำนองคลองธรรม ผิดธรรม
 เนียม ผิดระเบียบแบบแผนอย่างนี้ จัดว่าเป็นโอดตปปะ ๆ ความ
 กำนึงถึงผลแห่งบาป เป็นสมุฐานแห่งโอดตปปะ ๆ อันการบาป
 อันใด ๆ ไม่พึงดูหมิ่นว่ามีประมาณน้อย ฝนตกทีละหยาด ๆ ย่อม
 ยังภาชนะที่รองให้เต็มได้ฉันใด พาลชนสั่งสมบาปทีละน้อย ๆ
 ย่อมเต็มเพียบด้วยบาปฉันนั้น ๆ จริงอยู่ คนผู้ทำบาปหนัก เช่นฆ่า
 มนุษย์ แลทำการปล้น หาได้ทำบาปประเภทเหล่านี้เป็นคราวแรกไม่
 ล้วนเคยผลาญชีวิตสัตว์ดิรัจฉานน้อยใหญ่ แลทำร้ายร่างกายมนุษย์
 หรือเคยลักทรัพย์ ย่องเบา ตีชิง ขยับออกไปโดยลำดับ จักไม่มี
 ผู้ใดผู้หนึ่งอาจทำคราวแรกก็ผลาญชีวิตมนุษย์ทีเดียวหรือทำการปล้น
 ทเดียว ค่อยทำขยับทีละน้อย การผนความรู้สึกรู้สอกผิดชอบ ก็
 ค่อย ๆ มี ไม่วูบวาบโดยฉับ ทำตนให้ตกต่ำลงโดยลำดับ เหมือน
 คนลงบันไดทีละขั้น ๆ ไม่รู้สึกหวีว แต่อาจจะลงมาถึงพื้นจากที่สูง
 เพียงไรก็ได้ ๆ ความพรั่นแต่บาปเป็นลักษณะแห่งโอดตปปะ ๆ
 มีอุปมาว่าคนผู้รักชีวิตเหนอสรพิษหรือสัตว์ร้ายแล้ว ย่อมสะดุ้งกลัว

ฉันใด มีอุปไมยว่า คนผู้มีโอตตปปะ ย่อมพรันแต่ทวาริตทางกาย วาจา ใจ ฉะนั้น ๆ

หิริโอตตปปะนี้ เป็นธรรมคู่กัน มาในที่ทุกสถาน ๆ ในที่บางแห่ง ทรงเสด็จโดยฐานเป็นสัพปุริสธรรม อันชนผู้เป็นสัทบุรุษ ย่อมประกอบด้วยธรรมคู่นี้ ไม่มีเว้น ทรงยกเป็นอัจฉริยธรรมในบางท่านก็มี เช่นในหัตถกะออบาสกชาวเมืองอาฬวี ชรอยท่านผู้เช่นนั้นจะอบรมธรรมคู่นี้แก่กล้า เป็นพิเศษกว่าธรรมอื่น หรือถือเอาธรรมคู่นี้เป็นคุณนำจรรยาของตนทุกประการ ๆ ในที่บางสถาน ตรัสว่าเป็นอริยทรัพย์ คือคุณสมบัติของพระอารยบุคคล ๆ พระอารยบุคคล ตั้งต้นแต่พระโสดาบันขึ้นไปถึงพระอรหันต. ย่อมประกอบด้วยหิริโอตตปปะทั้งนี้ คุณบทแห่งพระสงฆ์ว่า “ ฌายปฎิปนุโน ภควโต สาวกสงโฆ ” นี้แปลว่า “ พระสงฆ์สาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม ” ย่อมส่องความซื่อ เพราะพระสงฆ์ยอมไม่ทำการที่ท่านเข้าใจว่าเป็นผิด หาได้ปฏิบัติมุ่งลาภยศสรรเสริญสุขไม่ มุ่งจะทำให้ถูกใจให้สมควรอย่างเดียว ๆ ในที่บางแห่ง ตรัสว่าเป็นสุกกธรรม คือธรรมอันผ่องแผ้ว เพราะเป็นธรรมบริสุทธิ์แลยังชนผู้รักษาให้บริสุทธิ์ ควรประพฤติธรรมอื่นยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๆ มีอุปมาว่า ถ้าชาวบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ย่อมรับน้ำย่อมสมปราถนาของนายช่างย่อมฉันใด มีอุปไมยว่า ชนผู้มีหิริโอตตปปะ มีความประพฤติหมดจดครบไตรทวาร อาจ

ประพฤติธรรมอื่นให้ ยิ่ง ๆ ขึ้น แลอาจยังธรรมที่ตนประพฤติอยู่
 ไม่ให้ค่อยลง มีแต่ให้เจริญขึ้น ฉะนั้น ๆ เนื่องจากความเป็นสุก
 ธรรม ตรัสว่าเป็น โลกบาลธรรม คือธรรมรักษาโลก คัมภีร์ของโลกร
 ในลัทธิพาเหียร คือ ภายนอกพระพุทธศาสนา เขาถือว่ามเหศว
 อกบาลโลกในสี่ทิศบ้างในแปดทิศบ้าง ระบุชื่อไว้ต่าง ๆ กัน ในฝ่าย
 พระพุทธศาสนาหาถืออย่างนั้นไม่ ถือว่าธรรมที่ประพฤติดีแล้ว
 นั้นเอง ย่อมรักษาผู้ประพฤติไว้ ๆ การที่ทรงระบุหรือโอตตัมปะกัณฐ์
 เป็นโลกบาลธรรมนั้น เพราะเป็นสำคัญในกิจนั้น ๆ จริงอยู่ สัตว
 โลกคือประชาชนตั้งอยู่ได้ โดยสงบราบคาบเป็นพื้น มีเบียดเบียด
 กันบ้างก็เล็กน้อย ที่พออาชญาแผ่นดินจะบึงกัน เพราะคนโดยมาก
 เป็นผู้มิหิริ โอตตัมปะ สะ สมักไม่ทำการเบียดเบียดด้วยลำพังใจของ
 ตนเอง ถ้าโดยมากคนปราศจากหิริ โอตตัมปะแล้ว ต่างจัก
 เบียดเบียดกันเล็กน้อยไม่เป็นสุข อาชญาแผ่นดินก็น่าจะคัมกัน
 ไว้ไม่ได้ ท่านผู้ปกครองก็จะไม่ต้องสำคัญเห็นว่า กฎหมายที่ตั้งขึ้น
 แล้ว ท่านเองจักต้องทำตามด้วยเหมือนกัน ๆ หิริ โอตตัมปะคัมภีร์
 โลกฉันทะ อหิริกะเลโอโนตตัมปะ คือความเป็นผู้มิหิริ มิหิ
 โอตตัมปะย่อมทำลายโลกฉันทะนั้น ๆ ผู้ร้ายปล้นเอาทรัพย์ของเขา
 ทำร้ายเจ้าทรัพย์ ทำความพินาศให้แก่เขา มิได้มีความลอายแก้ไข
 ว่าตนไม่มีสิทธิ์เพื่อถือเอาทำเข้าทั้งรู้อยู่ว่าเป็นผิด ท่านผู้ครองอาณา
 จักรกิตมัททไหญ่ไฟสูงปราถนาจะครอบอาณาจักรอื่น พาลหาเหตุ

สงคราม เข้าย้ายทำลายถิ่นฐานแลผลาญชีวิตมนุษย์ไม่อดสุใจ
ไม่มีวิปถีสารว่าทำผิด ๆ

• สุกกกรรมนั้น แปลว่ากรรมอันซ่อนแฝง เป็นชื่อแห่งหิริโอด
ตบปะดังก้าวแล้ว แต่ในคาถานักกล่าวถึงหิริโอดตบปะแล้ว สุกก
กรรมย่อมได้แก่สุจริตเป็นไปในไตรทวาร เพราะสุจริตย่อมเป็น

• กรรมอันสะอาด ๆ ในพราหมณลัทธินั้น บัญญัติความสะอาดด้วยการ
อาบน้ำชำระมลทินกาย จึงมีเป็นกิจวัตรของพราหมณที่ต้องอาบน้ำ

• วันละสามครั้ง ๆ ในฝ่ายพระพุทธศาสนาบัญญัติความสะอาดด้วย
ความประพฤติการปราศจากโทส เพื่อความสะอาดภายในชั้น ให้
เป็นคู่กับความสะอาดภายนอก อันพวกพราหมณบัญญัติไว้แล้ว ๆ

จริงอยู่ การอาบน้ำชำระกายให้หมดจด ย่อมเกือกุศลแก่ความ
ผาสุกแห่งกาย แต่ไม่แผ่สุขมาถึงใจอันเสรำหมอง ทำเพียงให้

สำเร็จประโยชน์อย่างนั้นก็พอดี ไม่จำเป็นต้องกำหนดลงว่า จำจะทำ
วันละสามครั้ง ส่วนใจอันเสรำหมองจะชำระให้สะอาดได้ ก็ด้วย

อบรมกรรมอันเป็นกุศล เปรียบเหมือนน้ำใหม่ไหลเข้ามา ระบาย
น้ำเก่าออกไป เมื่อใจสะอาดแล้ว ความสุขใจย่อมมีขึ้น ความสะอาด

กายวาจาก็ย่อมมีตามกัน ๆ

• หิริโอดตบปะแลสุกกกรรมสามประการนี้ ตรัสว่าเป็นเทว
กรรม คือ ธรรมของเทวดา ๆ เทวดาท่านจำแนกไว้สามประเภท คือ

สัมมติเทพ ๑ อุบัติติเทพ ๑ วิสุทธิเทพ ๑ ๆ สัมมติเทพนั้น แปลว่า
เทวดาโดยสมมติ ได้แก่พระราชผู้ปกครองราชอาณาจักร มีคำ

เรียกของพสกนิกรว่า “เทวะ เทโว” โดยควรแก่โหวหาร ๆ พระ
 ราชกุมารเป็นสมมติเทพ ย่อมทรงหิริโอตตัมปะ แลทรงตั้งอยู่ในธรรม
 สุจริตเช่นนั้น ความอวดการของพระองค์จึงจักยังผลให้สำเร็จ เป็นแต่
 เพียงอ้างอวดการแล้วแลถือทิพยสักขี ในอันทำอะไรได้ทุกอย่าง
 เว้นเทวธรรมเสีย จักไม่ยังผลให้สำเร็จ กลับจะทำภัยให้แก่พระ
 องค์เองแลพสกนิกร ๆ อุปบัติคติเทพนั้น แปลว่าเทวดาโดยกำเนิด ได้
 แก่กุ่มมเทวดาแลอากาศัญญูกเทวดา คือ เทวดาผู้สิงอยู่ในแผ่นดิน
 แลเทวดาผู้สถิตในอากาศ ที่เรียกว่าสวรรค์ ๆ อุปบัติคติเทพนั้นย่อม
 ถือเอากำเนิดเป็นเทวดา แลตั้งอยู่ได้เพราะกุศลธรรมที่ได้อบรม
 มาแล้ว แลยังอบรมอยู่ เว้นกุศลธรรมนั้นแล้ว ย่อมจติไม่ตั้งอยู่
 ได้ ๆ วิสุทธิเทพนั้น แปลว่าเทวดาโดยความหมดจดวิเศษ ได้แก่
 พระอรหันตเจ้า ๆ พระอรหันตเจ้าทั้งปวง ย่อมทรงเทวธรรมประจำ
 พระองค์ ผู้ขาดเทวธรรมจักเป็นพระอริยเจ้าเพียงพระโสดาบัน
 หาได้ไม่ จักกล่าวอะไรถึงเป็นพระอรหันต ๆ เทวธรรมนั้นได้
 อัปป์มาทเข้าสนับสนุนแล้ว ย่อมตั้งอยู่มั่นคง ๆ

สมเด็จพระนางวรางศบพิตร ทรงอบรมเทวธรรมแลอัปป์มาทเป็น
 นิตยมา อันเทวธรรมแลอัปป์มาทนั้นคุ้มครองรักษา จึงทรงพระ
 สถาพรมาโดยสวัสดิ สมด้วยบาลีว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ชมฺม-
 จาริ” แปลว่า “ธรรมนั้นแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรมโดย
 ปกติ” ๆ

ในลำดับนี้ จักตั้งสัตยาธิษฐาน อังคุณพระรัตนตรัยถวาย
 พระพรแต่สมเด็จพระบรมวงศบริพัตรกับหม่อมใหญ่ โดยควรแก่อภิสิทธิ์
 มงคล ฯ

“พุทฺธวาทหนฺตวรตํทิกุณากิยฺตุโต
 สุตฺถากิณานเกรฺณมาหิ สมากตตฺโต
 โโพเชสี โย สุขนตฺถิ กมลฺลว สุโร
 ตนฺเตชสา ภวตุ มงฺกลมฺกตฺตมฺ โว” ฯ

ด้วยพระพุทธานุภาพแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรง
 พระอรหัตตาทิคุณ มีพระสันดานไพบูลย์ด้วยพระญาณแลพระ
 กรุณาอันบริสุทธิ ทรงเบ็ดกัลยาณชนพุทธเวไนยไซ้ได้ปริชา
 ธรรม คุงแสงสุริยะกำลังยังดอกกมลให้บาน ขออุตมมงคลอันเป็น
 สมุฐานแห่งพระชนมสวัสดิสถาพร จงมีแต่สมเด็จพระบรมวงศบริพัตร
 กับหม่อมใหญ่ ตั้งประสิทธิถวาย ฯ

“สุวาทตตาทิกุณโยควเสน เสยฺโย
 โย มกฺกปากปริยตฺตวิโมกฺขเกโท
 ธมฺโม กุโลกปตนา ตทธาริธารี
 ตนฺเตชสา ภวตุ มงฺกลมฺกตฺตมฺ โว” ฯ

ด้วยเดชแห่งพระธรรม อันต่างโดยมรรคผลนิพพานแลปริยัติ
 เป็นสภาพประเสริฐ ด้วยอำนาจประกอบด้วยคุณมีความเป็นธรรม
 อันตรัสแล้วเป็นต้น คัมครองชนผู้รักษามีให้ตกลงสู่โลกต่ำทรา
 ขออุตมมงคลอันเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญสุขปราศจากโรค รุ่งเรือง

ด้วยโลกสมบัติเกียรติคุณ จงมีแต่สมเด็จพระบรมวงศบริวารกับหม่อม
ใหญ่ ตั้งอำนาจถวาย ฯ

“ สหุมนโซ สุปฏิปตฺติกุณานุยุตฺโต
โยจฺจพฺพิโร อรัยปุกฺกสสมเสฏฺโฐ
สีลาธิมฺมปวราสยกายจิตฺโต

ตมฺเตชสา กวตฺ มงฺกลมุตฺตมํ โว ” ฯ

ด้วยอำนาจแห่งพระสงฆ์อันประเสริฐสุด คือ พระอารย
บุทลแปลเหล่า เกิดแต่พระสักขรรมรัตน ทรงคุณมีปฏิบัติน่า
เป็นแบบอย่าง มีกายแลจิตดีเป็นที่อาศัยแห่งธรรมอันบรมศีลเป็นต้น
ขออุดมมงคลอันเป็นบทฐานแห่งพระเดชพระยศพระเจ้าลี้ จงมี
แต่สมเด็จพระบรมวงศบริวารกับหม่อมใหญ่ ตั้งประสาทถวาย ฯ

“ สิหฺมตฺถุ สิหฺมตฺถุ สิหฺมตฺถุ อิหํ ผลิ ”

ขอพระพรที่บรรยายมานี้ จงเป็นผลสำเร็จ ๆ ๆ แต่สมเด็จพระ
บรมวงศบริวารกับหม่อมใหญ่ ตลอดถึงพระบุตรบุตรนั้นบิดา
ประนัยบิดา ขอเทวกุล ณกรุงเทพ ฯ จงเจริญสถาพรตั้งยั่งยืนไป ฯ

อนึ่งขออารักขเทวดาแลวิฆเนศวรผู้ได้รับเทวพลี จงมีไมตรี
จิตต์ อภิบาลสมเด็จพระบรมวงศบริวารกับหม่อมใหญ่ ตลอดทั่วไป
ถึงเชื้อสายในเทวกุล สิ่งใดไม่เป็นคุณ ขอจงช่วยบำบัดเสียอย่า
ให้เกิดมี สิ่งใดเกือกูลแก่ความดีความงาม ขอจงนำเข้ามาถวาย
ให้ทรงปราศจากภัยอันตราย ได้ทอดพระเนตรเห็นแต่ผลอันเป็นที่
เจริญพระหฤทัย ทุกเมื่อ เทอญ ฯ

พระอัปมาทกถา

พระสาสน์โสภณ วัดเทพศิรินทราวาส

เทศนาที่วัง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

พ.ศ. ๒๔๖๖

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต	สมมาสมพุทฺธสฺส ฯ
อปฺปมาทํ ปสฺสนฺติ	ปฺลฺลภกิริยาสุ ปฺลฺลทิตา
อปฺปมตฺโต อฺโถ อตฺถ	อชฺฌินฺหาติ ปฺลฺลทิตฺโต
ทิจฺฐเช ฌมฺเม จ โย อตฺถโ	โย จตฺถโ สมฺปรายิกโ
อตฺถากิสมฺยา ธีโร	ปฺลฺลทิตฺติ ปฺวฺจจตีติ ๕

บัดนี้จะถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ในอัปมาทกถา
สนองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี เพิ่มพูนพระกุศล
ราศที่ทรงบำเพ็ญ ในอภิลักขิตสมัยศุภสวัสดิมงคล โดยที่มีพระชนม
เท่ากับสมเด็จพระบรมชนกาธิราช พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี
ศรีสินทรมหามกุฏพระจอมเกล้าเจ้าสยาม แลเท่ากับสมเด็จพระปิย
มาวดีศรีพัชรินทรมาตาพระราชชนนี เป็นสมัญที่ให้ทรงปราโมทย์
บันเทิงยินดี ทั้งพระบุตรบุตรเเลผู้ที่ได้รับพระคุณูปการ ตลอด
ถึงบริวารชน ต่างมีกมลเบิกบานแจ่มชื่นรื่นเริงบันเทิงจิตต์ สามัคคี

ช่วยกันประกอบกิจ ตกแต่งประดับประดับนาสถานในทาง
 ธรรมการวิจิตร ด้วยกำลังกายกำลังความคิดแลกำลังพัสดุทรัพย์สมบัติ
 พากันอนุโมทนาพระกุศลจริยาวัตร พร้อมเพรียงกันตั้งใจอวยชัย
 ถวายพระพร เพื่อพระชนมสถาพรยั่งยืนนาน ได้ทรงบำรุงการ
 พระราชาณาจักรแลพุทธศาสนา ให้วิวัฒนาการรุ่งเรืองประเทือง
 สุขประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป ๆ การได้พระชนกเช่นนี้ย่อมยิ่ง
 พระโอรสแลพระธิดาให้ทรงยินดีเอิบอิ่มพระหฤทัยสักเพียงไร เมื่อ
 มาถึงมหาอภิสิทธิ์สมันต์ สมเด็จพระบรมวงศบริพัตร ทรงบำเพ็ญพระ
 กุศลราศีแลทรงทำพลอย่างอื่น เพื่อทรงสนองพระเดชพระคุณ
 สมเด็จพระบรมชนกาธิราชแลสมเด็จพระราชชนนี ด้วยกำลังพระ
 กตัญญูกตเวที พระโอรสพระธิดาแลพระนัดดาปนัดดาทรงยินดี
 ถู้อเอาเป็นธุระเป็นการสนองพระคุณจนเต็มสามารถ พระปบุรญาติ
 แลผู้มีความจงรักภักดีอื่นก็ได้แสดงกัลยาณจิตต์ ด้วยช่วยในกิจการ
 กิจ ด้วยมาเป็นสหายในารกัม ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลราศี แล
 ทรงทำพลด้วยพระบิตโสมนัสจัดเป็นกามาพจรกุศลอย่างแรง จักเป็น
 บัณฑิตอันกล้าแข็งอุปถัมภพระชนมสุขสิริสวัสดิ์ ๆ

ในลำดับนี้จะพรรณนาพระอนวัชจริยาสาธูปฏิบัติอันไพศาล เป็น
 พระคุณาลังการมีในพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เมื่อได้
 ทรงสดับแล้ว ทรงพระบังเวกชนถึง จะพึงเกิดพระบิตปราโมทย์มี
 ใช้น้อย แต่นั้นก็จะทรงตั้งพระหฤทัยทรงบำเพ็ญให้บริบูรณ์ พระ
 สิริสุขสวัสดิ์พิพัฒน์อุดมมงคล ก็จะมีเพิ่มพูนแต่พระองค์
 เพราะเหตุทรงบำเพ็ญพระกุศลจริยานั้น ๆ ๆ

ก็แลพระอนวัชจริยา ซึ่งเป็นคุณากรณพิเศษ ในสมเด็จ
 บรมวงศบพิตรนั้น มีอยู่ โดยนานับประการ ยากที่จะนำมาบรรหาร
 ให้หมดในภวามรรคเพียงกัณฑ์เดียววัน จะพรรณนาแต่เฉพาะส่วนที่
 เป็นพิเศษโดยเอกเทศ ก็พระอัครมหิตสมบัติแลพระปรหิต
 ปฏิบัติ ฯ

พระอัครมหิตสมบัตินั้น จะถวายวิสัชนาโดยนิตินัย • สมเด็จ
 พระบรมวงศบพิตรทรงบริบูรณ์ด้วยพระสมบัติ ๓ คือ พระชาติสมบัติ
 • พระวัยสมบัติ แลพระคุณสมบัติ ข้อต้นเสด็จอุปบัติในราชสกุล
 ซึ่งเป็นเหตุเพิ่มพูนความนิยม ไม่เป็นที่รังเกียจของประชาชน ดัง
 พระพุทธนิพนธ์ที่ตรัสว่า ขตุติโย เสฏฺฐโ จ ชเนตสุมิ กษัตริยประเสวีธู
 ที่สุดในหมู่ชน ดังนี้ ย่อมเป็นที่นิยมนับถือของอเนกบริษัท ฯ
 ข้อ ๒ ทรงบริบูรณ์ด้วยพระวัยสมบัติ มีพระชนมย่นยาวเกินเขตต์
 อายุขัย ยิ่งกว่าพระชนมของสมเด็จพระบรมชนกาศิราช แล
 สมเด็จพระราชชนนี เป็นที่เคารพนับถือสนิทสนม ของพระบรม
 วงศานุวงศแลประชาชนผู้น้อยโดยอายุกาล ฯ ข้อ ๓ ทรงบริบูรณ์
 ด้วยพระคุณสมบัติเป็นพิเศษแลสามัญอันไพศาล เป็นอุปการแก่
 พระคุณสมบัติทั้ง ๒ เบื้องต้นนั้น มีพระอัครยาศัยมั่นอยู่ในความ
 ซื่อสัตย์สุจริต ทรงทำราชกิจด้วยความจงรักภักดี มีพระกาย
 พระวาจาสงบเสงี่ยมเรียบร้อยเป็นอันมาก ทรงบากบั่นขำมล้าง
 อุปสรรคอันผ่านมาขัดข้องในหน้าที่ ทรงรักษาพระคุณความดีไว้มิให้

เสียมสญ มีแต่ทรงเพิ่มพูนให้เจริญทวียิ่งขึ้น ^๕ พ้นพระฤทธิ
 ดำรงมั่นอยู่ในพระหิริ โอตตปปะซึ่งเป็นเทวธรรม อันควรมีประจำอยู่
 ในเทวกุล เป็นเครื่องอุดหนุนความบริสุทธิ์หมดจด ดังนิพนธ์พจน์ว่า
 หิริโอตตปปะสมบุณา ^๕ สุกกธมฺมสมาหิตา ^๕

สนฺโต สปุริสา โลก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร ^๕

สาธุชนผู้ถึงพร้อมด้วยหิริแลโอตตปปะ ^๕ ตั้งมั่นอยู่ในธรรมอันสะอาด
 นักปราชญ์ย่อมกล่าวว่าเป็นสัตว์บรมมีเทวธรรมในโลก ^๕ ดังนี้ ^๕
 แลมีพระอัสสาสัยมั่นอยู่ด้วยพระขันติบารมี ^๕ โดยมากไม่ทรงบ้วนบั้น
 ไปตามอารมณ์แลผัสสะที่มายวนยั่วให้ทรงเมามัวยินดีตาม ^๕ หรือ
 มากุฎคามให้ทรงสดุ้งหวาดหวั่นพรึ่นพริ้ง ^๕ ทรงถึงพร้อมด้วยพระสติ
 สัมปชัญญะ ^๕ ที่ได้ทรงอบรมมาเป็นพระอาจารย์เสมาจารย์ ^๕ เมื่อทรงทำ
 กิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง ^๕ ทรงรำพึงพินิจโดยรอบคอบแล้วจึงทรงทำ
 แม้บางครั้งวสุขทุกข์จะมีมากครอบงำ ^๕ ก็ทรงมีพระขันติ ^๕ ไม่ทรงแสดง
 วิจารณ์ ^๕ ทรงบริหารความสม่ำเสมอไว้ในสองสมัย ^๕ ต้องด้วยความ
 เป็นไปของบัณฑิต ^๕ ดังพระนิพนธ์พุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

ทุกฺเขน มุญฺจา อถฺวา สุขฺเขน

น อจฺจาวจํ ปญฺหิตา ทสฺสยฺนติ

หม่มบัณฑิตอันทุกข์หรือสุขถูกต้องแล้ว ^๕ ย่อมไม่แสดงวิจารณ์อันสูง
 แลต่ำขึ้นลงดังนี้ ^๕ เป็นอันทรงสำแดงพระองค์เป็นเยี่ยงอย่างอันดี
 ไว้แก่พระโอรส ^๕ พระธิดา ^๕ แลพระนัตตาบัตตา ^๕ มีพระปฏิภาณ
 ปรีชาหลักแหลมแคล้วคล่องว่องไว ^๕ ทรงวินิจฉัยเด็ดขาดโดย

ฉับพลัน ในเหตุการณ์ที่ควรแต่ไม่ควรนั้น ๆ ทั้งในสมบัติ ทั้งใน
 วัตถุ ๆ ทรงสั่งให้ตั้งฝั่งแห่งวิทยาศาสตร์บางประการ ทรงกอบด้วย
 พระปรีชาญาณในสกลสมัยแลปรสมัย มีพระเกียรติพุ่งขจรไปใน
 ไกวัลสยามรัฐ ตลอดถึงไพร่ฟ้าประเทศนั้น ๆ ได้ในพระพุทธร
 ภาณิตประพันธ์ว่า

ทูลเร สมนโต ปกาเสนติ หิมวันโตว ปพฺพโต
 สัปปริสนนีย่อมปรากฏได้ในที่ไกล ดังเขาหิมพานต ๆ

อนึ่งทรงประกอบด้วยพระเมตตา ทรงรักษาความสงบ งาม
 อยู่ด้วยไม่เป็นอริกับใคร ๆ ด้วยพระอัชฌาศัยมีพระเมตตาเป็นวิหาร
 ธรรม ทรงดำเนินตามพระพุทธรภาณิตในเมตตปริตต์ว่า • เมตตญจ
 สพฺพโลกสมิ แลเมตตาไปในสัตว์โลกทั้งหมด นี้เป็นภาวณาฝ่าย
 ข้างเจริญ แม้จะเกินสามารถไปไม่อาจบำเพญได้เสมอเป็นนิตย
 ก็ยังมีกิจที่จะทำได้อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นปหานะฝ่ายข้างละ ตาม
 พระบาลีในปริตต์นั้นว่า นาณญมณฺณสุส ทุกฺขมิจฺเจยฺย ไม่พึง
 ปรารถนาซึ่งทุกข์แก่กันแลกัน กิจอันสำคัญทั้งสองนี้ได้มีในพระองค์
 ทรงบำเพญให้เป็นไป ตามสมควรแก่สมัยเทศะแลบุคคล เพื่อ
 ให้เกิดผล คือความสุขกายสบายจิตต์ ไม่คิดมุ่งร้ายหมายโทษ
 ตั้งใจทำคุณประโยชน์แก่กันแลกัน เป็นเหตุให้มั่นคงในสามัคคี ๆ

อนึ่งสมเด็จพระบรมวงศบริพัตร มีพระอัชฌาศัยกรุณาอารี ผู้ใด
 มาขอพึ่งพระบารมี ก็ทรงพระกรุณาผู้หนึ่ง ทรงรับเลี้ยงดูอ่อนผันตาม
 ฐานะ ต้องตามลักษณะของบัณฑิต ดังพระพุทธรภาณิตที่ตรัสไว้ว่า

อนาคต์ ภาริ น วหติ อากต์ ภาริ วหติ ย่อมไม่เส้าหาการะอันช้
 ไม่มาถึง ย่อมนำพาการะที่มาถึงแล้ว ดังนี้ พระเมตตากฤณนั่มยอม
 บิดเห็นขวน้ำใจของคนทั้งหลายที่ทรงแผ่ถึงให้จงรักภักดีมั่นคง ทั้ง
 ในพระองค์ ทั้งในเชื้อพระวงศ์ เพราะทรงบริบริณด้วยสัตบุรุษ
 ธรรม ๗ ประการ มีธัมมัญญุเป็นต้น มีปุคคลัญญุเป็นปรีโยสาน
 ทรงประพฤดีพระองค์พอเหมาะแก่กาลเทศะแลบริษัทธิ ในสมาคม
 นั้น ๆ ทั้งชั้นสูง ชั้นกลาง แลชั้นต่ำ ทรงสามารถในปฏิสันถาร
 ปราไสประปรายทั่วถึงพอเหมาะพอดี แก่ประชุมชนผู้ได้รับ ตาม
 คุณาบุรูปของตน ๆ ด้วยพระบิยวาจา ไพเราะ เสนาะ ไสรตของผู้สดับ
 เป็นที่จับใจให้เกิดปีติสุขจิตต์ เป็นเครื่องผูกสนิทเสนาหาในประ
 ชาชน ทั้งชาวสยามบ่ระเทศ ทั้งชาววิเทศปรัสเซีย ทรงกว้างขวาง
 เป็นที่รักใคร่นิยมนับถือ แห่งบรรพชิตแลกคฤหัสถ์ ๆ

ทรงปฏิบัติอบรมพระอุปajaanธรรมมาเป็นพระอาจิณจரியาแม่
 ไม่มีเวลาจะสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ ด้วย
 พระบิตุบิถุฐานธรรมเต็มที ซึ่งเป็นโอกาสทรงทำพระกัตัญญุกต
 เวทีให้ปรากฏ เพราะเสด็จสวรรคตเสียแต่เมื่อสมเด็จพระบรม
 วงศบพิตรยังทรงพระเยาว์ ก็ทรงดำรงพระองค์ไว้ในพระอิตตสัมมา
 ปณิธิมั่นคง มีได้ทรงประพฤดีให้เสื่อมเสียพระบรมนามาภิไธย
 ทรงรักษาพระเกียรติยศแลพระบรมราชจักรีวงศ์ไว้ด้วยดี ทรงตั้ง
 พระหฤทัยบำเพญหิตานุหิตประ โยชน เป็นอันมาก แก่ประชาชนแล
 พระราชาณาจักร นับว่าได้สนองพระเดชพระคุณเป็นพิเศษอัน

สำคัญส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นอย่างทีพอพระราชหฤทัย แห่งสมเด็จพระบรมชนกาศิราชเจ้าผู้เป็นพระบูรพการี แลทรงการพนับถือเอื้อเพื่อในสมเด็จพระบิรมาวดีศรีพัชรินทรมาตา พระราชชนนีผู้เป็นพระบูรพการีณีน้อย่างยิ่ง แม้ในสิ่งที่ยากเท่ายากสักปานไรก็ทรงเต็มพระทัยที่จะทรงบำเพ็ญ ทรงถนอมนำพระหฤทัยแห่งสมเด็จพระบูรพการีณีน้อย่างที่สุด ทรงทำพระมาตุบิฏฐิตนธรรมให้บริบูรณ์ จนเต็มพระวิริยสามารถ ให้สมเด็จพระราชชนนีทรงมีพระสิริสุขเกษมสันต์ เป็นแบบฉบับอันสำคัญของสาธุชน แลให้เกิดพระศุภสวัสดิพิพัฒนามงคล พันภัยพิบัติอุปัทวันตราย ฯ

อนึ่งทรงบำเพ็ญสังคหุบาย แพนกปุตตทาสังคหิธรรมให้บริบูรณ์ ทรงเกื้อกูลพระโอรส พระธิดา แลพระนัดดา ปนัดดา ให้สมบูรณ์ด้วยวิद्याศิลปศาสตร์ จนทรงสามารถในกิจงานูกิจนั้น ๆ ด้วยกำลังพระเมตตาอย่างเต็มที่ ทรงกอบด้วยพระกรุณาปราณีตลอดทั่วถึง บริบูรณ์ในหน้าที่ของบูรพการี ฯ แลทรงเพิ่มพูลพระญาติธรรม มิตรธรรม ด้วยสังคหวิธิ ทรงบริหารสามัคคีให้สนิทสนมมั่นคง ในพระบรมวงศานุวงศทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน มีพระอัยยาศัยเอื้อเพื่อแผ้วแผ่ แลทรงประพฤติพระองค์เสมอต้นเสมอปลาย อันเป็นสังคหุบาย มิให้กระเทือนสดุดร้าวจิตต์ ในรวางพระญาติมิตรแลบริวาร เป็นพระคุณาลังการเพิ่มพูล ในสมเด็จพระบรมวงศบพิตรผู้สมบูรณ์ด้วยพระอุบายโกศลเต็มที่ เข้าพระหฤทัยในสังคหวิธิเครื่องสงเคราะห์ให้เหมาะแก่บุทคลแลโอกาส จึงทรง

สามารถเจริญด้วยพระอิศริยยศ เกียรติยศ แลบริวารยศ ทรง
ปรากฏเป็นนาถะที่พึงแห่งอันโตชนแลพาหิรชน สมด้วยพระพุทธ
นิพนธ์ที่ตรัสไว้ว่า

สาขาปศุคผลุเปโต โชนธิมาว มหาทุโม

มุลวา ผลสมฺปนฺโน ปติฏฺฐา โหติ ปกฺขินี ฯ

เหมือนต้นไม้ใหญ่ มีรากหยั่งลงมั่นในพสุธา ตั้งลำต้นแตกสาขา
ผลิบานผลดผล ย่อมเป็นที่พึงของฝูงวิหคในอรัญ ต่างพากันเข้า
อาศัย ไครต้องการร่มเงา ก็เข้าจับ ไครต้องการผล ก็บริโภคนั้น ฯ

สมเด็จพระบรมวงศบริพัตรทรงพิจารณาพระอนวัชจริยาที่ทรง
บำเพญญาแล้วเป็นอารมณ์ มีพระหฤทัยผ่องใส ได้ธัมมบัตินความ
อิมเอบในพระธรรม เป็นเหตุทำให้ทรงประสบพระสิริสุขสวัสดิ
สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า

ธมฺมบัตินํ สุขํ เสติ วิปฺปสนฺเนน เจตฺสา

อริยฺปปเวทิตฺเต ธมฺเม สทา รมตี ปณฺหาโต

บัณฑิตมีจิตต์ผ่องใสด้วยธัมมบัติน ย่อมอยู่เป็นสุข จึงยินดีในธรรม
อันพระอริยเผยให้ รู้แล้วทุกเมื่อ ดังนี้ ฯ

พระอัครมหิตสมบัติเช่นมณีที่สนนัยดังถวายเป็นวิสัยชานามา เป็น
พระคุณสัมปทาในพระองค์ สมกับที่เสด็จอุปบัติในพระวงศสมมติ
เทวราช ตรงกับพระราชทินนามาภิไธย พระคุณสมบัตินั้น ๆ
เป็นเหตุให้ทรงเจริญพระชนมพระฉวีวรรณผ่องใส พระสุชะ พระละ
ทั้งส่วนพระกายพระหฤทัย แลเป็นอุปการใหญ่ ในการที่ทรง

นำเพญฺพระปรีทปฎิบัติ เพื่อให้บัลลุสุขสิริสวัสดิ์हितานุหิต
 ประโยชนเป็นอนเนกนั้ก แก่พระราชอาณาจักรแลพระพุทธศาสนา
 ดังจะถวญวิสัยนาต่อไปในวาระที่สอง ๆ

พระปฎิบัติปฏิบัตินั้น จะถวญวิสัยนาโดยนั้ทศนัย สมเด็จ
 พระบรมวงศบพิตรทรงสถิตในพระอิสริยยศมหาอำมาตยนายก เป็น
 เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ยั้ยนานกว่าเสนาบดีอื้ๆ ใน
 กรุงสยามนั้ ทรงจัดสรรให้เป้นระเบียบเรียบร้อยในน้ำที่ ทรงทำให้
 เจริญรุ่งเรืองทวียั้ขึ้น แก่ประเทศแลชนชาวสยาม ตลอดรัชกาล
 ก่อนแลในรัชกาลปรัตยุบนั้น ด้วยกำลังพระปรีชาสามารถ อาจ
 ให้สำเร็จล่งงไปได้ ในสิ่งซึ่งไม่เหลือวิสัย ทรงชนะศัตรูภายนอก
 แลภายในทั้งมวล ๆ ทรงจัดทำ่อนฝั้กิจที่ควรแลไม่ควรนั้ ๆ
 ด้วยกำลังพระกั้มมั้สสุกตาญาณ ทรงพิจารณาเน้ตระหนักในพระ
 หฤทัยว่า ผลคือความเส้อมความเจริญแลทุกขสุขเป้นต้น ย้อม
 แผลดผลเป้นไปตามเหตุบั้งจัย โดยนัยพระราชนิพนธแห่งสมเด็จ
 พระบรมชนกาทิราชเจ้าว่า ยถาปัจจยั ปวตตุนติ ย้อมเป้นไปตาม
 บั้งจัย จึงไม่ทรงหวั่นไหว เพราะเหตุภายในแลภายนอกนั้ ๆ
 ทรงบากบั้นจัดทำไปจนกว่าจะสำเร็จถึงปรีโยสาน ๆ

อนั้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณมาในสองรัชกาล ให้
 สมพระราชหฤทัย เป้นอุปการอันยั้ใหญ่แต่พระวงศสมมติเทวราช
 สมกับพระราชทินนามที่ไ้รับพระราชทานตั้งเป้นกรม มีพระเกียรติ
 คุณอันอุดม แลพระอิสริยยศ ปรางภูด้วยกำลังพระปรีทปฎิบัติ

มีหน้าที่สนนัยตามกระแสพระบรมราชโองการ ประกาศตั้งแต่เลื่อน
กรม ที่ทรงยกย่องเชยชม พระสติปัญญาอัน สุขุมคัมภีรภาพ
แลพระอุตสาหะวิริยะจิตตะวิมังสาอันแรงกล้า เป็นคุณประโยชน์
อันยิ่งใหญ่แก่ชาวไทยพสกนิกรทั้งบรรพชิตแลคฤหัสถ์ แม้ไปทั่ว
จังหวัดสยามเมตหนักล ทำพระชนมของพระองค์ให้ประสพประ
โยชน์ที่สุด แก่อาณาประชาราษฎร ด้วยกำลังพระปรีชาสามารถอัน
ปรากฏในคำประกาศกระแสพระบรมราชโองการดังต่อไปนี้

(ในรัชกาลที่ ๕)

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตกาลล่วงแล้ว ๒๔๒๔
พรรษาบัดนี้ชุกปีกาลสัปตสังวัจฉรวินาศมาส กาพย์กษัยเอกาทศตดิ
ศศิวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬ
ลงกรณ์ ฯ ล ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า
พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงษ์ ได้ทรงอุตสาหะ
ร่ำเรียนวิชา ทั้งภาษาไทยภาษาอังกฤษชำนาญ จึงได้รับ
ราชการฉลองพระเดชพระคุณตราครุฑมาแต่ทรง พระเยาว์จนเวลา
บัดนี้ มีพระหฤทัยจงรักภักดีต่อราชการประกอบด้วยความอุตสาหะ
พากเพียรมิได้ย่อหย่อน ทรงบังคับการงานสิ่งใดโดยซื่อตรงเที่ยง
ธรรมเรียบร้อย เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยมาช้านาน บัดนี้ทรง
เจริญไวยวุฒิปรีชาฉลาดในราชกิจทั้งปวงทั่วถึง สมควรจะได้รับ
ราชอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรม

ราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสั้งให้สถาปนา เลื่อน
ตำแหน่งยศพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงษ์ เป็น
พระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ นาคนาม ทรง
ศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระ
บรมมหาราชวัง จงเจริญพระชนมายุพรรณเสขพลปฏิภาณคุณสาร
สมบัติ สรรพศิริสวัสดิพิพัฒนามงคล วิบุลยสุขุผลธนสารสมบุรณ์
อิติลยเกียรติยศเดชานุภาพทุกประการเทอญ

อีกฉบับ ๑ สุภมัศดุ พระพุทธศาสนากาลเป็นอดีตภาคล่วงแล้ว
๒๔๒๕ พรรษา บัณฑิตนักกาล โสณสังวัจฉร วิสาขมาส ทิวาศน์
เอกาทศตศุกรวาร ปรีเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระ
ปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯ ล ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
พระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ
ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย
มาแต่ยังทรงพระเยาว์ มีความชอบเป็นอันมาก ได้ปรากฏอยู่ในคำ
ประกาศเมื่อเลื่อนกรมครั้งก่อนนั้นแล้ว จำเดิมแต่นั้นมาก็ได้ทรง
พระอุตสาหะรับราชการต่าง ๆ ซึ่งเป็นราชการสำคัญใหญ่ยิ่งขึ้นกว่า
แต่ก่อน เป็นที่ได้ทรงปลุกษาหาหรือในราชกิจต่างประเทศ แล
ในการพระนครเป็นอันมาก แต่ยังไม่เสด็จดำรงอยู่ในที่ไปรเวตสิเกร
ตารหลวง ก็ได้รับกระแสพระราชดำริให้มีหนังสือไปมากับคนต่าง

ประเทศ ด้วยข้าราชการในส่วนพระองค์บ้าง ข้าราชการแผ่นดิน
 บ้าง รับดับเหตุการณ์อันจะเป็นความยากลำบากในราชการให้เบาบาง
 แลสงบเรียบร้อยโดยมาก จนภายหลังได้รับราชการฉลองพระเดช
 พระคุณในตำแหน่งที่เสนาบดีว่ากรมต่างประเทศ จัดการในตำแหน่ง
 ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย สมควรแก่แบบอย่างราชการในกรุงสยาม
 ในกาลก่อน แลอนุโลมตามแบบอย่างประเทศทั้งองในการซึ่ง
 สมควรนั้น ราชการในกรมผู้ว่าการต่างประเทศก็สงบเรียบร้อยเป็น
 อันเบาพระราชหฤทัย แลเป็นคุณต่อราชการขึ้นเป็นอันมาก การ
 ซึ่งจะทรงพระดำริห์การอันใดย่อมดำรงอยู่ในความสุจริตยุติธรรมเป็น
 ประทานที่ตั้ง ทั้งความซื่อสัตย์กตัญญูต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
 ทั้งสองประการเจือกัน เพราะฉะนั้นการอันใดซึ่งจะทรงพระดำริห์
 ย่อมเป็นคุณแก่ชนทั้งปวงทั่วหน้า แลเป็นกรเซ็ดชูพระเกียรติยศ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิได้เป็นการได้อย่างหนึ่งเสีย
 อย่างหนึ่ง ควรจะเป็นแบบฉบับที่มาตรฐานของข้าราชการซึ่งจะรับ
 ราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไปภายหน้า การซึ่งทรงประพฤติ
 พระองค์อยู่ พระอัครยาไศรยแลความประพฤติพระองค์ทั้งปวง
 ย่อมเห็นห่างจากอกติทั้งสี่ประการ เมาบางจากความอุษยาแล
 ความกำเริบฟุ้งซ่าน โอบอ้อมอารีแลอ่อนน้อมทั่วไปในพระบรม
 วงษานุวงศ์แลข้าราชการทั้งปวง ประกอบไปด้วยพระสติปัญญา
 กว้างขวางทุกซึ่ง สามารถในราชกิจใหญ่ยิ่งทั้งปวงทุกประการ ถึง
 ว่ามีพระชนมายุน้อย ก็ได้รับราชการในตำแหน่งอันใหญ่เป็นที่ไว้

ราชพระราชหฤทัย ทั้งราชการแผ่นดินแลราชการในพระองค์ สม
 ควรถระได้ดำรงพระเกียรติยศ ในตำแหน่งพระองค์เจ้าต่างกรมผู้
 ใหญ่ รั้งราชการฉลองพระเดชพระคุณ ต่างพระเนตรพระกรรณพระ
 องค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการมาพระบัณฑูรสรสังหนวาท
 ดำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงษ์
 วโรประการ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ มีพระนาม
 ตามจากในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวง
 เทวะวงษ์วโรประการ นาคนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราช
 กำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงทรง
 เจริญพระชนมายุ พรรณสุขพลปฏิภาณ คุณสารสมบัติ
 สรรพศิริสวัสดิพิพัฒน์มงคลวิบุลยสุภผล ธนสารสมบูรณ์
 อุดลยเกียรติยศเดชาบุภาพทุกประการเทอญ

(ในรัชกาลที่ ๒)

สุขุมศคฺ พระพุทธศาสนากาล เป็นอดีตภาค ๒๔๕๔ พรรษา
 กาลบัดยุบัน จันทรโคจร วราหสัมพัตสร กรรตีกมาส กาศบักษ
 ฉัฐดิถี ไสรวาร สุริยคติกาล รัตนโกสินทรศก ๑๓๐ พุศจิกายน
 มาส เอกาทสสุรทิน โดยกาลนิยาม พระบาทสมเด็จพระปรเมนทร
 มหาวิชราวุธ ฯลฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ เป็นพระเจ้า
 บรมวงศ์ผู้ใหญ่อันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้

ทรงยกย่องแลทรงพระเมตตาเป็นอันมาก ทั้งเป็นที่ทรงไว้วางพระ
 ราชหฤทัยอย่างยิ่ง ได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณเป็น
 เสนาบดีมานาน ยิ่งกว่าเสนาบดีทั้งปวงในกาลบัดนี้ อันหน้าที่ราชการ
 ในแผ่นดินว่าการต่างประเทศนั้นแล ก็นับว่าเป็นราชการสำคัญแล
 ยากยิ่งนัก เพราะต้องทรงพระดำริห์ค้อยหาอุบายที่จะรักษาทาง
 พระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ให้คงดีเป็นที่
 ประองคองกันอยู่เสมอ ต้องค้อยทรงระวังรักษาพระเกียรติยศแห่ง
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเกียรติยศแห่งชาติบ้านเมือง
 มิให้มีสิ่งใดมากระทบกระเทือน อันจะทำให้พระบรมเดชาานุภาพ
 มีหนทางที่จะเสื่อมถอย ฉะนั้นที่สมประมาทแม้แต่บัดเดียว คอย
 ทรงระวังพิจารณาความเจริญแห่งชาติอื่น ๆ ที่จะดำเนินไปทางใดแล้ว
 และค้อยจัดการทางฝ่ายกรุงสยาม ให้เป็นไปตามสมควรเทียมกัน
 นานาประเทศมิให้เสียเปรียบเขาได้ ในการเหล่านี้ก็ย่อมจะต้อง
 มีเวลาที่ทรงปลุกษาโต้เถียงข้อราชการ กับผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ
 อยู่เนือง ๆ การที่ได้ทรงกระทำมาแล้วในทางนี้ นับว่าเป็นที่เรียบร้อยทุก
 คราวมา ทั้งชนชาวต่างประเทศก็พากันสรรเสริญพระปรีชาสามารถ
 แลเป็นที่นิยมในพระอิศยาศรียอันสุภาพ ฝ่ายชาวไทยทั่วไปก็นิยม
 อยู่ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กอบด้วยพระสติปัญญาสามารถทรง
 รอบรู้ในวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งหนทางแห่งพระดำริห์ก็เป็นอย่างสุขุม
 รอบคอบ ปราศจากอคติทั้ง ๔ ประการ พระวาจาที่ไพเราะอ่อนหวาน
 เป็นที่พึงใจ มีพระอิศยาศรียกอบด้วยเมตตาการุญภาพ จึงเป็นที่

ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์
 วิจารณ์ ได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณ ในตำแหน่ง
 เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรงกระทำความดี
 ความชอบทั้งในราชการแผ่นดิน แลในส่วนพระองค์ในรัชกาล
 ที่ ๕ มาจนรัชกาลปัจจุบัน ราชการในหน้าที่จะมีสำคัญประการใด
 แลได้ทรงจัดราชการนั้น ๆ ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยประการใด มี
 ปรากฏในประกาศเลื่อนกรมครั้งก่อนนั้นแล้ว ต่อมาราชการในหน้าที่
 ยิ่งสำคัญหนักขึ้น กล่าวคือ การรักษาความเปนกลางในระหว่างมห
 ประเทศทั้งทางพระราชไมตรีกับกรุงสยามทำสงครามแก่กัน อาศัย
 ที่ทรงพระปรีชาสามารถรอบรู้กิจการในหน้าที่โดยทั่วถึง จึงได้ทรง
 ผ่อนผันจัดราชการนั้น ๆ ให้เป็นไปตามกระแสพระบรมราโชบายมิได้
 คลาดเคลื่อน จึงมิได้มีเหตุกระทบกระเทือนให้เป็นที่วิหฆองแก่ทาง
 พระราชไมตรีกับนานาประเทศแม้แต่เล็กน้อย เปนเหตุประกอบ
 ให้เจริญพระอิสริยยศ ปรากฏพระเกียรติคุณแผ่ผ่านไป กระทำ
 ให้มหาประเทศทั้งปวงมีความนิยมนับถือพระราชกฤดาภินิหารยิ่งขึ้น
 จนสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษทรงถวายพระราชอิสริยยศ ตำแหน่ง
 นายพลเอกพิเศษกองทัพบกอังกฤษ แลทรงรับตำแหน่งนายพล
 เอกพิเศษกองทัพบกสยาม อันพระราชาธิบดีในชมพูทวีปยังมิได้
 ทรงรับเลยนั้นเป็นต้น ในส่วนพระองค์ทรงนับว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระเทวะวงศ์วิจารณ์เป็นเอกอรรคมุนตรี ผู้ที่ได้ทรงปลุกยา
 สรรพกิจน้อยใหญ่ได้สมพระราชหฤทัยทุกเมื่อ เพราะพระเจ้าบรม

วงศ์เธอพระองค์นั้น ทรงมีความชำนาญชำนาญในเชิงรัฐประศาสน
 โนบาย หาผู้ใดเปรียบปานได้โดยยาก ทั้งทรงเป็นผู้ที่กราบบังคม
 ทูลความเห็นโดยตรงทุกเมื่อ โดยความจงรักภักดี และประกอบ
 ด้วยลัทธิธรรมสุจริตธรรม ปราศจากอคติทั้งสี่ประการ จึงเป็นที่
 ไว้วางพระราชหฤทัยแลทรงเคารพอยู่พระองค์หนึ่ง อนึ่งก็ทรง
 พระเจริญวัยอยู่ในชั้นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่แล้ว สมควรที่จะเพิ่ม
 พระอิสริยยศให้ใหญ่ยิ่งขึ้น จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้
 เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ เป็นสมเด็จพระ
 กรมพระยา มีพระราชทินนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ขัตติย
 พิศาลสุรบดี บรมราชินีศรีพัชรินทรภาคราช สโมสโรเนกนิตีปริชา
 มหาสุมนต์ยานุวัตรวิบุลย์ ไพรัชราชกิจจาตุลย์สุนทรปฏิภาณ
 นีรุกติญาณวิทยาคุณนาทิสาสตร์ โหรกลาณูว่าทนานาปกรณ์ เกียรติ
 กัจจกรกาล บริบูรณ์คุณสารสมบัติ สุจริตสมาจารวัตรมัทวเมตตา
 ชวาทยาศรัย ศรีรัตนตรัยสรณธาดา กัลยาณธรรมิกนาถบพิตร
 นาคนาม ให้ทรงศักดินา ๓๕๐๐๐ เป็นพิเศษ ในตำแหน่งพระองค์
 เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ
 พรรณสุขพลปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนามงคล
 วิบุลยสุภผลเกียรติยศ อิศริยศักดีเดชาานุภาพมโหฬารทุกประการ
 เทอญ

พระอนวัชจวิยาสาธูปฏิบัติ ทั้งส่วนพระอัครมหิตสมบัติ ทั้ง
ส่วนพระพรหิตปฏิปทา ดังพรรณนามานี้ จะบริบูรณ์ในพระองค์ก็
เพราะทรงดำรงในพระอัปมาท ตามพระบรมพุทโธวาทนิพนธกา
ถ์ที่ยกขึ้นตั้งไว้ในเบื้องต้นว่า

อุปมาทำ ปัสสนุติ ปุณฺณกิริยาสุ ปณฺทิตา

เป็นต้น ความว่า บัณฑิตชนย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท ในบุญ
กิริยาทุกสิ่งสรรพ ผู้ไม่ประมาทแล้วย่อมยึดประโยชน์ไว้ ได้มัน
ทั้งสองประการ คือ ประโยชน์ใดในปัจจุบัน ๑ ประโยชน์ใดใน
สัมปรายภพ ๑ เพราะมาได้บัลลุประโยชน์นั้น ๆ ทั้งสองประการ
ผู้มีปรีชาญาณจึงกล่าวผู้นั้นว่า เป็นบัณฑิต ดำเนินในประโยชน์กิจ
ด้วยปรีชา ดังนี้ ๆ

ความไม่เผอเรอเลินเล่อ ชื่อว่า อัปมาท โดยเนื้อความ
ก็คือการไม่อยู่ปราศจากสติ ซึ่งเป็นเหตุอันวายสุขเป็นผล สาธุชน
ควรบำเพ็ญให้เป็นไป ในส่วนตนแลผู้อื่น ทั้งในคดีโลก ทั้งใน
คดีธรรม เพื่อครอบงำกำจัดความประมาท พ้นจากความพลั้งพลาด
ได้บัลลุประโยชน์ตามความปรารถนา ในกิจการแลปฏิบัติเหล่านั้น ๆ
มีข้อเป็นอันสงสผล แม้พระราชนิพนธ์แห่งสมเด็จพระบรม
ชนกาธิบดี ก็มีว่า อุปมตฺตา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่ประมาท ดัง
ปรากฏในพระตราของสมเด็จพระบรมวงศบริวารนั้น เมื่อสมเด็จพระ
บรมศาสดาจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้โปรดประทานพระ
บัจฉิมวาจา ทรงย่อย่อทุกพุทธศาสนารวมลงในความไม่ประมาท

ข้อที่สุดว่า อปป์มาแทน สมบูรณ์เท่ากันทั้งหลายจึงยังความไม่
ประมาทให้ถึงพร้อมบริบูรณ์เกิด ดังนี้ ๆ

อปป์มาแทนนั้น ควรบำเพ็ญให้เป็นไปในที่ทุกสถาน แต่จะนำ
มาบรรหารในที่นี้แต่โดยเอกเทศพอเป็นตัวอย่าง คือ ในขราวสุ
ธรรมแหกรรรมบถ ในข้อต้นตามพระพุทธนิพนธ์ที่ตรัสว่า

ยสุเสเต จตุโร ธมฺมา สทฺตสฺส ฆรเมสิโน

ธรรมสี่ประการของบุคคลใด ผู้เป็นกฤหัสถ์ ประกอบด้วยศรัทธา
มีอยู่ สัจจํ ทโม จิตฺติ จาโค ธรรม ๔ ประการนั้น คือความศรัทธา ๑
ความข่มใจ ๑ ความอดกลั้น ๑ ความให้ ๑ สเว เปจฺจ น โสจติ
บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เสรำโศกเลย ๆ

อธิบายความแห่งคาถานี้ว่า อันชนผู้ครองเรือน ซึ่งได้นาม
ว่ากฤหัสถ์สมควรเป็นผู้มีศรัทธา คือเชื่อในกัมมัสสกตา ความที่
สัตว์มีกรรมเป็นของตน ไม่เช่นนั้นก็จะแสวงหาผลแห่งฆราวาส
ในทางอันประกอบด้วยโทษ ไม่ประหยัดแต่บาปกรรม จะกระทำ
อะไร ก็ไม่คิดว่าเป็นทุจริตเสียหาย เป็นคนเหนแก่ได้ถ่ายเดียว ไม่
เลือกทาง หากินอย่างมีฉาชีพ เบียดเบียนผู้อื่นให้เสียประโยชน์
โทษทั้งปวงนี้มีมูลมาแต่หาศรัทธามีได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น การครองฆรา
วาสก็ตั้งไม่ติด แม้ตั้งขึ้นได้แล้วก็ไม่ยั่งยืนมั่นคง ถ้าบุคคลผู้ดำรง
ฆราวาส มีศรัทธาเชอกรรมเชอผล ก็จะตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ
ประกอบการปราศจากโทษ ไม่เหนแก่ประโยชน์ตนถ่ายเดียว รู้จัก

แลเหลือวประ โยชนของท่านบ้าง หากินในทางสัมมาอาชีพะเช่นนี้
 สามารถจะครองเรือนให้ ไพบูลย์แลตั้งตระกูลให้ถาวร ๆ ศรีรักษา
 เป็นกุลที่จะพึงหวังก่อน โดยความเป็นธรรมสามัญของกฤหัสถ์
 สมเด็จพระผู้มพระ ภาค เจ้าจึง ตรัสจัดเป็น กุณ บทของบุคคลผู้ครอง
 เรือน ไม่ได้ยกขึ้นตั้งเป็นประการ ทรงแสดงเฉพาะคุณอีก ๔ สถาน
 มีความสำคัญเป็นอาทิ โดยความเป็นศิหิธรรม ดังระบุไว้ในคาถา ๆ
 ความสัตย์นั้น คือความซื่อตรงต่อกัน เป็นคุณสำคัญในการ
 กบหาของประชาชน ตั้งต้นแต่ในตระกูล เช่นสามีกับภรรยา มารดา
 บิดากับบุตร ๆ ถ้าสามีกับภรรยาประพฤดีให้เป็นทีกันแห่ง
 ของกันแลกัน ไม่ไว้ใจกันลงได้ ฝ่ายภรรยาจะระแวงในสามีว่าจะ
 ยินดีด้วยสตรีอื่น ทรัพย์ที่หาได้มีแต่จะเอาไปปรนปรือเขา ไม่คบ
 คนจริง มีแต่จะพะพิงพ้านักหรือคิดปกอลอก ฝ่ายสามีก็สงสัยใน
 ภรรยาว่า จะนอกใจแลคบหาบุรุษอื่น จะขี้ยกยกทรัพย์สมบัติ
 เอาไปบำเรอชู้ ไม่หาสู้กันกินโดยสุจริต ไม่คิดนำพาในตน ที่สุด
 จนระแวงในกัน เหตุเล่นการพนันแลสุรุษสุร่าย เช่นนี้ ตระกูลนั้น
 ก็หาความสุขความสบายมิได้ ถ้าต่างประพฤดีซื่อตรงให้เป็นทีไว้
 ใจกันลงได้ ก็จะอยู่ด้วยความเต็มใจช่วยกันทำช่วยกันหา มีหน้าชน
 ใจบาน ดังมารดาบิดาของนกุลมานพ ผู้อยู่ร่วมกู่มาด้วยกันแต่ครั้ง
 ยังเป็นสาวเป็นหนุ่มจนแก่เฒ่า ต่างรักใคร่ปรองดองกันตลอดมา
 เช่นนี้ตระกูลนั้นก็จะมีมีความสุขความเจริญตงยั่งยืนไป ๆ อีกฝ่าย
 หนึ่งมารดาบิดากับบุตรก็เหมือนกัน ประพฤดีไม่ให้เป็นทีไว้ใจกัน

ถึงได้ ในการเกี่ยวด้วยสินทรัพย์กิด ด้วยครอบครัวกิด ด้วย
 อย่างอันใด เช่นนี้ ตระกูลนั้นก็หาความสุขมิได้ ถ้าประพฤต
 ซอทรมิให้เป็นที่เชอถอของกัน ตระกูลนั้นก็อยู่เป็นสุข ๆ บุตร
 ทดมดี อย่างคือพระปฐมกุมาร พระโอรสพระเจ้าพาราณสี พระ
 บิดาเสด็จไปปราบจลาจลตามชายพระราชอาณาเขตต์ โปรดให้
 อยู่รักษาพระนคร พระมเหสน้อยของพระบิดา มีจิตต์ปฏิพัทธแล
 ให้อ่อง แต่พระกุมารมิได้เกี่ยวข้องใยดีด้วย บุตรเช่นนี้จัดว่าเป็น
 ศรีของตระกูล ๆ ความคดต่อกัน เป็นไปในราวเจ้ากับข้ากิด ใน
 ราวญาติมิตรกิด ในที่สุดตลอดถึงคนชอกกับคนขาย ยิ่งขยายออก
 ไปเพียงใด ความเสื่อมความเสี่ยกยิ่งมเพียงนั้น ฝ่ายความสัตย
 แผลไปเพียงใด ในคนนั้น ๆ ตั้งแต่ชนเจ้ากับข้า ความเจริญก็ย่อมมี
 เพียงนั้น จึงจัดว่าเป็นสำคัญในการคบหา ๆ พุทธาทิบัณฑิตเห็น
 อานาจประโยชน์ดังนี้ จึงสั่งสอนให้คนมีสัตยต่อกัน ตั้งแต่ให้
 พุดคำจริง ให้รักษาปฏิณณา คือสัตยอันชอบธรรมที่ได้ให้ไว้
 แก่ใคร ๆ แลให้ประพฤติเป็นธรรมในบุทกลแลกิจการนั้น ๆ แล
 สรรเสริญความสัตยไว้มีอาทิว่า เป็นรสอันล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย
 เป็นวาจาอันไม่ตายคือไม่รู้จักผันแปร แลเป็นเหตุให้ ได้ชื่อเสียง
 เป็นที่นับถอของมหาชน ๆ ความสัตยนี้สมเด็จพระทศพลตรัสว่า
 เป็นธรรมสำหรับผู้ครองเรือนประการที่หนึ่ง ๆ

ความข่มใจนั้น เรียกตามคำบาลีว่าทะมะ เป็นคุณสำคัญอีก
 ประการหนึ่งของชนผู้อยู่ร่วมกันในตระกูลในหมู่ในถิ่นฐาน ๗ คน
 ทั้งหลายย่อมมีอธยาสูยต่างประการกัน เช่นบางคนมักหุนหันด้วย
 อุนาจอโทษะ บางคนใจเย็น มีอโรมากระทบกระทั่งก็เฉยได้ ๆ ถ้า
 คนมีอธยาสูยร้ายไม่มีสติอันจะเหนี่ยวรั้ง จะประพฤติไปตามสัง
 กิเลสธรรมซึ่งเกิดขึ้น ก็จะเจรจาว่าร้ายแก่เขาบ้าง ประหัด
 ประหารเขาบ้าง เมื่อเป็นอย่างนี้ สามัคคีก็ไม่ยึดไป สามีกับภรรยา
 ยังแตกกันได้ เพราะเหตุนี้ไม่ต้องกล่าวถึงคนผู้คบกันโดยฉัน
 ณาตฉันมิตร ๆ พุทธาทิบัณฑิตเห็นโทษเช่นนั้น จึงสั่งสอนคน
 ให้มีอุบะข่มใจของตน ในเมื่อสังกิเลสธรรมเกิดขึ้นครอบงำ
 อย่าให้หุนหันกระทำดังไปตามอำนาจของมัน ๆ แต่กิเลสอันเป็น
 อนุสัยย่อมไวเพื่อจะเกิดขึ้น เหมือนดินบนอันไวไฟ เมื่ออารมณ์
 อันชั่ววนปรากฏในทวาร ย่อมเกิดขึ้นได้ทันที ยากที่สติจะเหนี่ยว
 รั้งนั้น เหตุดังนั้น ท่านจึงสอนตั้งตนแต่ให้ มสตรัง ทวารภายนอกคือ
 ตา หู จมูก ลิ้น กาย แลทวารภายใน คือ ใจ เมื่ออารมณ์ รูป
 เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ มาปรากฏในทวารภายนอกก็ดี เมื่อ
 ความนึกเกิดขึ้นในทวารภายในก็ดี อย่าให้อารมณ์เหล่านั้นกระทำ
 ใจให้ปั่นป่วนได้ ๆ ชนผู้ข่มใจไว้อยู่ นั้น มีทฆากุมารเป็นตัวอย่าง ๆ
 เธอคิดจะล้างพระเจ้าพรหมทัต แก่แก่นแทนพระราชบิดาในเวลา
 ประทมหลับ แต่รับอาฆาตเสียได้ ด้วยนึกถึงโอวาทพระชนก
 ประทานไว้ในชื่อว่า จงเหนียวดีกว่าสั้น หันหาทางสามัคคีกับ

พระเจ้าพรหมทัต ก็ได้ราชสมบัติในแคว้นโกศลคืนมา แลได้
พระราชธิดาของพระเจ้าพรหมทัตเป็นคู่ ภายหลังได้เป็นผู้ครอง
แคว้นกาสोकด้วย ๆ ชนผู้มอบายข่มใจเป็นเครื่องอยู่ เป็นผู้
ห่างจากความผิดพลาด ทั้งเป็นผู้อาจารย์สามัคคี เหตุตั้งนั้นแล
สมเด็จพระโลกุตมาจารย์ เมื่อประทานเทศนา จึงตรัสความข่มใจ
ว่า เป็นกรรมสำหรับขราวาสเป็นประการที่ ๒ ๆ

ความอดกลั้นนั้น เรียกตามคำบาลในที่ทั่วไปว่า ขันติ แต่ใน
กาลานี้เรียกว่า วิถี แปลว่าความหยุดใจ เป็นคุณสำคัญอีก
ประการหนึ่ง ของชนผู้เนื่องในชุมชนมตังต้นแต่ในตระกูลเดียวกัน ๆ
อันชนทั้งหลายผู้มีใจหุนหันด้วยอำนาจโทษะ สวมควรจะต้องอยู่ใน
ทมะ คือ รู้จักข่มใจตน แต่มิใช่ว่าทุกคนจะทำได้ทั้งนั้น เพราะ
สังกิลेशธรรมอันเป็นเจ้าเรือนย่อมเกิดขึ้นไว ยากที่สติจะเห็นขว
รังทัน ดังกล่าวไว้ในหนหลัง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ ฝ่ายหนึ่งบิดาล
โทษะเจรจาว่าร้ายแลประหัดประหารอีกฝ่ายหนึ่ง แลถ้าฝ่ายซึ่ง
ถูกว่าถูกทำนั้นจะฉุนขุ่นบ้าง ก็จะได้บาดหมางวิวาทกันขึ้นโดย
ไม่สงสัย ความผิดใจกันนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อแตกสามัคคีธรรมอัน
จะนำผลดีมิได้เป็นประโยชน์มาให้แก่ทั้งสองฝ่าย ถ้าผู้ซึ่งถูกว่า
ถูกทำนั้น มีสติแลเห็นความเสียหายอันจะเกิดขึ้นเพราะผู้อื่นเป็น
เหตุตั้งนั้นแล้ว น้อมใจในขันติอดกลั้นความล่วงเกินนั้นเสีย อาจ
ตัดต้นเหตุแห่งผลอันไม่เป็นที่ปรารถนานั้นเสียได้ เหตุตั้งนั้นพุทธา
ทิบัตถิตผู้ยินดีในความสงบ จึงได้สั่งสอนคนให้ตั้งอยู่ในขันติธรรม

ให้รู้จักอดกลั้นต่อเหตุการณ์อันจะยั่วให้เกิดโทษ เพื่อรักษาตน
 แลผู้อื่นทั้งสองฝ่าย ฯ เมื่อมีเหตุเช่นนั้นขึ้น ผู้ถูกกระทบกระทั่ง
 น้อมใจไปโดยนัยว่า เขากล่าวเขาทำดูหมิ่นตน หรืออันถูกละ
 ข่มเหงเช่นนั้น ความขัดใจย่อมเกิดเป็นเหตุว่าตอบทำตอบ ฯ ถ้า
 น้อมใจไปโดยนัยว่า เพราะตนทำเช่นนั้นจึงได้ผลเช่นนั้น หรือ
 เป็นเวรของตนในหนหลังให้ผล หรือว่าเขาไม่รู้เหตุอันต้องแก้
 จึงทำเพราะสำคัญผิด หรือว่าสันดานของเขามักเป็นคนหุนหัน
 เช่นนั้นเอง หรือว่าเขาก่อการณก่อนก็จริง แต่ตนตอบ ก็จะได้เกิด
 ความเสียหายแก่ตนด้วย เมื่อกัดเหินเช่นนั้น ขันติย่อมเกิด
 เป็นเหตุรักษาความสงบ ฯ นักปราชญ์ย่อมสั่งสอนให้น้อมใจใน
 ทางเกิดขันติ ด้วยประการต่าง ๆ ฯ ตัวอย่างแห่งผู้ตั้งอยู่ใน
 ขันตินั้น เช่นนางอุตตราอุบาสิกา ฯ นางเป็นภรรยาแห่งบุตร
 เศรษฐีกรุงราชคฤห นำนางสิริมามาเป็นนางบำเรอสามี ฯ นางสิริมา
 นั้น ทรนอยู่มาได้หน่อยหนึ่ง ก็กำเริบหึงนางอุตตราแลพยายามจะ
 ทำร้าย ฯ ฝ่ายพวกหญิงสาวใช้เห็นดังนั้น ก็เข้าบอingkันนาย
 ของตน ทูลตบนางสิริมาเจ็บช้ำ ฯ นางอุตตราจึงกลับห้ามหญิง
 สาวใช้มิให้ทำ แลเอาเป็นธุระบริหานางสิริมาให้อาบน้ำ ทา
 น้ำมันแก้ฟกกาย ฯ ความทำดีต่อของนางอุตตรา นั้น เป็นอุบาย
 ยิงนางสิริมาให้รู้สึกความผิดของตนแล้วขอขมาโทษ กลับเป็นคน

ดี ๆ ชนม์ขันตีเป็นเครื่องอยู่ ย่อมเป็นผู้รักษาตนแลผู้อื่นไว้ได้
 จากความเสียหายฉนั้น ๆ เหตุฉนั้น สมเด็จพระชินสีห์จึงตรัส
 ยกย่องขันตี คือ ความอดกลั้นว่า เป็นธรรมสำหรับคฤหัสถชน
 เป็นประการที่ ๓ ๆ

ความโหดร้าย เรียกชื่อตามบาลีเป็นหลายประการ โดยมากกว่า
 ทาน ในที่นี้เรียกว่าจาละ เป็นกิจสำคัญประการหนึ่งของชนผู้
 เป็นหมู่เหล่า ๆ ในตระกูลอันหนึ่ง สามกัณฑ์ภรรยา มารดาบิดา
 กับบุตร ยังต้องสงเคราะห์กันด้วยการให้เข้าของ ญาติกับญาติ
 มิตรกับมิตร ยังต้องเอาใจกันด้วยการให้ปันซึ่งเป็นอุบายผูกไมตรี
 แต่การให้อย่างนี้ชื่อว่าสงเคราะห์คือยึดเหนี่ยวใจผูกใจ ๆ คนผู้
 อธิษาศัยเพื่อเพิ่มเมตตาแก่คนขัดสน สละทรัพย์ของตนให้เพื่อ
 อุปถัมภ์ โดยฐานเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ฉนั้นจึงว่าทาน ๆ
 อันคนทั้งหลายที่เกิดมาในโลกนี้ กรรมแต่งให้เป็นผู้ประเทภ
 ต่างกัน บางคนยากจนขัดสนเพียงจะหาเลี้ยงชีพก็ลำบาก บางคน
 ไม่ถึงกับตกยากแต่ไม่มั่งมี บางคนเป็นเศรษฐีบริบูรณ์ด้วยสมบัติ
 จนเหลือใช้ แม้ในทางอันก็ต่างกันอีก เช่นเป็นคนพิการหรือ
 มีกำลัง แต่คนทั้งหลายนมัสทุกขเนื่องถึงกันไม่มากก็น้อย เช่น
 ไม่มีเพื่อนบ้าน คนมีถิ่นฐานก็เปลี่ยวเปล่า ยิ่งใกล้ชิดกันเข้าเพียงใด
 สุขทุกขของคนเหล่านั้นก็เนื่องใกล้กันเข้าเพียงนั้น ๆ บัณฑิต
 พิจารณาเห็นเช่นนั้น จึงได้สั่งสอนให้รู้จักอารักขาแก่กันแลกันด้วยการ
 ให้อันเรียกว่าทาน ๆ แต่การให้นั้นบางอย่างก็ไม่ให้ผลจริงแก่ผู้รับ

เช่นให้ทรัพย์แก่คนสามารถแต่เกยจกร้าน หวังจะขอทานท่านกิน
 เป็นเบื่องน่า ยิ่งได้ก็ยิ่งจะจมอยู่ในความตกยากไม่มีเวลาฟื้นฟู ทำตน
 ให้เป็นภาระของผู้อื่นเนื่องนิตย ๆ คิดเพื่อเป็นผลแก่ผู้รับแล้วจึง
 ให้ จัดว่าสัปปริสทานการให้ของสัตบุรุษ ๆ การให้เช่นนี้เป็นอุบาย
 อุद्धมนให้คนได้รู้ความเจริญ เช่นรักษาโรคไข้เจ็บของคนทั้งหลาย
 เพื่อบำรุงกำลังกายให้บริบูรณ์ ช่วยเกือกูลให้ ได้ความรู้ความสามารถ
 อุปถัมภพระศาสนาอันสั่งสอนคนให้ประพฤติชอบ การให้ประกอบ
 ด้วยประโยชน์เช่นนี้จัดว่าจาละในกาลานี้ ๆ ผู้บำเพ็ญจาละนี้มี
 เศรษฐีอนาถบิณฑิกเป็นตัวอย่าง ๆ ท่านคฤหบดีนั้นเป็นคนใจบุญ
 ได้อุद्धมนคนอนาถาให้สามารถตั้งตัวได้ก็มี นามว่าอนาถบิณฑิก
 ก็เป็นเนมิตตกนาม หมายความว่าตนเอง แลท่านมีศรัทธาเลื่อมใสใน
 พระพุทธศาสนา ได้สร้างพระเชตะวันวิหาร ได้อุปการพระศาสดา
 แลพระสงฆ์สาวกด้วยประการต่าง ๆ มีเกียรติคุณในทางมีน้ำใจเพื่อแผ่
 ปราบกฏมาจากกาลบัดนี้ ๆ สมเด็จพระผู้มพระภาคเจ้า ตรัสความ
 ใหม่ว่า เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับคฤหัสถชน เป็นประการที่ ๔ ๆ
 ธรรม ๔ ประการนี้ ของบุทกตไต ผู้เป็นคฤหัสถ์คือคน
 ครอบเรือนมีอยู่บริบูรณ์ไม่ตกหล่น บุทกตไตนั้น เมื่อถึงเวลาทำลาย
 ชั้นชั้นชีวิต ย่อมได้ความอุ้นจิตต์ว่า ได้ประพฤติตามหน้าที่
 มีคุณธรรมคุ้มครอง ไม่ต้องเสวยวิปฏิสารเดือดร้อนใจว่า เกิดมา
 เสียเปล่าไม่ได้สั่งสมความดีอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ ครั้นจากโลกนี้
 ไปแล้ว ย่อมมีสุคติเป็นที่ถึงในเบื่องน่า ๆ สมเด็จพระ

บรมศาสดาจะทรงสรรเสริญธรรมเหล่านี้ ได้ตรัสเป็นคำทำไว้ว่า
 อิงุ่น อณฺเณบี ปุณฺณสุสุ ปุณฺณ สมณพฺราหฺมณ
 ขอให้ถามสมณพราหมณพวกอื่นเป็นอันมากดูเถิด

ยที สุจฺจํ ทมา จาคา ขนฺตฺยา ภฺยฺโยธ วิชฺชติ
 ว่ายังมีธรรมที่ยิ่งกว่าความสัตย์ ความข่มใจ ความให้ ความอดทน
 อื่นหรือ ฯ

พระอังกประธานอนุศาสน์ไว้ ก็ด้วยพระพุทธประสงค์จะยัง
 ไว้ในยชนให้ตั้งอยู่ในสามัคคีธรรม แลได้บัลลุความดีความงาม
 อันเป็นผล เป็นอันได้ทรงทำหน้าที่ของพระศาสดาผู้กรุณาอนุเคราะห์
 ชนผู้อยู่ในคำสอน ฯ ขอชนนิกเรผู้นับถือพระพุทธศาสนา จึงปฏิบัติ
 ตามพระอนุศาสน์ให้สำเร็จประโยชน์เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือ
 ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ก็จะได้ชื่อว่า บุชาพระองค์ด้วย
 ปฏิบัติบูชา ซึ่งจัดว่าเป็นบูชาอย่างยิ่งสำเร็จเป็นมงคลอันล้ำเลิศ
 แก่ตน ฯ อัปปมาทควรบำเพญให้เป็นไปในฆราวาสธรรม ดังรำพัน
 มาด้วยประการนี้ ฯ

ส่วนอัปปมาทในกรรมบท ซึ่งสมเด็จพระสุคตตรัสว่า เป็น
 มนุษยธรรม สาธุชนควรบำเพญให้เป็นไป โดยนัยต่อไปนี้
 อันบุคคลจะทำบาปกรรมความชั่วเสียหาย หรือจะชวนชวายบำเพญ
 กุศลก็ตาม แม้จะมีทางทำได้หลายประการ ถึงกระนั้นก็ควรรวมลง
 ในทวารทั้ง ๓ คือกายทวาร วจิตวาร มโนทวาร ฯ ทวารนั่นเอง

เป็นทางกรรม ท่านจึงเรียกว่ากรรมบถ กำหนดโดยทวารที่เป็น
 กรรม ๆ คำว่ากรรมบถ แปลว่าทางกรรม ใช้เป็นคำกลาง ๆ จะให้
 รู้ว่าดีหรือชั่ว เติมคำหมายให้ต่าง เช่นทางกรรมที่ว่ากุศลกรรมบถ
 ทางกรรมชวว่าอกุศลกรรมบถ ในทณกำหนดข้างกรรมตม ๑๐
 ประการ ตามศาสนโฆหารท่านจัดเป็นหมวดดังนี้ ความประพฤดี
 ดด้วยกษเรียกว่ากายสุจริตมี ๓ คือ เว้นจากฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากถือ
 เอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการเป็นโจร ๑ เว้นจากประพฤดี
 ผิดจารีตประเพณี ๑ นี้เป็นหมวดกายที่ ๑ ความประพฤดีชอบด้วย
 วาจาเรียกว่าวจีสุจริตมี ๔ คือ เว้นจากพูดปด ๑ เว้นจากพูด
 ส่อเสียด ๑ เว้นจากพูดคำหยาบ ๑ เว้นจากพูดส่ารอกเพื่อเจ้อ ๑
 นี้เป็นหมวดวาจาที่ ๒ ๆ ความประพฤดีชอบด้วยใจ เรียกว่ามโน
 สุจริตมี ๓ คือ ไม่โลภอยากได้ของเขา ๑ ไม่ขยาบาทปองร้ายเขา ๑
 เหนชอบตามคลองธรรม ๑ นี้เป็นหมวดใจที่ ๓ ๆ

มีเนื้อความที่จะพึงพรรณนาว่า ผู้จะเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัด
 ชีวิตจำต้องปลุกเมตตจิตต์ในสัตว์ทั้งมวล ควรทำตัวของตัวเป็น
 อุปมาน้อมเข้ามาว่า เรารักร่างกายแลชีวิต มีจิตต์หวาดเสียวต่อภัย
 ต่าง ๆ อันจะเป็นทางให้เกิดอันตราย คอยม่งหมายหลบหลีกบ้องกัน
 อยู่เสมอแม้ฉันใด มนุษยแลสัตว์อันก็หวาดเสียวสตั้งกลฉันนั้น
 เมื่อทำความรู้สึกในใจเช่นนี้อยู่เสมอ ๆ เป็นเหตุไม่ให้เพอเลอ
 คอยคิดงดเว้นละเลิกไม่ทำลายล้างชีวิตผู้อื่นแลสัตว์ ท่านจัดว่า
 ประพฤดีเป็นธรรมชื่อว่าเป็นบุญ คุณข้อนี้เป็นเหตุให้คิดเกอกุศล

อุดหนุน แลรักใคร่สนิทสนมกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 จึงเป็นคุณธรรมสำคัญในอันบริหารหมู่ประการหนึ่ง ๆ ผู้ใดคิดเห็น
 แต่สุขของตัวเท่านั้น ไม่แลเหตุถึงสุขของผู้อื่นบ้าง จงใจ
 ตั้งสมสาญฆฆสัตว์ยังเป็นอยู่ให้จำตาย หรือใช้อุบายให้ผู้อื่นฆ่า
 อันปราศจากเมตตจิตต์คิดตัดสุขของเขาเสีย ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติ
 ผิดจากทางธรรมจัดเป็นบาป ๆ มิใช่จะห้ามเฉพาะฆ่ามนุษย์แลสัตว์
 อื่นก็หาไม่ แม้ฆ่าตัวเองให้ตายก็ไม่สมควร ห้ามทั้งคิดโลกแลคิด
 ธรรม ผู้ฆ่าตัวเองให้ตาย ชื่อว่าเป็นผู้คิดสั้น เมื่อได้ประสบทุกข์
 หรืออุปสรรค ก็ชอบแต่จะชักนำจิตต์ให้หาทางแก้ ไม่ควรจะยอมแพ้
 อันเป็นคนสั้นคิดเสื่อง่าย ๆ รีบตัดตนตายก่อนไข ทำดังนี้ยอมเป็น
 ที่ดูหมิ่นของคนทั้งหลาย แลทำให้อัปอายขายหน้าแก่วงสกุล
 ตลอดถึงพวกพ้องของตน ความได้อัตตภาพมาเป็นมนุษย์ เป็น
 สมบัติอย่างดีที่สุดซึ่งได้ด้วยยาก เมื่อได้แล้วก็ไม่ควรให้เสียไปเปล่า
 จะสำเร็จประโยชน์แก่โลกแก่ธรรมได้เพียงใด จำต้องพยายาม
 ทำประโยชน์ไปเพียงนั้น ถึงชีวิตจะน้อยสั้นสั้นไป ก็ให้หมดไป
 โดยชอบในทางที่ดี เช่นนี้ไม่ควรเสียดาย เหตุนี้การฆ่าตัวเอง
 ให้ตาย ก็ห้ามในข้อนี้ด้วย ๆ เมื่อเพ่งถึงความทุกข์เดือดร้อนของ
 ผู้อื่นเป็นใหญ่ ไม่หมายเฉพาะแต่การฆ่าให้ตาย แม้ทำร้ายร่างกาย
 ให้เจ็บปวดไม่ถึงแก่ชีวิต ก็เป็นบั้งจัญให้ผู้อื่นทำร้ายเดือดร้อนได้
 ย่อมมีโทษตามประโยคแล้วคณั้น ๆ ในทางพุทธจักร ปรบโทษ
 แก่ภิกษุผู้ทำผิดในฐานนี้ เป็นชั้นกันตามประโยคของการฆ่า ๆ

ส่วนอาณาจักรปรับตามศกฺกฏีเครื่องมือที่ใช้ประหาร โดยฐานทำให้
 พิกการเสียอวัยวะ เช่นทำให้เสียตา เสียแขน เป็นต้น หรือทำให้
 เสียโฉม หรือเสียงามเสียทรวดทรงสัณฐาน หรือทำให้เจ็บล้ามาก
 เสียความสำราญ ข้อเหล่านี้เป็นอันห้ามด้วย ฯ มิใช่ที่จะห้าม
 แต่การทำร้ายเช่นนั้นก็หาไม่ แม้การทำให้ล้ามากโดยฐานอื่น เช่น
 ใช้คนสัทวพาหนะเกินความพอดี ไม่ปราณีคิดถึงอกเขาอกเรา
 เอาแต่จะใช้สรวอยถ่ายเดียว ไม่แลเหลือวถึงการปรนปรีอให้ได้รับ
 ความสุข ปล่อยปละละเลยให้ได้ทุกขอคอบากชুবพอม ไม่ให้กิน
 นอนแลพักผ่อนตามกาล ทำความสุขสำราญเขาให้เสียไป หรือ
 เลี้ยงสัตว์ไว้ดูเล่นทิ้งให้อด ๆ อยาก ๆ หรือทำให้ล้ามากกักขังผูก
 มัดไว้ ตลอดถึงกัณฑ์ปลาชนไก่ เหล่านี้ละอย่าง ๆ ล้วนเป็นทาง
 ประพฤติเหี้ยมโหดในสัตว์ จัดเป็นการทรกรรม เป็นกิจไม่ควรทำ
 อีกประการหนึ่ง ฯ เมื่อกกล่าวทางกรรมบถ ฆ่าเองหรือให้ผู้อื่นฆ่า
 สัตว์ใด สัตว์นั้นตายตามประสงก กรรมบถจึงขาด เป็นแต่เพียง
 ทำร้ายให้เจ็บปวดไม่ถึงชีวิต กรรมบถไม่ขาด เพราะไม่ครบองค์
 ของปาณาติบาต แม้เช่นนั้น ผู้ถือกรรมบถควรประหยัดด้วย
 เป็นอธิบายในกรรมบถข้อต้น ฯ

การทสารถุชนงตเว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป ข้อว่าให้
 อกัษแก่ชีวิต เป็นกิจชอบตั้งงามอยู่แล้ว แต่เป็นไปเฉพาะอวัยวะ
 ร่างกาย ไม่ทั่วไปถึงทรัพย์สมบัติภายนอกแห่งผู้อื่น เพราะทรัพย์
 ถือกันว่าเป็นของรักใคร่คล้ายชีวิต เหมือนผู้มาลบล้างกรรมสิทธิ์

ถือเอาโดยกิริยาเป็นโจร ย่อมเป็นเหตุให้ทุกข์เดือดร้อนแก่เจ้าของ
 ทรัพย์ได้ เหตุนั้นปราชญ์ผู้มีปรีชาแห่งความประพฤติชอบธรรม
 ในทรัพย์สมบัติของผู้อื่นเป็นใหญ่ จึงบัญญัติกรรมบทข้อที่ ๒ ไว้ว่า
 เว้นจากถือเอาสิ่งของ ๆ ผู้อื่นทั้งทมิฬวิญญาณทั้งที่หาวิญญาณมิได้
 แลสิ่งของที่ไม่มีเอกชนเป็นเจ้าของ แต่มีคณะปกครองรักษา
 หวงแหน ได้แก่ของอุทิศไว้เป็นกลางเพื่อคนมาก เช่นของสงฆ
 แลของมหาชนในสโมสรสถานนั้น ๆ อันเขายังไม่ได้ยกให้เป็นสิทธิ
 ชาติ ถือเอาเองหรือใช้ผู้อื่นให้ถือเอาด้วยเกยยเจตนา ชอุมถือ
 เอาด้วยอาการเป็นโจร จัดว่าเป็นอนินนาทานเป็นบาป ๆ ผู้ตเว้น
 จากข้อนี้ ควรคิดถึงทรัพย์ของผู้อื่นน้อมเข้ามาหาตนว่า หารักใคร่
 ชอบใจในทรัพย์ของเราไม่ยากให้ ใครลักฉ้อเอาไปฉันใด ผู้อื่น
 ก็มีความรักใคร่ ไม่พอใจให้ใครกดโกงเอาไปฉันนั้น เมื่อทำความ
 ทุจริตเช่นนั้น เป็นเหตุให้ตเว้นละเลิกในอันที่จะทำร้ายทรัพย์ของ
 ผู้อื่น ได้ชื่อว่าประพฤติชอบธรรม จัดว่าเป็นบุญ คุณข้อนี้เป็น
 บัณฑิตให้บุคคลเลียงชีพโดยชอบธรรม แลเป็นที่ไว้วางใจในกัน
 แลกกันไม่รังเกียจแวงสงสัย เพราะเหตุแห่งโจรกรรม ๆ เมื่อแห่ง
 ความเลียงชีพโดยชอบธรรมเป็นใหญ่ ไม่หมายเฉพาะแต่กิริยาที่
 เป็นโจร แม้กิริยาที่สมรู้เป็นใจกับโจร เช่นรับชอของโจรราคาถูก
 คิดหมายเอากำไรแล้วขายราคาแพง อันเป็นเหตุอุดหนุนโจร เป็น
 อันห้ามในข้อนี้ด้วย เพราะว่าทรัพย์พัสดุที่ได้มา โดยทางมิจฉาชีพ
 เช่นนี้ คล้ายกับของที่ได้มาด้วยโจรกรรม ไม่ทำความผาสุกสำราญ

ให้เกิดแก่ผู้ใดเท่าไรนัก . ข้าจะกลับเป็นบัจจชัยให้เสียทรัพย์เสียชื่อ
เสียงเสื่อมยศศักดิ์ ผู้รักตัวจางงประโยชน์ควรเว้นจากโทษก่อการ
เลียงชีพในทางที่ผิดเสีย ฯ

เมื่อเพ่งถึงความข้อยยับแห่งโทษทรัพย์ของผู้อื่นเป็นใหญ่ ไม่
เฉพาะแต่โจรกรรม แม้ทำผิดสุดเขาให้เสียหาย เช่นทำร้ายลอบวาง
เพลิงเผาฆ่าเรือนไร่นาของเขาให้พินาศไป ลอบตัดไม้ดอกไม้
ผลของเขาให้ยับยับ เช่นนักควรเว้นอีกประการหนึ่ง ฯ เมื่อกล่าวทาง
กรรมบถ ลักเองหรือใช้ให้ผู้อื่นลักได้มากก็ตาม ไม่ได้มากก็ตาม แต่
พอสิ่งของนั้นเคลื่อนจากที่ กรรมบถขาด ทำโจรกรรมเช่นนั้น แต่
ยังไม่ทันทำของให้เคลื่อนจากฐาน กรรมบถไม่ขาด เพราะไม่
พร้อมด้วยองค์แห่งอทินนาทาน แต่เป็นการผิดกฎหมายบ้านเมือง
แม้เช่นนักควรเว้นด้วย นี้เป็นอธิบายในกรรมบถข้อที่ ๒ ฯ

ฝังใจจากโจรกรรม ได้ชื่อว่าให้อภัยแก่ทรัพย์สมบัติ
อันเป็นที่รักที่ปลื้มใจของเขา แต่วัตถุอันเป็นที่รักใคร่ของบุคคล
นั้นเล่า ไม่เฉพาะแต่สิ่งของ แม้รูปร่างกายก็เป็นรักของกันแลกัน
เช่นชายกับหญิง ถึงไม่เป็นญาติสายโลหิต ก็ยังมีจิตตรึงใคร
กำหนดขันธ์ ด้วยอำนาจเป็นสามีภรรยา มีความแตกกันได้เมื่อ
ประพฤตินิดใจกัน สิ่งอื่นไม่สำคัญเท่าประพฤตินิดใจในกาม เหตุนี้
นักปราชญ์หวังจะห้ามกันความแตกร้างในมนุษย์ทั้งหลาย จึงบัญญัติ
กรรมบถทางกายข้อที่สุดไว้ว่า เว้นจากประพฤตินิดใจในกาม ฯ โดยย่อ
หญิงซึ่งเป็นวัตถุที่ห้ามของชาย ๓ จำพวก คือภรรยาท่าน ๑ หญิง

อยู่ในความพิทักษ์รักษาของท่าน ๑ หญิงอันจารีตห้ามเช่นหญิงที่
 ไปนลกลหฺวานของตน ตลอดถึงหญิงพรหมจารีณิ ดังนางชีเป็นต้น ๑
 • แม้ชายก็เป็นวัตถุห้ามของหญิงมี ๒ คือชายมกรรยาแล้ว ๑ ชาย
 อันจารีตห้าม ๑ ๗ หญิงชายผู้ล่ออำนาจแก่ระคะอันไม่เป็นไปในทาง
 ที่ชอบธรรมดวีสัย แม้จะมีฉันทะร่วมกันหรือไม่ก็ตาม คงเป็น
 กามมิฉฉาจรุแก่ผู้ล่วงทงสน การประพฤตผิดในกามนี้ ส่นความ
 ชั่วร้าย อาจนำความฉิบหายถึงแก่ชีวิตเป็นที่สุด ให้เกิดในหมู่มนุษย์
 หญิงชายผู้เว้นจากความประพฤตผิดมากในกาม ชื่อว่าประพฤต
 เป็นธรรม ๗ คุณข้อนี้สื่อความประพฤตของสัตว์บุรุษให้บริสุทธิ์
 ปราศจากความรังเกียจในกันแลกัน เป็นธรรมสำคัญขงตระกูล
 วงศ ๗ เมื่อกกล่าวโดยเจาะจงตามกรรมบท หญิงชายประพฤตผิดใน
 กามตามที่บรรยายมาแล้ว กรรมบทขาด เป็นแต่จับต้อง กรรมบท
 ไม่ขาด แม้เช่นนั้น ผู้รักขอเสียงหวังความไม่ไห้มีมลทินเป็นที่
 กินแห่งแกลงใจของผู้อื่นควรเว้นแท้ นี้เป็นอธิบายในกรรมบท
 ข้อที่ ๓ ๗ กรรม ๓ อย่างนี้เรียกว่ากายกรรม เพราะทำด้วยกาย ๗

ความประทุษร้ายกันในโลก ไม่เฉพาะแต่กายอย่างเดียว แม้
 วาจาก็ประทุษร้ายได้เหมือนกัน เช่นรู้เห่นอย่างหนึ่งกลับพูดเสียง
 อย่างหนึ่ง ทำผู้ฟังไห้เข้าใจผิด ซ้าเสียงประโยชนกิจด้วย พูดปด
 บางอย่างอาจทำทรพยสมบัติของเขาไห้เสียหาย หรือแม้ถึงอันตราย
 แก่ชีวิต ปราชญ์ผู้เลงเห่นความผิดเช่นนี้ จึงบัญญัติกรรมบท
 ข้อที่ ๔ ว่า เว้นจากพูดปด ๗ ถ้าเทจนั้นถ้าผู้ล่วงจงใจกล่าวไห้คลาด

จากความจริง แม้ทำกายวิการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ผู้ฟัง
 เข้าใจผิด ถ้าเขา^{๒๐}รู้ความ แม้ไม่เชื่อ ได้^{๒๓}ชอว่ากล่าวปด^{๒๕}พด^{๒๖}นั้น ๆ
 ไม่เฉพาะแต่พูดปดจ้ง ๆ แม้^{๒๐}ทำมารยาหรือพูดปดอาศัยมูลเดิม แต่
 ต่อเติมให้มากกว่าความเป็นจริง , ซึ่งเรียกว่าเสริม^{๒๓}ความหรือพูดปด
 อาศัยมูลเก่า แต่ตัดเอาข้อความที่ไม่ประสงค์จะ^{๒๓}ให้ผู้น^{๒๔}รู้ออกเสีย
 เพื่อ^{๒๓}ทำความเข้าใจให้กลายเป็นอย่างอื่น ซึ่งเรียกว่าอำ^{๒๓}ความ ปด
 ต่างประเภทเช่นที่อธิบายมานี้ อันผู้ปฏิบัติควรเว้น^{๒๓}แท้ ๆ ผู้พูดปด
 หรือทำ^{๒๓}กิริยาทำทางด้วยกายอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นพยักหน้าหรือ
 สัน^{๒๓}ศีรษะ ผู้น^{๒๓}รูแล้วจะเชื่อหรือมิเชื่อ ไม่เป็น^{๒๓}ประมาณ ผู้พูด
 หรือผู้เสียด^{๒๓}วิการนั้น ได้^{๒๓}ชอว่าพูดปด กรรม^{๒๓}บถชาติ นี้เป็นอธิบาย
 ในกรรมบถข้อที่ ๔ ๆ

มิใช่^{๒๓}ว่าเป็นคำจริงแล้ว จะ^{๒๓}ควรพูดได้^{๒๓}ทุก^{๒๓}อย่างก็หาไม่ พูด
 จริงบางคำ อาจ^{๒๓}ทำผู้น^{๒๓}ให้แตก^{๒๓}ราวจากกัน^{๒๓}ได้ เช่นได้^{๒๓}ยิน^{๒๓}ฝ่าย
 หนึ่งว่าร้ายใส่^{๒๓}โทษ อยากจะหา^{๒๓}ประโยชน์แลความชอบเพื่อ^{๒๓}ตน
 เกบเอา^{๒๓}คำตามที่ได้^{๒๓}ยินได้^{๒๓}พด^{๒๓}นั้นมาบอก^{๒๓}อีก^{๒๓}ฝ่ายหนึ่ง ถึง^{๒๓}คำ^{๒๓}นั้นจริง
 ก็เป็น^{๒๓}เหตุให้เขา^{๒๓}บาด^{๒๓}หมางกัน เหตุ^{๒๓}ดังนั้นท่านจึงบัญญัติ^{๒๓}กรรม^{๒๓}บถ
 ข้อที่ ๕ ว่า เว้น^{๒๓}จากพูด^{๒๓}ส่อ^{๒๓}เสียด ๆ ก็คำ^{๒๓}จริงเช่น^{๒๓}นี้ไม่ควร^{๒๓}พูด แม้
 เขาจะไม่^{๒๓}แตก^{๒๓}กัน ก็เป็น^{๒๓}ช่องทางให้^{๒๓}ร้าย^{๒๓}ราน^{๒๓}กิน^{๒๓}แค้น^{๒๓}แกล้ง^{๒๓}ใจ เป็น
 เหตุ^{๒๓}ให้เกิด^{๒๓}อา^{๒๓}มา^{๒๓}ต^{๒๓}พ^{๒๓}ยา^{๒๓}บาท^{๒๓}กัน เพราะเหตุ^{๒๓}นั้น^{๒๓}พึง^{๒๓}เว้น^{๒๓}ถ้อย^{๒๓}คำ^{๒๓}เช่น
 นี้ ควร^{๒๓}พูด^{๒๓}แต่^{๒๓}คำ^{๒๓}ที่^{๒๓}ทำ^{๒๓}ให้^{๒๓}เกิด^{๒๓}สาม^{๒๓}ัค^{๒๓}ก็^{๒๓}ปรอง^{๒๓}ดอง^{๒๓}กัน ชัก^{๒๓}จูง^{๒๓}คน^{๒๓}ที่^{๒๓}ไม่^{๒๓}รู้^{๒๓}จัก

กันให้มีความคุ้นเคยกัน ชักนำผู้คุ้นเคยกันอยู่แล้วให้สนิท
 สนมยิ่งขึ้น ๆ เมื่อกล่าวทางกรรมบถ พุทโดยประสงค์จะบูชา
 ให้แตกกัน หรือหวังจะให้เขารักใคร่ตน เขาจะแตกกันหรือ
 ไม่- ผู้พูดได้ชื่อว่า พุทส่อเสียด • กรรมบถขาด พุทโดยเจตนาอัน
 กรรมบถไม่ขาด นี้เป็นอธิบายในกรรมบถข้อที่ ๕ ๆ

วาจาอีกอย่างหนึ่ง คือวัตถุที่จะกล่าวนั้น จริงหรือไม่จริงก็
 ตาม แต่ผู้กล่าวไม่มีความจงใจให้ผู้ฟังเข้าใจผิด มุ่งแต่เพียง
 ให้เจ็บใจ หวังจะให้เขาได้รับความอับอายอดสูต่าง ๆ อันเป็นทาง
 ที่ไม่พอใจของผู้ถูกว่า เหตุนี้ท่านจึงสอนให้เว้นจากพุทคำหยาบ ๆ
 อันถ้อยคำที่หยาบคาย ย่อมไม่เป็นที่นิยมของคนทั้งหลาย แม้
 เพียงได้ยินได้ฟัง ซ้ำถูกเขาว่าเข้าด้วย จะช่วยเพิ่มความไม่พอใจ
 ขึ้นอีกเพียงไร ถ้าผู้ถูกว่านั้นเป็นคนอยู่ได้อ่านาจตน หรือมีบุญ
 น้อยวาสนาต่ำ ก็ไม่กล้าปรปักษ์ได้ ถึงกระนั้นก็นักโต้ตอบอยู่ในใจ
 ถูกคนซึ่งเขาไม่ยอมให้ว่า ก็จะเกิดโต้ตอบวิวาทเป็นคดีฐานหมิ่น
 ประมาท ผลที่สุดอาจเสียทรัพย์ตามโทษานุโทษ หรือเกิดความ
 โกรธผูกใจเจ็บคิดแก้แค้นกัน อาจเป็นอันตรายแก่ชีวิตได้เป็นที่
 สุด คำหยาบมีโทษเช่นนั้น คนจึงควรงดให้ห่างไกล ได้ชื่อว่า
 เว้นจากพุทคำหยาบ ๆ พึงพูดแต่ถ้อยคำที่อ่อนหวานอันควรดื่มไว้
 ในใจ สมควรเรียกแม่ก็เรียกแม่ สมควรเรียกพ่อก็เรียกพ่อ

แต่มีได้ข้อให้สูงเกินเกียรติยศ ฯ เมื่อกล่าวทางกรรมบถ กล่าวคำ
 หยาบโดยเจตนาจะต่ำอาศัยโทษะปนหัวหน้ากรรมบถชาติ . กล่าว
 โดยเจตนาอันอันหาโทษะมิได้ กรรมบถไม่ชาติ . นี้เป็นอธิบายใน
 กรรมบถข้อที่ ๖ ฯ

ยังมีถ้อยคำอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งทำผู้พูดและผู้ฟังให้โง่งมัวเมา
 แลเปล่งปราศจากประโยชน์ เป็นมูลให้ใจหยาบเป็นโทษผู้สร้าง
 เหตุอันท่านจึงสอนให้เว้นจากพูดสำราญเพื่อเจ้อ ฯ อันคำเช่นนั้น
 เป็นคำล่อย ๆ ไม่มีหลักฐานอ้างอิงแลเป็นถ้อยคำไม่มีที่สุด มีความ
 สนุกรื่นเรียงเป็นสมุฏฐาน พูดคำหยาบคายชั่วช้าสามานย์สำราญเพื่อ
 เจ้อ จนผู้ฟังไม่ได้ แสดงอัธยาศัยไพร่เลวอย่างยิ่ง ผู้ปฏิบัติ
 ควรเว้นจริงแท้ ฟังพูดแต่ถ้อยคำที่มีประโยชน์หรือที่ปราศจากโทษ
 ตลอดถึงกล่าวอรรถธรรม ฯ เมื่อว่าตามกรรมบถจงใจพูดสำราญ
 ผู้ฟังรู้ความ กรรมบถชาติ ไม่จงใจกล่าวเช่นนั้น กรรมบถไม่ชาติ
 นี้เป็นอธิบายในกรรมบถข้อที่ ๗ ฯ กรรมบถ ๔ นี้ เรียกว่าวจกรรม
 เพราะทำคือพูดด้วยวาจา ฯ

กายวาจาจะเรียบร้อยได้ ต้องอาศัยใจเป็นหลัก ถ้าใจดี จะ
 พูดหรือทำอะไรก็ดี ถ้าใจร้าย จะพูดหรือทำอะไรก็ร้ายไปตามกัน
 เหตุอันจึงเห็นได้ว่า ใจเป็นสำคัญ ควรฝึกหัดให้ดีไว้ แต่ธรรมดา
 ใจมักเป็นไปตามพันเดิมก็จริง ถึงกระนั้นยังมีสิ่งที่จะแก้ไขให้
 ได้ด้วยความตั้งใจดี จงดูอย่างของที่ไม่หอมมาแต่เดิมเขายังอบให้
 หอมได้ เหตุอันนักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้สั่งสอนคนให้

ตั้งอยู่ในคุณธรรมความชอบ จึงวางแบบรอบแห่งความคิดไว้ว่า
 มโนสุจริต คิดชอบด้วยใจ ๆ อันธรรมชาติของบุคคล ไม่อาจจะ
 บังคับให้มีให้หนักให้ถี่ก็ได้ แม้จะคิด ก็ควรคิดในทางที่ชอบ
 อันไม่ประกอบด้วยโทษ แต่ความคิดจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยความ
 กระตือรือร้นภายนอกเป็นปัจจัย เช่นรูปกระตือรือร้นเป็นต้น เมื่อ
 สบอารมณ์อันเป็นที่พอใจรักใคร่ ก็อยากได้ใคร่ได้ ช้อนเป็นทางมา
 แห่งความโลภอันจะทำบุคคลให้เสียหาย เมื่อความอยากมีอยู่
 แล้ว ก็เป็นเหตุให้ชวนชวายเสาะแสวงหา ในทางที่ชอบธรรม
 บ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ครั้นไม่ได้ในทางที่ชอบ ก็จะประกอบ
 ชวนชวายในทางผิดธรรม ชักนำกายวาจาให้ทำให้พุดไปในทางนั้น
 ความอยากได้บังคับกับกายวาจาเช่นนั้น ท่านจึงห้ามไม่ให้อยากได้ของ
 เขามาเพื่อตน ผู้ปฏิบัติจำต้องเว้นแท้ ๆ เมื่อกล่าวทางกรรมบถ
 คิดอยากได้ของ ๆ ผู้นั้นก็น้อมมาเพื่อตน กรรมบถขาด เว้นแต่
 เพียงคิดอยากได้เท่านั้น กรรมบถไม่ขาด นี้เป็นอธิบายในกรรมบถ
 ข้อที่ ๘ ๆ

ธรรมดาอารมณ์ซึ่งมากกระทบนั้น ย่อมดับบ้าง ชั่วบ้าง ตาม
 ปัจจัย ถ้าสบอารมณ์อันไม่เป็นที่พอใจ ก็เกิดปฏิฆะ คือความ
 หงุดหงิดคิดประทุษร้าย ช้อนเป็นทางมาแห่งความอาฆาต ซึ่ง
 ให้คิดพยาบาทในสัตว์บุคคลแล้วแลผูกใจเจ็บไว้ เพื่อหาช่องทาง
 จะทำร้าย เมื่อใจมุ่งหมายอันตละเป็นเบื่อง่าย ก็เป็นเหตุให้
 กายวาจาทำพุดในทางนั้น จนกว่าจะสำเร็จตามความมุ่งหวังของ

ตน ที่สุดผลอาจถึงความพินาศนับด้วยกันทั้งสองฝ่าย ความ
 พยายามมีผลร้ายเช่นนั้น เป็นที่น่าที่อันผู้ปฏิบัติควรวิเวกตั้งแต่วัน อีก
 ประการหนึ่ง ๆ กล่าวตามกรรมบถ เมื่อเจตนาภคคติมุ่งร้ายเขา
 หรือนักแข่งเขาให้พินาศ กรรมบถขาด เป็นแต่เพียงโกธหรือ
 ไม่พอใจ กรรมบถไม่ขาด นี้เป็นอธิบายในกรรมบถข้อที่ ๕ ๑

อันความเหินหรือความคิดจักเป็นไปได้ ต้องอิวสัยอารมณ์
 เข้าอุปถัมภ์ซึ่งตนเคยกระทำสองเสพมาแล้ว เหตุนี้บุุคคลผู้ไม่
 ได้สดับธรรมของสัตว์บุุรุษ จึงมีความเหินผิดจากธรรม คือเห็นว่า
 คนเราจะทำดีหรือทำชั่วก็ตาม แม้ทำแล้วก็ไม่ชื่อว่าเป็นอันกระทำ
 เมื่อทำชั่ว ไม่มีคนรู้ ไม่มีคนจับได้ หรือไม่มีคนลงโทษ ก็เปล่า
 ๕๕ ๕๕ ต่อมีคนที่จับได้หรือลงโทษต่างหาก จึงจะให้ โทษ ๆ ถึง
 คราวทำดีแล้ว เมื่อไม่มีคนรู้ ไม่มีคนชม หรือไม่มีคนให้บำเหนจ
 รางวัล ก็เปล่าเหมือนกัน ต่อมีคนที่รู้ มีคนชม หรือให้รางวัล
 ต่างหาก จึงให้กุศล ถือบัจจัยภายนอก คือบุคคลเป็นผู้อำนวย
 แล้วแลอันวอนขอร้องบนบานผีसांगเทวดาเป็นต้น เพื่อได้ผล
 ตามปรารถนา ความเหินเช่นนั้น เรียกว่าอภิริยที่ฉฐฐิ ผิดคติพระพุทธ
 ศาสนา ที่ถือว่า การทำคือกรรมเป็นเหตุอำนวย นี้เป็นความเหิน
 ผิดข้อต้น ๆ บางคนมีความเห็นว่า คนเราจะได้สุขหรือทุกข์ก็
 ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุไม่มีบัจจัย สุดแล้วแต่เคราะห์ ถึง
 คราวเคราะห์ดี ก็ได้ดีเอง ถึงคราวเคราะห์ร้าย ก็ได้ทุกข์โทษ
 ๕๖ ๕๖ ถึงคราวกาลเวลาเป็นผู้อำนวย อยากจะทำอะไรก็ทำไปตามชอบ

โภ เพราะไม่เกรงกลัวต่อเหตุแห่งทุกข์โทษ ความเห็นเช่นนั้น
 เรียกว่าอเหตุกทิฏฐิ ผิดคติพระพุทธศาสนา ที่ถือว่าธรรมทั้ง
 ปวงทั้งสิ่งทั้งชั่วเกิดแต่เหตุ นี้เป็นความเห็นผิดข้อที่ ๒ ๆ บางคนมี
 ความเห็นว่า สัตว์บวชไม่มี ล้วนเป็นแต่ธาตุส่วนหนึ่ง ๆ ประชุม
 กัน ออกกลกันหรือทำร้ายกัน ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป คือ
 เห็นว่าบุญไม่มี บาปไม่มี นี้ก็จะประพจน์อย่างใด ก็ทำไปอย่างนั้น
 ความเห็นเช่นนั้น เรียกว่านัตถิกทิฏฐิ ปฏิเสธโดยประการทั้งปวง
 ผิดคติพระพุทธศาสนา ที่รับสมมติสัจจะ (จริงตามสมมติ) แล
 คติแห่งธรรมตา คือกัมมัสสกตา (สัตว์มีกรรมเป็นของตน) นี้
 เป็นความเห็นผิดข้อที่ ๓ ๆ ทิฏฐิ ๓ นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจาก
 คลองธรรมที่ชอบ อันผู้ปฏิบัติไม่ควรส้องเสพเลยเป็นอันขาด
 ควรจะทำความเห็นให้ถูกต้องต่อคลองธรรมที่ชอบ การที่จะ
 ประกอบกระทำได้เช่นนั้น ก็เฉพาะแต่สั่งอันเป็นวิสัยของตน ใน
 ข้อที่ไม่เคยนึกไม่เคยคิดไม่เคยประสบพบเห็น ก็เป็นการยากที่
 จะตัดแปลงแก้ไขความเห็นนั้นให้ตรงได้ เพราะเหตุนี้การศึกษา
 เล่าเรียนพระธรรมวินัย หรือการสดับตรับฟังธรรมที่ชอบ จึงเป็น
 บัณฑิตช่วยประกอบความเห็นให้ถูกต้องต่อคลองธรรมได้ คือเป็น
 เหตุให้เห็นว่า กรรมดีกรรมชั่วมีอยู่จริง ผู้ใดทำดีหรือชั่ว กรรม
 ที่ทำนั้นก็เป็นของ ๆ ผู้นั้น หรือเห็นว่าสุขแลทุกข์เกิดแต่เหตุ
 คือเหตุทำไว้ดี ก็ได้รับผลดี เหตุทำไว้ชั่ว ก็ได้รับผลชั่ว
 หรือเห็นว่า บุญบาปมี โลกนี้โลกนាំมีอยู่จริง ความเห็นเช่นนั้นเรียก

ว่าเห็นชอบ ๆ กล่าวห้ามกรรมบถ เหน็ดจากคลองธรรมกรรมบถ
ขาด มีความเห็นอย่างอื่นแต่ไม่ผิดจากคลองธรรม กรรมบถ
ไม่ขาด นี้เป็นอธิบายในกรรมบถข้อที่ ๑๐ ๆ กรรม ๓ ข้างปลายนี้
เรียกว่ามโนกรรม เพราะทำกิจคิดด้วยใจ ๆ

กิริยาที่เว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ แล้ว ประทับอกุศล
กรรมบถ ๑๐ ดังได้กล่าวมา ได้ชื่อว่าบำเพ็ญบุญ บุญนี้แลย่อมให้
เกิดสุขทุกเมื่อ ก็ให้เกิดสุขในขณะที่ทำ แลในเวลาสิ้นชีวิต
ในปัจจุบัณนี้ แลในสัมปรายภพเบื้องหน้า เหตุนี้สาธุชนพึง
บำเพ็ญบุญกุศลให้บริบูรณ์ดังบรรยายมา ก็จะมีความเจริญรุ่งเรือง
งอกงามไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา ของสมเด็จพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดา ด้วยประการฉะนี้ ๆ

พระอนวัชจริยากัลยาณวัตร ทั้งส่วนพระอรรถกถาสมมติ
ทั้งส่วนพระปริยัติปฏิบัติ ที่ได้พรรณามาแล้วในหนหลัง เพื่อ
ทรงยังพระธัมมปฏิบัติให้เกิดขึ้นในพระหฤทัย มีนัทสนันย์ ดังถวาย
วิสัชนามา ด้วยประการฉะนี้ ๆ

ในลำดับนี้ จะตั้งสัตยาธิษฐานประสาธพระพรตถวาย ด้วย
อภิปรายตามพระราชนิพนธ์คาถาอัมฤตฉันท อันสมเด็จพระรามา
ธิบดีศรีสุนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าสยาม พระบรมชนกนาถ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ พระราชทานพระนาม แต่สมเด็จพระ
พระบรมวงศบพิตรดังต่อไปนี้

เทวณฺตโรทยํโส

นามํ โหตุ กุมารสฺส

รัตนตตยเตชน

อัยํ ทิฆายุกุ โหตุ

อโรโค สฺจิติ โหตุ

สมนฺนาคโต จ โหตุ

ยถาสกํ รกฺขเขยฺย

กฺลณฺจ อนฺรกฺขเขยฺย

อิตฺติ ใญฺจจากิเชยฺยโต

อิมสฺเสว ปิยสฺส เม

มยฺหณฺจ ปุณฺณเตชสา

กุมารโ มม ปุตุตโก

ยสฺวา ปริวารวา

ตถารุเปณ เตชสา

มาตริ อณฺณโปสโต

เปตุตฺกิมฺปิ อนาคเต จ

คำว่าเทวัญอุทัยวงศ จงเป็นนามแห่งกุมารนั้นแล ผู้เป็นที่รัก
ของเรา โดยเป็นนามภาวิไชยอันประเสริฐ เพราะเดชแห่งพระ
รัตนตรัยด้วย เพราะเดชแห่งบุญของเราด้วย ขอ कुमार ผู้เป็น
บุตรของเรา จงมีอายุยืนนาน มีความสุขสำราญ ไม่มีโรคภัย
มีบริวาร แลประกอบด้วยเดชเห็นปานนั้น พึงรักษามารดาของ
ตนอย่างไร จากบุรุษอื่น แลพึงตามรักษาตระกูล แม่เป็นของ
บิดาไว้ในอนาคตกาล ฯ

สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ

เอตสฺมี รตนตตยสฺมี

สิทฺธมตฺถุ อิทํ ผลํ

สมปฺสาทนเจตโส ฯ

ขอพระราชทานพรนี้ จงเป็นผลสมฤทธิฯฯ แต่สมเด็จพระบรม
วงศบพิตร ผู้มีพระหฤทัยเลื่อมใส ในพระรัตนตรัยนี้ เทอญ ฯ

ขอถวายพระพร

พราวาส ธรรม เป็นพระ นีพนธของ สมเด็จพระ มหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรมมณฑลพระมหากษัตริย์เปรียญ ๖ ประโยค
วัดเทพศิรินทราวาส เรียบเรียง ๓

